

Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Muzeum Narodowe “Kyjowo-Peczerska Ławra”

Ukraińskie Towarzystwo Badaczy Zabytków Historii Chrześcijańskiej
Europy Środkowej i Wschodniej



NATIONAL
PRESERVE
«KYIV-PECHERSK
LAVRA»



ROCZNIK BOŁCHOWITINOWSKI

2017/2018



Poznań-Kijów 2019

UKD 27-9(05)“550.1”

Recenzenci:

Prof., dr hab. Aleksander Wojciech Mikołajczak (Polska)

Prof. UAM, dr hab. Rafał Dymczyk (Polska)

Prof., dr hab. Witalii Masnenko (Ukraina)

Redaktor odpowiedzialny

Dr Kostiantyn Krainii (Ukraina)

Autorzy są odpowiedzialni za autentyczność informacji

ISBN: 978-83-7980-048-3

© 2020 Copyright by
Pracownia Humanistycznych Studiów
Interdyscyplinarnych Uniwersytetu im. Adama
Mickiewicza w Poznaniu
Muzeum Narodowe “Kyjewo-Peczerśka Ławra”
Autorzy artykułów

Лабораторія гуманітарних міждисциплінарних студій університету
ім. Адама Міцкевича в Познані

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»

Товариство дослідників християнських старожитностей
Центральної та Східної Європи



НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЗАПОВІДНИК
«КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА
ЛАВРА»



БОЛХОВІТІНОВСЬКИЙ ЩОРІЧНИК

2017/2018



Познань-Київ 2019

УДК 27-9(05)“550.1”
Б15

Рецензенти:

Доктор габлітований, професор Олександр Войцех Миколайчак (Польща)

Доктор габлітований, професор Рафал Димчик (Польща)

Доктор історичних наук, професор Віталій Масненко (Україна)

Відповідальний редактор

Кандидат історичних наук Костянтин Крайній (Україна)

Відповідальність за достовірність інформації несуть автори

ISBN: 978-83-7980-048-3

© Лабораторія гуманітарних міждисциплінарних студій
університету ім. Адама Міцкевича в Познані, 2020

© Національний заповідник “Киево-Печерська лавра”, 2020

© Автори статей, 2020

*Світлій пам'яті
моєї матусі Марії Семенівни
присвячую*

Віталій Козюба

ЦЕРКОВНЕ І МОНАСТИРСЬКЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НАВКОЛО КИЄВА НАПРИКІНЦІ XV – У XVI ст.

Київ не тільки неволею, але й ґрунтами стиснутий,
зокрема в ґрунтах митрополитських, архімандритських,
чернечих, ігуменських та інших попів руських

Йосиф Верещинський “Спосіб осади Нового Києва...” 1595

Вивчення церковного, передусім монастирського, землеволодіння в Києві і його околицях – надзвичайно продуктивний напрямок наукових досліджень. Давні актові джерела містять цінні свідчення з місцевої історії, значення яких точно окреслив В. І. Гошкевич у своїй доповіді на засіданні Київського Церковно-історичного та археологічного товариства у вересні 1889 р.: “По этим документам может быть воссоздана, почти целиком, история и статистика земельных владений монастырей киевских; не мало любопытного материала дают они для истории правовых отношений в нашем крае; встречаются хорошие данные для истории ценностей; упоминаются в этих архивных бумагах имена многих должностных лиц и общественных деятелей прежнего времени с точными датами, что поможет исправить неточности в имеющихся списках их; наконец – и это чуть ли не самое важное – в этих старинных рукописях заключается не мало забытых названий местностей с довольно точными определениями – готовый материал для исторической географии и топографии”¹.

Протягом кінця XV–XVI ст. значна частина земель навколо Києва перейшла у власність церкви. Активна фаза цього процесу розпочалася ще в останні десятиліття XV ст. Під час нищівного нападу кримського хана Менглі-Гірея 1482 р. на Київ постраждало не тільки саме місто, але і його околиці – татари попалили “ближние села”, пограбували і спалили Печерський монастир². Така ж доля, вірогідно, спіткала й інші київські монастирі – Пустинно-Микільський, Михайлівський Видубицький, Михайлівський Золотоверхий. Втрата монастирських архівів спонукала ченців звертатись до короля Казимира IV з проханням надати підтвердження на церковну земельну власність. Крім того, через спустошення 1482 р. та інші обставини частина маєтків лежала пустками, і це полегшувало отримання їх у монастирське володіння.

¹ Гошкевич В. Замок князя Симеона Олельковича и летописный Городок под Киевом. *Труды КДА*, 2, 1890, с. 228-229.

² Русина О. В. *Україна під татарами і Литвою*. Київ, 1998, с. 144, 145.

Тому в масиві джерел, пов'язаних із церковними землями, особливе місце займають найдавніші документи, що відносяться до кінця XV–XVI ст. Тоді відбувався активний процес пожалувань маєтностей від великих князів литовських чи київських воєвод окремим монастирям, юридичних підтверджень більш давніх надань за часів Казимира IV (1447–1492) або підтверджень надань монархами-наступниками – Олександром Ягеллончиком (1501–1505), Сигізмундом I (1505–1548), Сигізмундом II (1548–1572), Стефаном Баторієм (1576–1586), Сигізмундом III (з 1587). Крім того, маєтності дарували через заповіти приватних осіб. Також у XVI ст. джерела фіксують велику кількість судових розглядів порубіжних земельних конфліктів, які завершувались підтвердженням чи уточненням меж володінь і здійсненням їх обводів. У цей час була в основному сформована, в т.ч. і юридично, база київського приміського монастирського землеволодіння, яка, лише з окремими змінами, збереглася протягом XVII–XVIII ст. аж до секуляризації 1786 р. Відтак документи цього періоду лежать в основі земельних майнових прав київських монастирів і церков, а надавчі листи-грамоти на володіння у наступні століття неодноразово переписували, завдяки чому найдавніші тексти збереглися в копіях.

У запропонованій роботі я намагався максимально повно охопити землі навколо Києва XVI ст., оминувши власне територію самого міста – Поділ і Старе городище, де були розташовані садиби, земельні володіння чи плаці київської митрополії, католицького біскупа, вірменської церкви, Михайлівського Золотоверхого і Печерського монастирів, окремих парафіяльних церков. До території навколо міста залучено володіння найближчих до Києва сіл – Ветичів чи Уветичів (суч. Осещини), Погребів, Княжичів, Гнідина, Вишеньок на лівому березі Дніпра і Софійської Борщагівки, Гатного, Хотова, Лісників, Ходосівки на правому березі, оскільки частково землі цих маєтків займали площі, які входять до сучасних меж столиці.

Джерела та історіографія. Спираючись лише на опубліковані акти, до роботи вдалося залучити 203 документи, які охоплюють період 1489–1600 рр. За збереженістю змісту та інформаційною наповненістю їх розділено на 3 категорії: А – повний текст акта чи його змістовної частини (87 документів), Б – переказ змісту в іншому акті чи дослідником (45), В – лише згадка документа (71) (див. Додаток 1). Остання з категорій, незважаючи на відсутність текстів документів, важлива як з огляду на згадки певних реалій (дата, автор документа і його адресат, факт події), так і на перспективи пошуку самих документів чи, ймовірно, їхніх копій.

Із згаданих 87 повних документів тільки в 13 випадках (**№ 8, 19, 37, 48, 50, 66, 83, 99, 109, 125, 140, 164, 171**)³ у їх публікації було використано оригінали джерел, ще 2 документи можуть виявитись такими (**№ 22, 139**). Близькими чи тотожними до оригіналів є скопійовані в книги Литовської чи Руської метрик записи грамот (**№ 1, 3, 39, 75, 77, 104, 107, 110**) або копії останніх з печат-

³ Тут і далі вказано номери документів у їхньому переліку (Додаток 1).

ками, завірені підписами писарів (**№ 13, 14, 26, 30, 32-34, 43, 58, 96**). Інші опубліковані акти є або пізнішими виписами XVII ст. з переважно київських гродських книг, або копіями XVIII ст. з більш давніх копій.

Публікацію текстів документів, пов'язаних із київським церковним землеволодінням, було розпочато ще у першій половині XIX ст. М. О. Максимович першим серед дослідників почав вивчати архів Михайлівського Видубицького монастиря, розглянув історію останнього, серед іншого і XVI ст., і опублікував чи проаналізував кілька документів про монастирське землеволодіння, зокрема, грамоту 1532 р. про Гнилицьку землю, датовану ним за самим актом 1504 р. (**№ 49**), листи Ф. Тиші і митрополита Сильвестра щодо цього ж володіння 1564 р. (**№ 90, 91**), надання митрополита Михайла Рогози 1590 р. (**№ 171**) і реєстр маєтностей і прибутків Видубицького монастиря, складений ігуменом Калістом 1594 р. (**№ 182**)⁴. Ще раніше до цієї теми звернувся митрополит Євгеній (Болховітінов). Він опублікував грамоту короля Яна II Казимира 1649 р., надану київському домініканському монастирю, із включенням до неї текстів королівських привілеїв кінця XV – початку XVI ст., де нібито згадані земельні надання кляштору на Сирці⁵, а також надав перелік пожалувань і їх підтверджень київській вірменській громаді 1496, 1499, 1511, 1513, 1535, 1576–1586 рр. (**№ 5, 7, 28, 29, 52, 150**), які в той час зберігались в київському католицькому храмі⁶. З середини XIX ст. документи з цієї тематики почали друкувати в спеціалізованих серійних виданнях. Серед них – “Акты, относящиеся к истории Западной России” (т. 1-4, 1846–1848), де було опубліковано 24 документи, “Архив Юго-Западной России” (ч. 1, т. I, 1859; ч. 1, т. VI, 1883; ч. 7, т. I, 1886; ч. 7, т. III, 1905; ч. 8, т. IV, 1907) з публікацією 22 джерел, “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России” (т. 1, 1863), з 12 документами. Анотації ще 12 актів судового процесу 1587 р. між Печерським монастирем і намісником київського воєводи князем М. Воронецьким і його дружиною щодо нападів слуг останніх на монастирські землі (**№ 152-163**) подано в “Описи актовой книги Киевского центрального архива”⁷.

У своїй фундаментальній праці “Описание Киева” (1868) М. В. Закревський не лише ще раз опублікував текст надання митрополита Михайла Рогози (**№ 171**) і процитував декілька інших надрукованих актів, але й звернув увагу на багато топонімів, згаданих в описах церковних володінь XVI ст. і спробував з'ясувати кордони останніх, зокрема маєтності Василівської і Хрестовоздвиженської церков Соколиний Ріг – Воздвиженська нива⁸. Серію документів

⁴ Максимович М. Видубицкий монастырь. *Киевлянин*, кн. 2, Киев, 1841, с. 22, 28-30, 39-44; его же. Видубицкий монастырь. *Собрание сочинений*, т. II, Киев, 1877, с. 246, прим. 1; Закревский Н. *Описание Киева*. Москва, 1868, с. 240.

⁵ [Євгеній (Болховітінов), митр.]. *Описание Киево-Софійского собора и киевской иерархии*. Киев, 1825, Прибавления, с. 16-18, 20.

⁶ Там же, с. 106, прим. 59.

⁷ *Опись актовой книги Киевского центрального архива*. № 8, Киев, 1871, с. 53-58, 60, 61, №№ 19, 23, 29, 30, 32, 33, 36, 39, 40, 45, 52, 58.

⁸ Закревский Н. *Описание Киева...*, с. 384-385, 511-515, 567-568, 897-898.

про Хотівський маєток Печерського монастиря опублікував чи переповів в “Київських губернських відомостях” В. П. Аскоченський (№ 116-118, 184-186, 188-190, 192-198, 201, 202)⁹. Публікацію одного листа 1573 р. (№ 121) і огляд інших актів (№ 122, 141, 147, 167, 168, 172, 176-178), пов’язаних із землеволодіннями Хрестовоздвиженської і Василівської (Трьохсвятительської) церков, здійснив у своїй статті М. М. Оглоблін¹⁰. Найбільш повну підбірку київських церковних земельних актів зробив М. І. Петров, який переглянув архівні зібрання Київської митрополії і окремих монастирів. Він зібрав свідчення про багато десятків документів¹¹. Результативні наслідки суцільного вивчення архіву окремого монастиря на прикладі Михайлівського Видубицького вперше отримав С. Т. Голубев, але, на жаль, вони так і не були опубліковані за життя автора – наукове дослідження з історії монастиря вийшло друком стараннями В. І. Уляновського лише тепер¹². Крім огляду монастирського життя XVI ст., зокрема господарського використання ченцями монастирських володінь під Києвом і земельних конфліктів із сусіднім Печерським монастирем, у монографії подано понад два десятки документів, які ілюструють ці теми¹³.

Публікацію “книги-архіву” Михайлівського Золотоверхого монастиря 2011 р. підготували автори-укладачі Ю. А. Мицик, С. В. Сохань, Т. В. Міцан, І. Л. Синяк і Я. В. Затилюк. До неї увійшли 30 документів або згадок про них, пов’язаних із тематикою нашого дослідження¹⁴. Аналогічну публікацію відповідних документів Михайлівського Видубицького монастиря недавно здійснили упорядники Ю. А. Мицик, І. Л. Синяк, І. Ю. Тарасенко і П. О. Яницька¹⁵. З неї використано 9 актів, 8 з яких опубліковано раніше М. О. Максимовичем, С. Т. Голубевим чи серійними публікаціями джерел (у половині випадків –

⁹ Аскоченский В. Древние акты. *КГВ*, № 2, 12 января 1857 года, Отдел второй. Часть неофициальная, с. 10-12; его же. Урядовая справа между Печерским монастырем и князем Ефимом Корецким. *КГВ*, № 13, 30 марта 1857 года, Отдел второй. Часть неофициальная, с. 80-83; его же. Урядовая справа между Печерским монастырем и князем Ефимом Корецким. *КГВ*, № 14, 6 апреля 1857 года, с. 85-88.

¹⁰ Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии (“Выпись с книг гродских воеводства киевского”, 1593 г.). *КС*, 1886, XIV, март, с. 489-493.

¹¹ Петров Н. *Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии*. Киев, 1875, вып. I, с. 160, 161, 163, 164, 166, 167, 170, 171, 180, 181, 183, 193, 194, 198, 199, 204, 205, 601–603.

¹² Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря*. Дослідження, археографічна підготовка рукописів В. І. Уляновського. Київ, 2011, с. 159-160.

¹³ Там же, с. 334-341, 345, 346, 351-353, 362-365, 392-542.

¹⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Зб. док. [Текст]. Автори-укладачі: Ю. А. Мицик, С. В. Сохань, Т. В. Міцан, І. Л. Синяк, Я. В. Затилюк; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2011.

¹⁵ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря у Києві XVII–XVIII ст.* Головні упорядн. Ю. Мицик, упорядн. І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. Київ, 2017. (Серія: “Документальна спадщина монастирів Гетьманщини”, т. 3).

двічі), і тільки акт **№ 166** став першопублікацією. Проте публікації різних списків актів важливі через можливість виявлення найдавнішого варіанта тексту чи уточнення його змісту. Ще однією опублікованою збіркою документів є Руська (Волинська) метрика, в реєстрі якої є свідчення про кілька документів з нашої тематики (**№ 113, 122, 136, 170**)¹⁶. Вказівки на деякі акти зазначені у виданні архіву греко-католицьких (унійних) митрополитів (**№ 56, 102, 111, 175, 180**)¹⁷.

Посилання на кілька актів містить “Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.” під упорядкуванням Г. В. Боряка і Н. М. Яковенко (**№ 51, 60, 101, 103**)¹⁸. Підбірка документів, підготовлених М. В. Довбищенком, також надає важливі згадки, пов’язані з монастирським землеволодінням навколо Києва XVI ст. (**№ 53, 95, 98, 182**)¹⁹. Публікації окремих документів, використані в нашій роботі, були здійснені й іншими дослідниками.

Щодо власне досліджень церковного землеволодіння навколо Києва XVI ст., крім вже згаданих робіт М. О. Максимовича, М. М. Закревського і С. Т. Голубева, можна назвати кілька, які було проведено в останні десятиліття. Серед сучасних дослідників слід виокремити роботи Т. Ю. Лютої, присвячені землеволодінням Печерського і Михайлівського Золотоверхого та інших київських монастирів, а також Київської митрополії²⁰. Київські церковні земельні маєтності оглядово представлені С. І. Климовським в його монографії, де проаналізовано соціальну топографію Києва XVI – середини XVII ст.²¹ Невідомому авторові належить розділ “Дарниця: минувщина і сьогодення” в електронній книзі “Дарниця: роки, події, люди”, яка з’явилась у мережі на початку 2015 р. У ній зроблений добротний професійний нарис історії лівобережної частини Києва, у т.ч. й монастирських володінь, з посиланнями на літературу і архівні матеріали, зокрема, дуже коротким переказом змісту передачі

¹⁶ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. Київ, 2002.

¹⁷ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. 1470–1700. Санкт-Петербург, 1897, т. 1.

¹⁸ Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. Упорядники Боряк Г. В. і Яковенко Н. М. Київ, 1982.

¹⁹ Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Упорядник Довбищенко М. В. Київ, 2001, вип. 1.

²⁰ Люта Т. Ю. Земельна власність Києво-Печерського монастиря в Києві та його околиці в XVI – першій половині XVII ст. *Наукові Записки НаУКМА*, 14. Історія. Україніка та Європеїстика, 1999, с. 30–38; її ж. Земельні володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві та його околицях (15–17 ст.): огляд джерел. *Пам’ятки України*, 1999, № 1, с. 92–94; її ж. Документи про юрисдикційний статус та економічне становище Святософіївської митрополічної кафедри і Києво-Печерської архимандрії в перші роки після Берестейської унії. *Ковчег*, ч. 2, 2000, с. 313–328; її ж. Митрополічна кафедра Святої Софії в Києві та її володіння в часи уніатської адміністрації: 1596–1633. *Наукові Записки НаУКМА*, 19. Історичні науки, 2001, с. 42–47.

²¹ Климовський С. І. *Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя*. Київ: Стилюс, 2002.

Євстафіївського ґрунту Воскресенській церкві (**№ 126**)²². Того ж року вийшла моя невеличка розвідка, присвячена двом маловідомим церковним землеволодінням Києва XVI ст. – Звіринській Воскресенській землі на Лівобережжі (належала Печерському монастирю) і Рогостинській землі на р. Сирець (належала церкві Миколи Притиска)²³.

Оскільки одним із завдань запропонованої праці було створення якнайбільш повної карти-реконструкції церковних землеволодінь XVI ст. навколо Києва*, важливим видом джерел є картографічні матеріали. Серед них, передусім, старовинні і старі карти Києва чи його окремих районів. Це відомий план Івана Ушакова 1695 р., два плани рубежу XVII–XVIII ст., опубліковані в книжці Г. В. Алфьорової і В. О. Харламова²⁴, плани володінь Пустинно-Микільського монастиря 1713–1715 рр.²⁵ і 1740–1750-х рр.²⁶, карта Кирилівської землі 1752 р.²⁷, карта околиць Києва Даниїла Дебоскета 1753 р., на якій підписані ур. Соколинний Ріг і Тісні Вулиці²⁸, карта Безрадицьких ґрунтів 1755 р. із землею Кораблища²⁹, плани Києва 1750, 1846 і 1865 рр. та деякі інші. Також слід відзначити карту-реконструкцію Києва М. В. Закревського 1400–1600 рр., на яку він наніс рельєф, місця розташування топонімів, відомих у цей час (Соколинний Ріг, Жидівське кладовище), шляхів і навіть лісових заростей³⁰. Незважаючи на помилковість багатьох реконструйованих ним елементів цієї карти, вона протягом 150 років є єдиною, що створена для зазначеного періоду.

Щодо карти саме церковних володінь, першим це зробив А. Яблоновський у виданні “Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej”³¹. Вона дає тільки загальне

²² Дарниця: роки, події, люди. Ч. І. Дарниця: минувшина й сьогодення. Укладачі М. Г. Гузенко, В. М. Дорошик. URL: <http://ru.calameo.com/read/004213215b3f3741eff95>

²³ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська” (нарис до церковного володіння навколо Києва у XVI ст.). Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). Київ, 2015, с. 14–18.

* Загальна карта 1 церковного володіння навколо Києва і більш детальна карта 2 окремих володінь (див. вкладки) створені автором у творчій співпраці з Дмитром Вортманом, за що автор висловлює йому щире подяку.

²⁴ Алфёрова Г. В., Харламов В. А. *Киев во второй половине XVII века*. Киев : Наукова думка, 1982, с. 12–13, 18.

²⁵ Пономаренко Л. Історичне планування Києва. *Art City Construction*, 1998, № 1, с. 14–15.

²⁶ Київ та Києво-Печерська лавра у планах XVIII–XIX століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог. Автори-упорядники Н. Ченакал, Н. Батенко. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016, с. 25–26, 109, № 8–9.

²⁷ Вортман Д. Я. Північно-західні околиці Києва середини XVIII ст. на картах монастирських володінь. *Вісник геодезії та картографії*, 2015, № 4 (97), с. 38–43.

²⁸ Вортман Д. Я., Нікітіна В. І. Маловідомий план околиць Києва 1753 року. *Вісник геодезії та картографії*, 2008, № 1, с. 37–40.

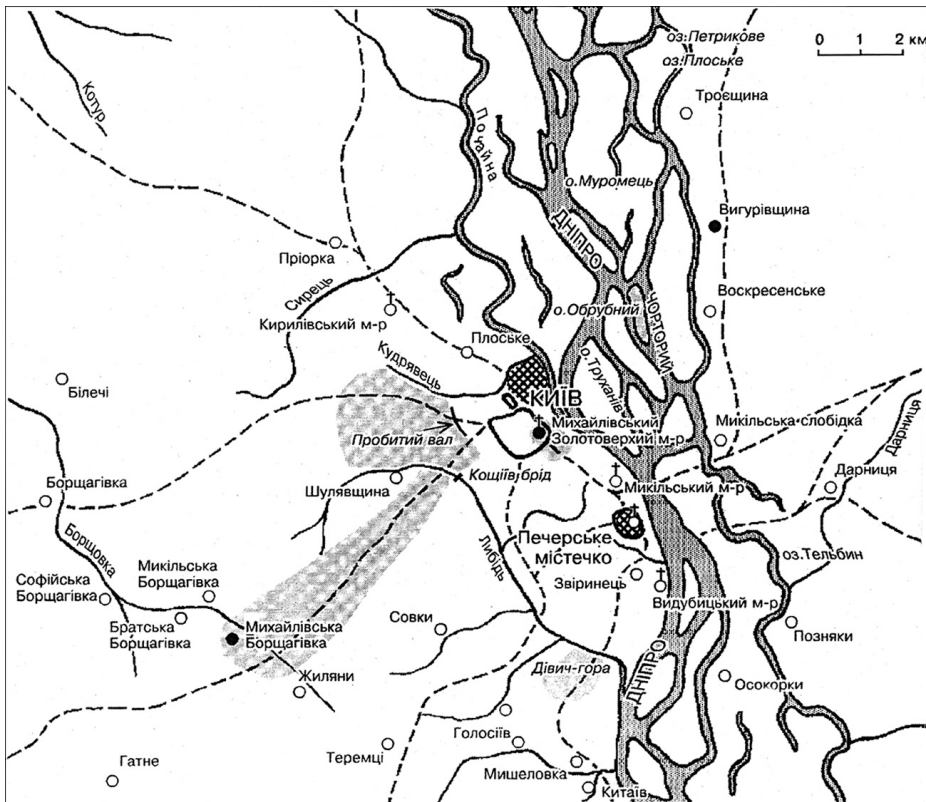
²⁹ Київ та Києво-Печерська..., с. 104, 140, № 165.

³⁰ Закревський Н. *Описание Киева..., Приложение чертежей и рисунков*, л. 3.

³¹ *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej* wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie, [T. 1], Epoka przełomu z wieku XVI-ego na XVII-sty. Dział II-gi. “Ziemie Ruskie” Rzeczypospolitej, Dział opracowany przez Aleksandra Jabłonowskiego. Warszawa-Wieden, 1899–1904, № 9.

уявлення про оточення Києва монастирськими угіддями. Церковні землі в атласі розділено лише на католицькі і грецькі, без деталізації. Враховуючи масштаб карт атласу, дослідник технічно не міг показати більшу строкатість землеволодінь околиць Києва, у тому числі і приватних, але все ж віднесення володінь Межигірського монастиря до королівщини є незрозумілим.

У згаданій вище монографії С. І. Климівського представлена створена автором кольорова схема землеволодіння і землекористування у Києві наприкінці XVI – у середині XVII ст.³² Вона охоплює переважно зону між рр. Сирець і Либідь і долиною Дніпра. У схемі не використано топографічну основу, і тому вона виглядає як стилізований окомірний план першої половини XVII ст. з усіма його вадами – порушенням пропорційності і сторін світу, дуже викривленими трасами шляхів тощо. Схему землеволодінь Михайлівського Золотоверхого монастиря в районі Києва у своїй статті надала Т. Ю. Люта³³. Цей план потребує певної корекції щодо обрисів зазначених на ньому монастирських володінь – поля за Пробитим валом, Борщівської землі, Орининської землі (Дівич гори) і острова Обрубного (іл. 1). Можна також відзначити реконструкцію



Іл. 1. Карта розташування маєтностей Михайлівського Золотоверхого монастиря на кийських околицях у XVI–XVII ст. (за: Люта 1999, с. 93)

³² Климівський С. І. *Соціальна топографія Києва*, с. 203, 204.

³³ Люта Т. Ю. *Земельні володіння Михайлівського...*, с. 93.

історичної топографії Києва 1648 р. Д. Я. Вортмана, на плані якого правильно позначені місця розташування кількох нив Пустинно-Микільського монастиря – Клинуватої, Плоської, Теремища і Деренуватої³⁴.

Як видно, якщо для Михайлівських Золотоверхого і Видубицького монастирів здійснено публікації їхніх архівів із документами, які стосуються “вотчинних” земель цих монастирів, то відповідні акти Київської митрополії, Печерського і Пустинно-Микільського монастирів переважно не опубліковано. Можна сподіватись, що в майбутньому, після опрацювання і публікації архівів зазначених та інших церковних установ, кількість джерел XVI ст. з історії церковного землеволодіння навколо Києва може подвоїтись, тобто сягнути чотирьох сотень. Виявлення і публікація джерел є найнагальнішими проблемами в українській історичній науці загалом і в дослідженнях пізньосередньовічної та ранньомодерної історії зокрема.

Серед використаних нами документів, які потребують якнайшвидшої публікації, можна назвати визначення кордонів сіножатей Пустинно-Микільського монастиря і митрополичих підданих 1508 р. (№ 18), кордонів землі церкви Св. Миколи Притиска (ниви коло Скоморошек) 1543 р. (№ 65), розмежування Печерських володінь і маєтку Сіраківка М. Поплавського 1575 р. (№ 124), передачу ґрунту Воскресенській церкві 1577 р. (№ 126), “ограничення” Гатенського маєтку 1578 р. (№ 127) і земель Пустинно-Микільського та Печерського монастирів 1585 р. (№ 146), передачу Троїцькому Больничному монастирю селища Марського 1580 р. (№ 135) і підбірку актів з архіву Воздвиженської церкви (№ 141, 147, 168, 172, 176-178). Вони мають поточнити межі церковних володінь і надати додаткові історичні свідчення, зокрема, матеріали щодо київської топоніміки.

Датування. Під час вивчення актів, що пов’язані з монастирською (церковною) власністю навколо Києва, питання їх датування переважно залишилися поза увагою дослідників. Традиція прийняття на віру дат, зазначених у самих текстах або запропонованих видавцями, стала настільки поширеною у роботах істориків XIX – початку XXI ст., що взагалі вивела цю складову наукових пошуків за межі досліджень. Щоправда, в окремих випадках науковці звертали увагу на невідповідність дат документів їхньому змісту і часу діяльності осіб, згаданих у цих документах, але загалом верифікацію дат джерел з розглядуваної тематики так і не було здійснено. За проаналізованими нами джерелами, з 203 документів тільки 8 десятків мають одночасно повну дату (число, місяць) і опубліковані тексти, що дозволило провести їхній аналіз на предмет правильності дати. В 14 випадках попередниками чи нами виявлено хибність датувань. Їх можна розділити на дві групи. До першої належать хибні датування, які з’явилися у результаті копіювання грамот, коли через неувважність, труднощі прочитання літерного позначення чи фізичну попсованість дати її відтворення не відповідає оригінальному. До другої групи – неправильні

³⁴ *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка – Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007, с. 206.

реконструкції дат (у випадках наявності лише індіктів), які були запропоновані видавцями грамот. Частково прорахунки останніх можуть бути пояснені відсутністю на той час повних списків ігуменів київських монастирів, часу правління київських воєвод чи їх замісників тощо (що є актуальним і сьогодні), але в переважній більшості опубліковані на кінець XIX ст. актові матеріали дозволяли ще тоді розібратися в цій київській хронології XVI ст.

Хорошою ілюстрацією помилок першої групи в датуванні актів стала жалувана грамота митрополита Йосифа на землю Гнилець (док. № 49). Документ уперше було опубліковано М. О. Максимовичем у 1841 р. під датою 1504 р., зазначеною в тексті джерела³⁵, і вона широко використовувалась у дослідженнях. За свідченням київського Синопису, це надання було здійснене у 1511 р.³⁶ Згодом І. І. Малишевський, враховуючи, що у 1504 р. київським митрополитом був не Йосиф, а Іона, відніс акт до 1517 р. – часу, коли митрополитом був Йосиф II Солтан³⁷. С. Т. Голубев присвятив цьому питанню окрему увагу і показав, що грамоту можна віднести до 1532 р., коли печерським архімандритом був згаданий у документі Антоній, а митрополитом – Йосиф III Русин³⁸. Але робота С. Т. Голубева, знана за чернеткою, вийшла друком лише 2011 р., так що дата 1504 р. на півтора століття стала пануючою в літературі³⁹.

Прикладами псування переписувачами дат актів є та сама “грамота 1504 р.”, один із списків якої має дату 1540 р.⁴⁰ Розбіжності у датуванні стосуються і Реєстру угідь і доходів Михайлівського Видубицького монастиря, складеного його ігуменом Калістом (№ 181). В одній із публікацій документа стоїть 1593 р.⁴¹, в іншій – 1594 р.⁴² У його тексті на початку прямо сказано, що свідчення про “пожитки” (“ведомость”) ігумен взяв за 1593 р., наприкінці згадано про медову данину з сіл Волосовичі і Нестановичі на Мозирщині, також сплачену 1593 р. Але копію цієї відомості, “списану власною рукою”, ігумен передав до митрополичої ризниці у Новоградку на початку 1594 р. – 13 березня⁴³.

³⁵ Максимович М. А. О монастыре Гнилецком. *Киевлянин*, кн. 2, Киев, 1841, с. 28-30.

³⁶ Це відмітив С. Т. Голубев. Див: Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 173.

³⁷ Тут І. І. Малишевський орієнтувався на 5-й індікт, зазначений у документі. Цей індікт мав би відповідати 1502 р. в записаній даті грамоти (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 393).

³⁸ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 392-394. Він підкреслив, що ця дата дійсна за умови точного прочитання копіювальниками грамоти порядкового номеру індікту (с. 394).

³⁹ Розібратися в плутанині з датуванням цієї грамоти спробував ще невідомий автор в середині (?) XVIII ст. Але він пішов у протилежному напрямку. Оскільки для нього дата 1504 р. була визначальною, то інформацію Синопису про київське воєводство Андрія Немировича з 1511 р. він витлумачив не як початок уряду, віднісши його до 1504 р. Також було зроблено пояснення “неправильному” індікту, за яким 5-й індікт (літера е) – помилка писця, мало б бути 7-й (літера з): *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 364-365, № 2.

⁴⁰ Там само, с. 358.

⁴¹ *Документи по історії унії...*, с. 323-325, № 1.

⁴² Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 356, 424.

⁴³ Відомо лише ця копія 1594 р., і саме її опубліковано.

Помилки дослідників щодо встановлення дат окремих документів, які мають лише індікт, мають похибку в один рік чи на цілий цикл індікту, тобто на 15 років. Похибки в 1 рік пов'язані із не врахуванням у визначенні дати вересневого початку індікту. Зокрема, документ **№ 3**, зважаючи на зазначену обставину, слід датувати 1496 р. замість 1497. Суттєвої корекції у датуванні потребує грамота про надання Пустинно-Микільському монастирю нивок Плоскої і Клинуватої (док. **№ 12**), яка віднесена видавцем до 1491 р.⁴⁴ Під час її датування не були враховані такі моменти. В акті згадуються дворяни “г(осу)д(а)ря нашего великого короля” Олександра Ягеллончика, який ще не був королем у 1491 р. Автор листа – князь Андрій Олександрович Сангушкович, названий у документі намісником лідським і київським державцею, у 1498–1502 рр. був кременецьким намісником, а в 1500–1507 рр. – брацлавським і вінницьким, з 1508 р. – староста Володимирський⁴⁵. 24.10.1508 р. він отримав привілей на Київське воєводство⁴⁶. Учасником відводу землі був підкоморій землі Холмської Олехно Скорута, який обіймав цю посаду на початку 1500-х рр. До того ж зі змісту док. **№ 12, 17** видно, що вони взаємопов'язані і другий з'явився за наслідком дії першого. Отже, якщо індікт док. **№ 12** точний, цей документ можна віднести до 1505 р.

Уточнення дат ще кількох документів здійснено нами на підставі їхнього змісту. Лист щодо розмежування між Печерським і Пустинно-Микільським монастирями (док. **№ 27**) має 4-й індікт і не відповідає рокам урядування київського воєводи князя Юрія Гольшанського, від імені якого відбувалось вирішення суперечки. Тому М. Владимирський-Буданов, редактор випуску АЮЗР, де надруковано документ, датував акт згодом 1508–1509 рр.⁴⁷ Але в джерелі згадано ігумена Пустинно-Микільського монастиря Макарія, відомого за документами 1510–1512 рр., а в 1508 р. його попередником був Матфей⁴⁸. Крім того, у 1508 р. архімандритом Печерського монастиря був Васіан (док. **№ 21**), тоді як у розглядуваному документі архімандритом названо Протасія. Серед відомих грамот уперше ці особи фігурують разом в акті 1510 р. (док. **№ 24**). Отже, найбільш реальна дата документа – 1510–1511 р. За висловленим нами раніше припущенням, док. **№ 27** можна віднести до 1511 р., а його індікт під час копіювання був змінений з 14-го на 4-й⁴⁹. На верхню дату джерела впливає перша згадка наступного за Ю. Гольшанським київського

⁴⁴ АЮЗР, 8, 4, с. 158, № XXVI.1. 22 жовтня 9-го індікту, зазначене у грамоті, відповідає 1490, а не 1491 р., так що навіть у цьому видавець припустився неточності.

⁴⁵ Boniecki A. *Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim w XV–XVI wieku*. Warszawa, 1887, s. 298; Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Видання друге, переглянуте і виправлене. Київ: Критика, 2008, с. 326, 328.

⁴⁶ *Lietuvos metrika*. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Parengė Algirdas Baliulis, Romualdas Firkočiūsis, Darius Antanavičius. Vilnius, 1995, s. 287, № 380.

⁴⁷ АЮЗР, 8, 4, с. 159, прим. 1.

⁴⁸ Згадки про Макарія: АЮЗР, 1, 6, с. 14–15, № VIII; АЮР, 1, с. 45–46 № 59. Про Матфея див.: АЮР, 1, с. 36–37, № 48.

⁴⁹ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 15.

воєводи Юрія Радзівіла, що, як вважали, належить до 15.03.1511 р.⁵⁰, в той час як за 15-м індіктом документ із першою згадкою нового воєводи має бути 1512 р.

Іншим прикладом невідповідності згаданих у тексті акта реалій і часу його створення є док. № 62, дату якого – 1538 р. – беззастережно використовували усі дослідники. Але у підтвердженні королем Сигізмундом I надання попередніми господарями Осокорівського маєтку Михайлівському Видубицькому монастирю (йдеться саме про цю грамоту) київський воєвода Андрій Немирович двічі названий небіжчиком, тобто недавно померлим⁵¹. Він помер до 16.08.1540 р. (остання згадка – 15.03.1540)⁵², отже, документ має датуватись часом не раніше 1540 р. На нашу думку, найбільш ймовірна дата королівського підтвердження – 1543 р.⁵³ Дата док. № 64 також не викликала у істориків підозри⁵⁴. Це – обвід землеволодіння Кирилівської церкви з датою 02.12.1539 р. Але згадані у ньому особи – київський воєвода Іван (Януш) Гольшанський, його брат Володимир – справця воєводства Київського, виразно вказують на початок 1540-х рр., точніше – 1543 р.⁵⁵ Можливо, до цього ж року належить і док. № 65.

Також не відповідною реальній є дата док. № 68 – підтвердного привілею короля Сигізмунда II Августа Видубицькому монастирю на Багринівське селище, який має дату 05.03.1541 р. У ньому згадано київського воєводу князя Фрідріха (Семена) Глібовича Пронського, який обійняв цю посаду лише у 1544 р. На Берестейському сеймі 1544 р., за Баркулабівським літописом, він перейшов у католицизм і отримав ім'я Фрідріх⁵⁶. Крім того, у привілеї зазначено, що князь у той час був ще й “державцею Острицьким”, тобто старостою м. Остер. За умови, що документ не є пізнішим фальсифікатом, він міг з'явитись лише між 1545 і 1548 рр., оскільки 1548 р. остерським старостою згадано вже Михайла Ратомського⁵⁷. Якщо при копіюванні документа замість 4-го з'явився 14-й індікт, то грамоту можна віднести до 1546 р.

Ще три документи (№ 94, 97, 100) об'єднані однією темою – найздом печерських підданих на володіння Видубицького монастиря, мають подвійні (в

⁵⁰ АЮР, 2, с. 126, № 102; Urzednicy wojewodztw kijowskiego I czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy. Oprac. E. Janas i W. Kłaczewski. Kornik, 2002, s. 66.

⁵¹ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 396-397. У заголовку С. Т. Голубев приписує грамоту королю Сигізмунду Августу, хоча у документі той називає себе просто Жигимонтом, тобто, Сигізмундом I (див.: Закревский Н. *Описание Киева...*, с. 234).

⁵² Urzednicy wojewodztw kijowskiego..., s. 66.

⁵³ У документі стоїть 11-й індікт. Якщо припустити, що має бути 1-й індікт, то виходить 1543 р.

⁵⁴ Тільки П. Г. Клепатський зазначив помилковість цієї дати: Клепатский П. Г. *Очерки по истории Киевской земли*. Литовский период. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2007, т. I, с. 290, прим. 1304.

⁵⁵ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 18. І. Гольшанський був київським воєводою лише у 1542–1544 рр., а В. Гольшанський справцею – тільки у 1543 р., що й дає надійну дату документа.

⁵⁶ ПСРЛ, XXXII, с. 109, 174.

⁵⁷ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 179.

різних копіях) дати. Зокрема, лист справці Київського воєводства князя Івана Чарторийського до печерського архімандрита Іларіона в одному списку має дату 1565 р., в іншому – 1570 р. (№ 94). Враховуючи зв'язок цього документа з іншим, датованим 1565 р. (№ 93), саме цей рік слід вважати правильним. Також подвійну дату (1560 і 1565 рр.) має інший документ (№ 97), справжній рік якого – 1565 – підтверджено завдяки згадці в його тексті не тільки дати, але й дня події (четвер, 28 червня). Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького (№ 100) з датами 1561 і 1566 рр. слід віднести до другої дати, оскільки у ньому є посилання на документи № 94, 95.

Проаналізована нами підбірка містить понад сотню документів, де вказано рік чи індікт, або обидва показники. Із них 19 мають тільки індікт (№ 1, 3, 6, 12-14, 17, 19, 20, 24-27, 32-34, 42, 43, 60), який припадає на 1489–1522, 1541 рр. У шести випадках у джерелах зазначено індікт і рік від створення світу (№ 8, 21, 22, 36, 37, 48) – 1500, 1508 (2 акти), 1517 (2), 1526 рр., в 13 – індікт і рік від Різдва Христового (№ 30, 39, 41, 44, 46, 49, 50, 53, 58, 62, 66, 68, 104) – 1514–1546, 1568 рр. Ще в одному (№ 64), очевидно, також стояв рік та індікт, але під час копіювання запису індікт не було вписано до тексту. Інші містять тільки рік від Різдва Христового (№ 78, 80-87 і наступні), починаючи з 1558 р. Як бачимо, індікти в проаналізованих грамотах переважно зникають до середини XVI ст., і вони поступово витісняються роками від Різдва Христового, які вперше з'являються в документах у 1510-х рр. Вони також витіснили датування за створенням світу, яке використовували в наших документах лише в першій чверті XVI ст.

Оскільки за королівськими ітінераріями можна простежити, де в певний день перебував король, місце підписання королівської грамоти може іноді вказати або на неправильну дату джерела чи його фальсифікацію, або доповнити сам ітінерарій. Зокрема, використана нами грамота № 1 засвідчує, що 07.07.1489 р. король Казимир IV перебував у Судомірі (Сандомірі), що не зафіксовано у його ітінерарії⁵⁸. Але поки не укладено ітінераріїв для всіх польських королів XV–XVI ст. (крім Казимира IV (1440–1492), опубліковано ітінерарії Олександра Ягеллончика (1492–1506) і Стефана Баторія (1576–1586)⁵⁹), перевірку місць надання грамот можна здійснити за опублікованими книгами Литовської чи Коронної метрик.

Правові відносини. Підбірка використаних джерел надає багато прикладів застосування права у відносинах між сторонами. Серед актів є земельні надання – королівські чи воєводські, опис кордонів маєтків, здійснений воєводою чи його уповноваженими особами під час надання землі або вирішенні межових конфліктів, акти дарування чи продажу маєтків, але найбільше – конфлікти сусідів стосовно землі і майна, які представлені скаргами до воє-

⁵⁸ Grazyna Rutkowska. *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*. Warszawa 2014, s. 347. (Seria: Itineraria Jagiellonów, t. I).

⁵⁹ Marek Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa, 2010; Krzysztof Pietkiewicz, *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506*, Instytut Historii PAN, Warszawa, 2016, (Seria: Itineraria Jagiellonów, t. III).

води, короля чи митрополита, актами судових процесів. У розглянутих актах є прямі посилання на положення Литовського статуту – чинного зведення законів ВКЛ.

У 1545 р. відбувся розгляд скарги власниці маєтку Вишеньки Анастасії Ленковичової на київського митрополита Макарія і його намісника Василя Пацкевича, який здійснював вилов риби в озерах цього маєтку (**№ 66**). Питання вирішували згідно зі звичаями і “статутом прав земських” із залученням великої кількості свідків⁶⁰. У 1558 р. в суперечці між ченцями Михайлівського Золотоверхого монастиря і боярином Андрієм Онковичем за частину нивок за Пробитим валом (**№ 78**), ігумен Симеон був готовий для підтвердження своєї правоти викликати свідків – “людей добрих, тубільців” згідно “з правом посполитим статуту земського”⁶¹. У 1572 р. намісник київського воєводи Василь Рай вирішував суперечку між Михайлівським Золотоверхим монастирем і зем’янином Максимом Паньковичем за землю Орининську – Дівич гору (**№ 119**). Очевидно, київські службовці добре знали другу редакцію Литовського статуту від 1566 р., оскільки посилання на розділи і артикули статуту присутні в судовому листі намісника. Ігумен і ченці, незадоволені тим, що Панькович всіляко ухиляється від розгляду справи, вимагали від намісника вирішення питання згідно з 70-м артикулом 4-го розділу⁶². В. Рай “з товаришами” звернулися до цієї норми і навіть процитували її: “иж хотя бы выводу и доводу правного з обоих сторон не было на листех и границах явных и слышных, тогда поводовая сторона при жалобе своей мает быти припущона ку доводу”⁶³. Члени суду (фактично – підкоморського) застосували ще (“а к тому еще брали собі на помоч”) 36-й артикул в 3-му розділі, за яким земельні надбання попередників – королів Казимира IV, Олександра Ягеллончика і Сигизмунда I – можна “вічно спокійно держати, від цих часів і на майбутні часи вживати..., якби навіть на те належних листів не мали”⁶⁴. Також члену суду, “ни в чом статуту не отступаючи”, згідно з 1-м артикулом 9-го розділу статуту, вислухали 18 свідків – “людей добрих, віры годних, сусідов околичних”, а потім семеро з них присягнули на вірність своїх свідчень про приналежність цієї землі монастирю⁶⁵.

Така ж процедура із свідками описана й у згаданому вище документі **№ 66**, що свідчить про використання у судовому процесі положень першого Литовського статуту 1529 р. Тоді обидві сторони виставили по 18 свідків, але київський воєвода князь Ф. Пронський звернув увагу на те, що серед свідків Ленковичів жоден не був “тутошним отчичом: одни были з Смоленска, иншии

⁶⁰ АЮЗР, 1, 6, с. 42.

⁶¹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 173.

⁶² Там само, с. 192.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само, с. 193. *Статуты Великого князівства Литовського*. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Одеса, 2003, с. 291.

⁶⁵ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 193; *Статуты...*, с. 355.

з Лук Великих заповоненни, а некоторые были з Арнаутское землі⁶⁶, а другие з Мозиря и з Чернобыля, и з ынших замков”, в той час як свідки Пацкевича – “иж сут тутошныя отчичи Киевский, некотории отчичи манастыря Печерского, а некотории манастыря светого Николы Пустынского, а иншие з места Киева”⁶⁷. Серед останніх Ленковичова з синами обрала 6 свідків, які разом із В. Пацкевичем склали присягу⁶⁸. Кількість свідків, згаданих в актах часу до прийняття першого Литовського статуту, була різною – 7 свідків (**№ 22**), 8 (**№ 7**) і 10 (**№ 8**), в акті 1560 р. (**№ 84**) перераховано 9 свідків⁶⁹.

Також Литовським статутом регламентоване таке явище як зарука – грошовий штраф за невиконання порушником судового рішення, у випадку чого половина суми йде на господаря (короля), половина – на потерпілу сторону. Ця санкція прописана у 49-му артикулі 4-го розділу статуту редакції 1566 р.⁷⁰, але існувала і в редакції 1529 р.⁷¹ Заруку згадано в 14 документах, серед яких більшість пов’язана із наїздами печерських підданих на землі Видубицького монастиря. Через захоплення озера Затон та інші “кривди і утиски”, здійснені за наказом печерського архімандрита Софронія у 1540–1541 рр., ігумен Видубицького монастиря Єфрем був змушений звертатись до короля Сигізмунда II Августа і митрополита Макарія. Король написав архімандриту листа (**№ 58**), де попросив припинити порушення під зарукою у 100 рублів грошей. З таким самим проханням до Софронія звернувся митрополит (**№ 59**), але сума назначеної королем запоруки вказана інакше – 500 коп грошей литовських. Нове загострення відносин між сусідніми монастирями трапилось за чверть століття. Печерські піддані, вже за нового архімандрита Іларіона, знову спустошили видубицьке озеро Затон, так що ігумену Антонію довелося звертатися до можновладців. У березні 1565 р. ігумен вписав до гродської книги скаргу на дії Іларіона, згадавши в ній попередню королівську заруку у 100 рублів грошей (**№ 93**). На ці дії знову був змушений реагувати король, який збільшив розмір заруки до 500 рублів грошей (**№ 92**), і справця київського воєводи князь Іван Чарторийський, який написав Іларіону листа з нагадуванням суми королівської заруки (**№ 94**). Ігумен Антоній написав ще дві скарги із згадкою заруки господарської (**№ 95, 97**). Київський воєвода К. Острозький також у своєму листі до Іларіона наказав припинити свавілля щодо маєтності Михайлівського Видубицького монастиря, вкотре нагадавши про королівську заруку (**№ 100**). Ймовірно, саме цей сплеск протиправних дій Печерського монастиря

⁶⁶ Православні албанці, що емігрували через різні обставини з вітчизни у XIV–XV ст.

⁶⁷ АЮЗР, 1, 6, с. 42-43.

⁶⁸ Там же, с. 43.

⁶⁹ Оскільки в джерелі раніше згадано про “кількадесят” свідків, норма Статуту про 18 свідків була дотримана, а названі поіменно 9 свідків, очевидно, склали присягу: АЮЗР, 8, 4, с. 168.

⁷⁰ Статути..., с. 319.

⁷¹ Про функціонування інституту заруки у ВКЛ див.: Блануца А. Трансакційні угоди шляхти Великого князівства Литовського у достатутівий період. *Проблеми країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011, вип. 2, с. 202, прим. 9.

щодо володінь Видубицького монастиря призвів до офіційного підтвердження кордонів землі Звіринець, здійсненого за дорученням короля київським воєводою у 1565 р. (**№ 98**).

В інших випадках зарука як гарантія виконання угоди згадана у купчому листі 1559 р. боярина А. Онковича (**№ 82**), за яким він продав ниву за Пробитим валом Михайлівському Золотоверхому монастирю, із зарукою на короля і київського воєводу у розмірі 15 і 30 коп грошей відповідно⁷². У 1586 р. заруку отримали піддані Печерського монастиря, що порушували спокій підданих Пустинно-Микільського монастиря в с. Погреби (**№ 148**). Про заруку в королівському листі до митрополита щодо озер у маєтності Вишеньки згадано в документі **№ 63**. Заруку та її розмір міг встановити і місцевий урядовець, як це трапилось у 1570 р., коли намісник воєводи В. Рай під час розгляду питання кордону Борщівських ґрунтів Михайлівського Золотоверхого і Пустинно-Микільського монастирів поклав заруку на господаря у 10 рублів, на воєводу – 5 рублів (**№ 106**), а у 1572 р. він же, у суперечці Михайлівського Золотоверхого монастиря і зем'янина М. Панькевича, встановив заруку на воєводу у розмірі 50 коп грошей і таку саму – на користь монастиря, якщо хтось буде посягати на Орининську монастирську землю (**№ 119**).

Під час оформлення дарчого листа 1562 р., за яким маєток Вишеньки передавався Печерському монастирю (**№ 85**), власник маєтності київський війт Семен Мелешкович не обмежився лише цим документом, але й публічно про це сповістив на “враде” в присутності воєводи К. Острозького, і до цього ще “клятву звичкую в костеле Греческом положил”⁷³. Іноді одна із сторін, що домовлялися, не дуже вірила іншій навіть у разі надання письмових зобов’язань, і вважала за необхідне участь третьої сторони. Так трапилось у 1521 р., коли старці Пустинно-Микільського монастиря попросили намісника митрополита “прикласти печатку” на лист печерського архімандрита Васіяна (**№ 21**)⁷⁴.

У документах 7 разів трапляється стандартна для того часу ввідна фраза, яка, з лексичними варіаціями, передає наступне формулювання: “ознаменую (чиню знаменито) сим моим листом, хто на него пошморит (кому будет потреба того ведати) или чтучи слышати, нынешним и напотом будучим”. Авторами листів є король (**№ 8, 39, 99**), архімандрит (**№ 21, 36**) і воєвода (**№ 50**), а також боярин (**№ 82**), що засвідчує популярність цього канцелярського звrotу в найвищому середовищі.

Персоналії. Проаналізовані документи містять багато імен людей, які є авторами чи адресатами листів, свідками, судьями чи державними особами, від імені і за дорученням яких вершився суд. Природно, що обрана нами тематична спрямованість джерел зумовила присутність у текстах представників церковних кіл – архімандритів Печерського монастиря та ігуменів інших київських монастирів, а також митрополичих намісників. У судових розглядах

⁷² *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 171-172.

⁷³ *АЗР*, 1, с. 184.

⁷⁴ *АЮЗР*, 1, 6, с. 14.

земельних та інших майнових конфліктів фігурують місцеві воєводи та їхні помічники – справці і намісники. Залучені тексти дозволили, з одного боку, уточнити роки діяльності окремих осіб, з іншого – через відомий час урядування київських можновладців чи очільництва духовними особами монастирів уточнити дати самих документів.

Софійські (митрополичі) намісники. Особистості, які обіймали цю посаду у XVI ст., викликають велику увагу, оскільки в цей період київські митрополити не дуже часто бували в самому Києві, і намісники займались справами митрополії, зокрема, земельними і господарськими, переймаючись збільшенням доходів кафедри. Тому їхні імена досить часто фігурують у справах щодо церковної нерухомості навколо Києва. Огляд їхньої діяльності за опублікованими станом на 1891 р. актами зробив В. Рыбинський⁷⁵. Він зібрав свідчення про таких намісників: Панько (1496–1507), Антон Крицький, Василій Шишка (до 1517), Василій Панькевич (1518), Василій Пацкевич (1539–1545), Василій Панькович (до 1549–1555), Яків Гулькевич (1556), Йосип (Єсько) Прокопович (до 1564), Федір Тиша (1565–1568), Богуш Гулькевич Глібовський (1575–1589), Остафій Радовецький (1589–1590), Опанас Одоній (1590–1591), Іоанн (1594), Гурин⁷⁶.

Серед софійських намісників у підбірці наших джерел згадуються Панько – 1496 (**№ 4**), Антоній Крицький – 24.06–08.08.1508 (**№ 18, 21**), Васько Панькович – 10.09.1517 (**№ 37**), Василь Шишка – до 05.06.1532 (**№ 49**), Василь Пацкевич – 04.12.1543, 21.08.1545 (**№ 65, 66**), Єсько Прокопович – до 26.04.1564 (**№ 91**), Федір Тиша – 26.04.1564 (**№ 90**), Йосип Прокопович-Басинський – 24.07.1574 (**№ 123**), який, вірогідно, є зазначеним вище Єськом Прокоповичем, Богуш Гулькевич Глібовський – 06.07.1577, 13.05.1580, 19.09.1580, 21.09.1580 (**№ 125, 134, 137, 138**), Остафій Радовецький – 10.08.1590 (**№ 171**), Григорій Сестран Пашковський – 26.11.1592 (**№ 176**).

Отже, з нашими доповненнями і уточненнями, перелік намісників київського митрополита виглядає так: **Дод Глобородий** (до 1470)⁷⁷, **Мануїл** (1470)⁷⁸, **Панько** (1496–1507), **Антоній Крицький** (1508), **Васько Панькович** (1517–1518), **Васіан** (1520-ті)⁷⁹, **Василій Шишка** (до 1532), **Василій Пацкевич** (1539–1545), **Василій Панькович** (до 1549–1555), **Василій Пацкевич** (1556), **Яків Гулькевич** (1556), **Йосип (Єсько) Прокопович** (до 1564), **Федір Тиша** (1564–24.02.1571)⁸⁰, **Богдан Іванович Волвицький** (1572?)⁸¹, **Йосип Прокопович-**

⁷⁵ Рыбинский В. Киевская митрополичья кафедра с половины XIII до конца XVI века. Киев, 1891, с. 41-52.

⁷⁶ Там же.

⁷⁷ Описание документов..., с. 3, № 1.

⁷⁸ Там же; Полехов С. Новые документы о Киевской земле XV века. *Сфрагистичний щорічник*, II, 2012, с. 261, 277.

⁷⁹ За митрополита Йосипа – або Йосипа II Солтана (1508–1521), або Йосипа Русина (1522–1533); майбутній печерський архімандрит (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 357-358).

⁸⁰ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 48-49, № 4.

⁸¹ *Описание документов...*, с. 45-46, № 94. У джерелі зазначено, що Волвицький був намісником за митрополита Іони. Іона I Глезна (1488–1494) очолював митрополію майже за

Басинський (27.02.1573–1574)⁸², **Богуш Гулькевич Глібовський** (1575–1589), **Остафій Радовецький** (1589–1590), **Опанас Одоній** (1590–1591), **Григорій Пашковський** (1592–25.02.1594)⁸³, **Іоанн** (1594), **Яків Крушинський** (1600)⁸⁴.

В актах прямо зазначено, що Васько Панькович (Панькевич) – син Панька, який на час намісництва Васька вже помер. Відомі на ім'я дід і баба Васька – Гришко і Настасія черниця (“стариця”)⁸⁵. Під час розгляду справи про належність млинища між Пустинно-Микільським монастирем і митрополичим намісником Васьком Паньковичем з'ясувалось, що той уміє читати, але не писати⁸⁶. На цій посаді він фігурує у грамоті від 18.08.1531 р.⁸⁷ У 1532 р. згадано померлого бездітного митрополичого слугу Микулу Панькевича – брата (?) Васька (**№ 49**). У 1535 р. його названо митрополичим боярином⁸⁸. За часів намісництва Василя Пацкевича В. Панькович був софійським тивуном. Його, як зем'янина господарського повіту Київського, названо в описі земельного володіння монастиря Св. Кирила 1543 р. (**№ 64**) та наданні справцею київським князем Андрієм Сангушковичем Кошерським підтвердження на земельні володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря⁸⁹. В середині XVI ст. Панькович володів маєтностями в Нешковичах, Жереві, Сидоровичах, Глушковичах (Овруччина)⁹⁰. Наприкінці 1540-х рр. Васько змінив Пацкевича на посаді “намісника митрополії і Софійського”⁹¹. Син В. Паньковича Максим у 1560–1570-х рр. довго утримував Орининську землю Михайлівського Золотоверхого монастиря, ухиляючись від судового вирішення суперечки (**№ 87, 89, 119, 120**). Він також володів Багринівським маєтком, який незаконно продав (**№ 125**). Ймовірно, саме його згадано в листі Якова Гулькевича кінця 1550-х рр. до митрополита Сильвестра як такого, що тримає софійських людей, збирає данину, службу не виконує і нахваляється, що незабаром отримає посаду митрополичого намісника⁹². У 1573 р. володів як митрополичий боярин маєтком Коленці, який до того тримав його батько⁹³.

століття від дати джерела – 1582 р., при Іоні II (1503–1507) намісником бачимо Панька, Іона III Протасевич сидів на кафедрі з 1568 по 1577 рр., так що урядування Б. І. Волвицького припадає на час до Панька або на 1572 р.

⁸² *Описание документов...*, с. 38, № 79.

⁸³ Його також згадано в документах від 09.03.1593 і 25.02.1594 (*Описание документов...*, с. 67, № 146; АЮЗР, 6, 1, с. 240-241, № LXXIX).

⁸⁴ *Описание документов...*, с. 114, № 260.

⁸⁵ *Акты Литовской метрики*. Варшава, 1896, т. 1, вып. 1. 1413–1498 гг., с. 61.

⁸⁶ АЗР, 2, с. 122.

⁸⁷ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 394.

⁸⁸ *Описание документов...*, с. 15, № 24.

⁸⁹ АЮЗР, 1, 6, с. 27; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 39, 357, 358.

⁹⁰ Клепатский П. Г. *Очерки по истории*, с. 179, прим. 780; с. 191, 193, 198.

⁹¹ АЗР, 3, с. 24. В цей час вік Васька мав бути щонайменше 70 років, адже у 1495 р. він вже був дорослим (правоздатним), оскільки разом із своєю бабусею брав участь у продажу маєтку Бугаївка: *Акты Литовской метрики*, т. 1, вып. 1. 1413–1498 гг., с. 60-61, № 156.

⁹² АЮР, I, с. 300-301; Рыбинский В. *Киевская митрополичья кафедра...*, с. 45.

⁹³ *Описание документов...*, с. 38, № 79.

Василь Пацкевич був також священиком церкви Миколи Набережного і духівником Духни Дублянської, в заповіті якої згаданий і як намісник софійський 23.02.1556 р.⁹⁴ Його донька Настасія була другою дружиною київського вйта Семена Мелешковича⁹⁵. Було висловлено думку, що Панькович і Пацкевич – одна особа⁹⁶.

Ігумени монастирів. Незважаючи на важливу (і цікаву!) тему переліку ігуменів київських монастирів XVI ст., досі не була зібрана інформація, яка б спиралась на вже опубліковані автентичні джерела. Взявши за основу переліки П. М. Строева та інших авторів, ми внесли до цих списків уточнення і зміни, які ґрунтуються на використаних нами документах та інших актах. Список архімандритів Печерського монастиря, за П. М. Строевим, виглядає так: Феодосій (згад. 16.03.1486), Філарет (23.04.1494–25.08.1501), Васіан (28.11.1506–1508), Іона (1509), Протасій (1514), Ігнатій (07.1522 – 06.1525), Антоній (двічі, 04.1524 і 1526–1528), Яким (1538), Софроній (1540–1541), Васіан (1541–1544), Іларіон Песочинський (двічі, 08.1551 і 1559–10.1571), Йосиф (1555), Іона Деспотович (02.04.1573), Мелетій Хребтович-Богуринський (15.03.1574–1590), Никифор Тур (1590–1598), Іпатій Поцей (з 02.10.1599)⁹⁷. В актах, пов'язаних із землеволодінням, згадуються: Філарет (**№ 24**), Васіан – 08.08.1508 (**№ 21**), Протасій – 30.06-20.07.1510, 20.01.1511 (**№ 24, 25, 27, 84**), Ігнатій – 19.04.1517 (**№ 36**), Антоній – 05.06.1532 (**№ 49**), Софроній (**№ 58, 59**), Йосип Ревут – 02.12.1543 (**№ 64, 65**), Іларіон (**№ 92-95, 97, 100**), Мелетій Хребтович-Богуринський (**№ 152-157, 159-163, 175**), Никифор Тур (**№ 179, 185, 187, 188, 191-193**), Єлисей Плетенецький (**№ 197**). Серед уточнень переліку архімандритів звернемо увагу на такі: згадки Протасія ще в 1510–1511 рр., Ігнатія – в 1517 р., Антонія – в 1532 р.; поява в переліку Йосипа Ревута (1543).

Відомо, що від другої чверті XV до початку XVI ст., від Ігнатія Волинця до Васіана, архімандритів було 10⁹⁸. Можливо, ця цифра не є абсолютно точною, але вона засвідчує, наскільки непевним є перелік архімандритів цього періоду, що був зроблений митрополитом Євгенієм (Болховітіновим) і повторений М. В. Закревським⁹⁹. Перелік для XVI ст., не знаючи про список П. М. Строева, доповнив С. П. Голубев, додавши Васіана, повторні архімандрії Ігнатія (1525) і Антонія (1526), Гедеона, Якіма (Ахуміј), Пафнутія (Пацка) (1538), Васіана (після Софронія), Іоанна (1551), Іларіона (1551), Йосифа (1554) і Іону Деспотовича, збільшивши список за 80 років (1494–1574) до 35 осіб¹⁰⁰. За наявності

⁹⁴ Білоус Н. *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.* Київ, 2011, с. 98.

⁹⁵ Там само, с. 46, 100.

⁹⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 650.

⁹⁷ Строев П. *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви.* Санкт-Петербург, 1877, стлб. 12-13.

⁹⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 13.

⁹⁹ Закревский Н. *Описание Киева...*, с. 891. Порівняно з Євгенієм, М. В. Закревський додав лише Йосипа (1550–1555).

¹⁰⁰ Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт исторического исследования).* Киев, 1883, т. 1, с. 250-251.

сумнівних імен архімандритів останньої чверті XV ст. цей перелік більший від реального. До питання печерських архімандритів кінця XV–XVI ст. звернулася І. В. Жиленко, перелік якої від Філарета I (1494) до Єлисея Плетенецького (1599) містить (з повторними архімандритствами) 25 осіб¹⁰¹.

Оскільки перелік печерських архімандритів є надзвичайно важливим для нашої теми, подаємо його з урахуванням наших уточнень і доповнень на основі документальних джерел: **Феодосій** (згад. 15.03.1486 і між 1490–1492/93)¹⁰², **Макарій** (не пізніше 1493)¹⁰³, **Філарет** (23.04.1494–25.08.1501)¹⁰⁴, **Сильвестр**¹⁰⁵, **Прокопій** (01.09.1506)¹⁰⁶, **Васіан** (28.11.1506–08.08.1508)¹⁰⁷, **Іона** (1509), **Протасій** (30.06–20.07.1510, 20.01.1511, 1514)¹⁰⁸, **Ігнатій** (19.04.1517–04.07.1522)¹⁰⁹, **Антоній** (з 23.04.1524)¹¹⁰, **Ігнатій** (з 17.06.1525)¹¹¹, **Антоній** (з 02.03.1526–05.06.1532)¹¹², **Геннадій** (Гедеон) (08.02.1536)¹¹³, **Яким** (Ахуміј, Акепсим) (з 10.02.1536)¹¹⁴, **Протасій** (Пафнутій, Пацко) (з 15.01.1537, 28.01.1538)¹¹⁵, **Софроній** (25.01–09.08.1540–03–21.03–13.07.1541)¹¹⁶, **Йосип Ревут** (02–04.12.1543)¹¹⁷, **Васіан** (17.12.1544)¹¹⁸, **Іоанн** (з 28.07.1546)¹¹⁹, **Йосип**

¹⁰¹ Жиленко І. В. *Святиня. Історія Києво-Печерської лаври XI–XVII століть*. Київ : ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005, с. 225, 231–236, 240–246, 256, 257, 271, 272, 343–344.

¹⁰² АЗР, 1, с. 106, № 86. Княгиня Ганна, вдова Михайла Олельковича, судилася з Феодосієм перед князем Іваном Борисовичем Глинським, чернігівським намісником (АЮР, 1, с. 64–65, № 76), з чого можна вирахувати, що Феодосій був архімандритом і на початку 1490-х рр., від 1490 (початок намісництва князя Івана Глинського в Чернігові) до 1492/93 (прихід нового архімандрита).

¹⁰³ *Описание документов...*, с. 4, № 5. 31.05. 1492 ще згаданий як архімандрит Слуцького Троїцького монастиря (там же, с. 4, № 4).

¹⁰⁴ АЮР, 1, с. 183, № 161.

¹⁰⁵ Голубев С. П. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). *ЧИОНЛ*. Кн. 6, отд. III. Приложение, 1892, с. IX, XIII, 4.

¹⁰⁶ АЮЗР, 1, 6, с. 10–13, № V, VI. У заголовку обох публікацій помилкова дата – 1507 р.

¹⁰⁷ АЗР, 2, с. 1, № 1; АЮЗР, 1, 6, с. 13–14, № VII. Восени (?) 1508 р. був ув'язнений київським воєводою Юрієм Монтовтовичем за наказом короля Сигізмунда I, потім відпущений і знову затриманий у Вільні (АЗР, 2, с. 57–59, № 46).

¹⁰⁸ АЮЗР, 8, 4, с. 160–161, № XXVI.4; АЮЗР, 1, 6, с. 15–16, № IX; АЮЗР, 8, 4, с. 159–160, № XXVI.3.

¹⁰⁹ АЮЗР, 8, 4, с. 164–165, № XXVI.7; АЗР, 2, с. 140, № 112; АЮР, 2, с. 166, № 147.

¹¹⁰ АЗР, 2, с. 155, № 126.

¹¹¹ АЗР, 2, с. 161–162, № 135.

¹¹² АЮР, 1, с. 69, № 82; АЮР, 1, с. 74–75, № 88; Голубев С. Т. *Історія Києво-Выдубицького...*, с. 392–394, № I.

¹¹³ Лебединцев П. Акты, относящиеся к истории Киевской митрополии в 15 и 16 в. *КЕВ* 1873, № 14, отд. 2, с. 406. У публікації вказані рік (1535) і індикт (9-й), які не збігаються. Дату надано за індиктом.

¹¹⁴ Там же, с. 407.

¹¹⁵ Там же, с. 408; Голубев С. *Материалы для истории западно-русской церкви*. Вып. 1. Киев, 1891. с. 5–6.

¹¹⁶ Голубев С. *Киевский митрополит...*, Приложения, с. 1–3, № I; АЗР, 2, с. 368–369, № 204; его же. *Материалы для истории...*, с. 1–3, № I.

¹¹⁷ АЮЗР, 1, 6, с. 26–30. № XIV; Голубев С. *Материалы для истории...*, с. 6–7. На нашу думку, згаданий С. П. Голубевим акт від 04.12.1539 р. слід датувати 1543 р., оскільки він, через названих у ньому осіб, пов'язаний із обводом земель Кирилівського монастиря від 02.12.1543 р., що має помилкову дату 1539 р.

(28.07.1550)¹²⁰, **Іларіон** (з 16.11.1550–15.08.1551)¹²¹, **Йосип** (30.07.1554–04.10.1555)¹²², **Іларіон** (10.02.1557, 19.04.1558–17.05.1572)¹²³, **Іона Деспотович** (02–03.04.1573)¹²⁴, **Мелетій Хребтович** (з 15.03.1574)¹²⁵, **Сильвестр Єрусалимець** (07.06.1575–30.05.1576)¹²⁶, **Мелетій Хребтович** (з 10.11.1576 по 13.01.1593), **Никифор Тур** (з 06.03.1593–1599).

Ігумени Пустинно-Микільського монастиря у переліку П. М. Строева: Лука (03.03.1506), Матфей (13.08.1508), Макарій (15.03.1511–25.08.1512), Ігнатій (06.1514), Сергій (10.09.1517–02.1518), Антоній (20.03.1522), Мисаїл (12.03.1523), Іларіон (14.04.1534), Олексій (1543–09.1544), Касьян (11.06.1560–30.05.1570), Яким (з 18.02.1572), Іона Шешко (1578), Геннадій (1591), Никифор (1592)¹²⁷. У джерелах, використаних у нашій роботі, згадано таких ігуменів: Лука (**№ 13**), Матфей Малий – 29.07-13.08.1508 (**№ 20, 21, 22**), Макарій – 30.06-20.07.1510, 20.01.1511 (**№ 24, 25, 27**), Сергій – 19.04-10.09.1517 (**№ 36, 37**), Іларіон (**№ 50, 99**), Касьян (**№ 84, 99**), Никифор Федорович – 19.03.1598 (**№ 191**).

Лист печерського архімандрита Васіана (**№ 21**) містить надзвичайно цікаві деталі щодо історії Пустинно-Микільського монастиря. З нього дізнаємось, що пустинський ігумен Матфей Малий походить з Новгороду Великого, що

¹¹⁸ АЗР, 2, с. 380-381, № 216; АЗР, 3, с. 1, № 1. Є ще надання королем Сигізмундом I архімандрії Васіану, що записане в 28 книзі Литовської метрики, яке не містить дати і яке публікатори віднесли до 1541–1542 р., посилаючись на розташування цього запису в метриці між актами 1541–1542 рр., з 15-м індіктом (АЗР, 2, с. 380-381, № 216) або на його зміст (*Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*. Книга 28 (1522–1552). Менск, 2000, с. 149, № 108). Аргументація цього датування не є коректною, оскільки у 28 книзі ЛМ послідовність розташування записів не витримана в хронологічному порядку. Зокрема, у книзі спочатку подано тексти актів за 1541 р. (без дотримання послідовності не тільки чисел, але й місяців), потім – 1522 (№ 1-5), далі – 1541, 1540, 1542, 1540, 1541, 1530, 1542, 1540, 1542, 1539, 1541, 1540, 1533, 1536, 1542, 1541 (№ 11, 12, 14, 19-23, 25, 34, 40, 45, 47-49, 51) і т.д. Привілей Васіану стоїть останнім у блоці записів актів Сигізмунда I, далі вже подано акти Сигізмунда II Августа за 1550–1552 рр. (*Метрыка Вялікага...*, кн. 28, с. 279-294); *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 318-319, № 250.

¹¹⁹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*. Книга 30 (1480–1546).): Кн. запису № 30 (коп. канца XVI ст.) / Падрыхт. В. С. Мянжынскі. Мінск, 2008, с. 220-221, № 149.

¹²⁰ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*. Книга 28..., с. 191-192, № 150. У джерелі зазначено, що привілей на общиножителство, наданий королем монастирю за архімандрита Ігнатія у 1522 р., не використовувався за час правління вже 8 архімандритів (“вжо от осми архімандритов не вживали”). Це число відповідає нашому переліку, не враховуючи самого Ігнатія: Антоній, Геннадій, Яким, Протасій, Софроній, Йосип Ревут, Васіан, Іоанн.

¹²¹ Голубев С. *Матеріалы для історыі...*, с. 12-13; АЗР, 3, с. 22-24, № 10.

¹²² *Описание документов...*, с. 23, № 40, с. 24, № 43, с. 26.

¹²³ Голубев С. *Киевский митрополит...*, Приложения, с. 22-25, № IV; *Описание документов...*, с. 26, № 46, с. 37-38, № 76, с. 38, № 77, 78.

¹²⁴ АЮР, 1, с. 194-196, № 169.

¹²⁵ АЮР, 1, с. 193-194, № 168. Оpubліковано акт від 21.06. 1572, де згадано Мелетія Хребтовича як архімандрита Печерського (АЮЗР, 7, 1, с. 234-236, № XXVIII). Оскільки у документі він має титул єпископа Володимирського і Берестейського, дата 1572 р. є помилковою.

¹²⁶ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 193; *Описание документов...*, с. 39-40, № 82. Ймовірно, саме він згодом став ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря (1581–1586).

¹²⁷ Строев П. *Списки иерархов...*, стлб. 20-21.

той прийшов до Києва, ще будучи “молод”, за архімандрита Микули¹²⁸. Для Васіана Матфей виписав список ігуменів Пустинського монастиря, який налічував понад двадцять (!) імен. Останнє засвідчує наявність на початку XVI ст. монастирського синодика з іменами всіх ігуменів. Отже, навіть за умови консервативного підрахунку, поява Пустинно-Микільського монастиря припадає щонайменше на другу половину XIV ст.

Перелік ігуменів Пустинно-Микільського монастиря, з нашими уточненнями і доповненнями, є таким: **Матфей** (між 1492 і 1505)¹²⁹, **Лука** (03.03.1506)¹³⁰, **Матфей Малий** (01.09.1506, 29.07-13.08.1508)¹³¹, **Макарій** (09.02-20.07.1510, 20.01.1511, 15.03-25.08.1512)¹³², **Ігнатій** (06.1514), **Сергій** (19.04-10.09.1517, 20.02.1518)¹³³, **Антоній** (08-20.03.1522, 19.08.1528)¹³⁴, **Іларіон** (14.04.1534)¹³⁵, **Протасій** (рубіж 1530–1540-х рр.)¹³⁶, **Варлам** (15.03.1542)¹³⁷, **Олексій** (29.09.1544)¹³⁸, **Касьян** (1560–29.11.1570)¹³⁹, **Яким** (з 18.02.1572)¹⁴⁰, **Іона Шешко** (1578), **Геннадій** (1591), **Никифор** (1592), **Михайло Зарецький** (20.09.1596)¹⁴¹, **Никифор Федорович** (13.03.1598)¹⁴². Є ще згадка ігумена **Герасима**, але дата його ігуменства поки точно не з’ясована¹⁴³.

¹²⁸ У П. М. Строева позначено як Миколая, якого згадано 16.06.1446 р. (заповіт князя Андрія Володимировича Ольгердовича) і 1455–1462 рр. (Строев П. *Списки иерархов...*, стлб. 12).

¹²⁹ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 601. Був сучасником київського воєводи князя Дмитра Путятича.

¹³⁰ *АЗР*, 1, с. 369, № 223.

¹³¹ *АЮЗР*, 1, 6, с. 12; *АЮЗР*, 8, 4, с. 159, № XXVI.2; *АЮЗР*, 1, 6, с. 13-14, № VII; *АЮР*, 1, с. 36-37, № 48.

¹³² *АЮЗР*, 1, 6, с. 14-15, № VIII; *АЮЗР*, 8, 4, с. 160-161, № XXVI.4; *АЮЗР*, 1, 6, с. 15-16, № IX; *АЮЗР*, 8, 4, с. 159-160, № XXVI.3; *АЮР*, 2, с. 126, № 102 (у публікації помилкова дата 1511, виправлено за індіктом); *АЮР*, 1, с. 45-46, № 59.

¹³³ *АЮЗР*, 8, 4, с. 164-165, № XXVI.7; *АЗР*, 2, с. 121-123, № 97.ІІ; *АЗР*, 2, с. 124-125, № 100.

¹³⁴ *АЗР*, 2, с. 135-136, № 110; *АЮР*, 1, с. 60-61, № 71; *АЮР*, I, с. 73-74, № 88.

¹³⁵ *АЮР*, 1, с. 84, № 98.

¹³⁶ *АЮР*, 1, с. 155-156, № 146.

¹³⁷ *АЮЗР*, 1, 6, с. 37-38, № XVII; *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов ...*, т. II, с. 447, № 2511.

¹³⁸ *АЗР*, 2, с. 402, № 233.

¹³⁹ *АЮЗР*, 8, 4, с. 167-169, № XXVI.9; *АЮР*, 1, с. 155-156, № 146; *АЗР*, 3, с. 153-154, № 49; *Описание документов...*, т. II, с. 446, 448, № 2511.

¹⁴⁰ *АЮР*, 1, с. 186-187, № 163.

¹⁴¹ *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 480, № 64.

¹⁴² *АЮЗР*, 8, 4, с. 169-170, № XXVI.10.

¹⁴³ *АЮЗР*, 6, 1, с. 7-8, № IV. Документ датовано 17.11. індікта 2-го. Видавці віднесли його до часу 1514–1529–1543 рр. (там же, с. 7). Враховуючи місяць листопад, цей індікт припадає на 1513–1528–1542–1557 рр. У листі згадано Івана Немирича (документ написано в його маєтку Олевськ), Федора Єльця, Солтана Стецкевича і Станіслава Сурина. Можна відкинути 1513 р., оскільки ще в підтверджувальній грамоті Сигізмунда I 1522 р. Олевськ значився за монастирем (*АЗР*, 2, с. 135-136, № 110), а також 1557 р., оскільки І. Немирич помер до 1545 р. Залишаються 1528 і 1542 рр. Ймовірнішою датою є 1542 р., оскільки І. Немирич отримав від короля дозвіл на розбудову Олевського замка тільки в 1541 р. (*АЮЗР*, 8, 5, с. 35-37, № XXII). Солтан Стецкевич і Стась (Станіслав) Сурин представляли інтереси панства Київського воеводства у питанні порушення місцевим воеводою князем Ф. Пронським “вольностей” панства у 1546 р. (*АЮЗР*, 8, 5, с. 47-49, № XXVII), що непрямо підтверджує більш пізню з двох дат.

Найбільш повний перелік настоятелів Михайлівського Золотоверхого монастиря ще наприкінці XIX ст. був поданий у виданні, присвяченому історії обителі: Іоанн Смолянин (до 1496), Гришко Григорович Попович (1496), Іона I (1499–1506), Макарій (з 1521), Герасим (до 1543), Подоприсвіт (1543), Філарет (з 1543), Іона II (з 1544), Сава (1550), Симеон (1553–1563), Захарія (1570), Зосима (1572), Євфимій (1574), Сергій (1578), Сильвестр Єрусалимець (1581–1586), Софроній (1590), Михайло Константинович (1598–1599)¹⁴⁴. Він суттєво змінив список П. М. Строева, додавши нові позиції (17 проти 10) і уточнивши певні дати ігуменств¹⁴⁵. Серед залучених у нашій роботі джерел згадуються ігумени Іона – 24.03.1499, 14.06.1507–1520 (**№ 6, 40**), Макарій – 13.04.1521, 1526 (**№ 41, 48, 78, 82, 108, 128**), Герасим (**№ 108**), Подоприсвіт (**№ 78, 108**), Філарет (**№ 108**), Симеон – 29.11.1552 (**№ 74, 78, 81, 82, 83, 128**), Захарія (**№ 108**), Сергій (**№ 128**), Сильвестр Єрусалимець (**№ 143, 144**). Ці джерела дали кілька уточнень до переліку 1889 р.: Іона просив підтвердження володінь монастиря у Сигізмунда I, відтак його ігуменство було і за цього короля; Філарет був ігуменом ще за справці київського Андрія Михайловича Сангушковича Кошерського, про що свідчить лист останнього від 27.07.1542 р.¹⁴⁶, відтак діяльність Подоприсвіта припадає на першу половину 1542 р., а закінчення ігуменства Герасима – на 1541 р.; перша згадка ігумена Симеона належить до 1552 р.

У записах на сторінках монастирського Євангелія XV ст. ігумен Симеон, починаючи з 1561 р., згадується 7 разів¹⁴⁷, з чого можна зробити припущення, що його ігуменство продовжувалось і після 1563 р. У цих же записах ігумен Софроній згадується, після Зосима, 4 рази, останній з яких – з датою 10.11.1591¹⁴⁸, що також розширює період його ігуменства. Під час епідемії (“поветрия”) у 1572 р. помер ігумен Михайлівського Золотоверхого монастиря, за часом – Захарія¹⁴⁹. Є ще звітка про Михайлівського ігумена Сильвестра (кінець 1530 – початок 1540-х рр.), але вона потребує додаткового уточнення датування через відсутність публікації тексту джерела¹⁵⁰.

Перелік ігуменів Михайлівського Видубицького монастиря був зроблений С. Т. Голубевим в його монографії, яка вийшла тільки через століття: Євстафій (помер бл. 1515), Яким Сапега (1531–1536), Єфрем Кошель (1536–1541), Євфимій (з 1541), Олексій (1550-ті), Діонісій (бл. 1560), Феofil (1564), Антоній

¹⁴⁴ *Киево-Златоверхо-Михайловский монастырь. Исторический очерк от основания до настоящего времени.* Киев, 1889, с. 132, 133.

¹⁴⁵ Строев П. *Списки иерархов...*, стлб. 14. Автори видання 1889 р. припускали, що Сильвестрів могло бути двоє, оскільки в акті 1586 р. він зазначений без прозвища Єрусалимець. У П. М. Строева додатково присутній ігумен Стефан Товстоновський (1599).

¹⁴⁶ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 40.

¹⁴⁷ Гнатенко Л. *Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог.* Київ, 2003, с. 41, 42, № 7.2, 7.3, 7.8, 7.9, 7.11-7.13.

¹⁴⁸ Там само, с. 42-43, № 7.15-7.18. В публікації стоїть помилкова дата – 1583 р.

¹⁴⁹ *АЗР*, 3, с. 195; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 51.

¹⁵⁰ Голубев С. *Материалы для истории западно-русской...*, с. 6-7. Див. прим. 117.

(1564–1566), Никон (бл. 1567), Григорій Шваба (1568 – початок 1570-х рр.), Сергій (1576), Федір (1586), Серапіон (до 1588 р. включно), Каліст (1590–1596)¹⁵¹. У використаних нами актах згадані наступні ігумени: Яким – 05.06.1532, 05.06.1535? (**№ 49, 53**), Єфрем – 03-21.03.1541, 05.03.1546? (**№ 58, 59, 62, 67, 68**), Олексій – 21.08.1559 (**№ 79, 80**), Феофіл – 26.04.1564, 02.07.1564 (**№ 90, 91**), Антоній – 27.03.1565, 15.05.1566 (**№ 92-95, 97, 100**), Григорій Шваба – 05.07.1568 (**№ 104**), Каліст – 03.03.1590, 13.03.1594 (**№ 169, 181, 182**). Суттєве уточнення переліку С. Т. Голубєва за цими актами – наявність ігумена Єфрема в часи воеводства в Києві князя Фрідріха Пронського, тобто, не раніше 1546 р. Можна припустити, що це – той самий Єфрем Кошель, відомий на початку 1540-х рр., і ніякого ігумена Євфимія в 1541 р. не існувало¹⁵². Єфрема згадано в опублікованих актах 1541 (5 документів), 1542 (2 документи), 1543? і 1546? рр.¹⁵³ В існуванні ігумена Никона сумнівався сам С. Т. Голубєв¹⁵⁴.

Опубліковані акти дозволяють уточнити і доповнити перелік очільників монастиря: **Ілля** (08.06.1501)¹⁵⁵, **Євстафій** (вмер між 1511–1518 рр.)¹⁵⁶, **Яким** (18.08.1531, 05.06.1532, 05.06.1535?, 1536)¹⁵⁷, **Єфрем Кошель** (03-21.03. 1541,

¹⁵¹ Голубєв С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 173-179, 367-376. Він спирався на акти монастирського архіву, у т.ч. перелік ігуменів, складений ігуменом Яковом Воронковським у 1771 р. (с. 538, 539).

¹⁵² С. Т. Голубєв вставив Євфимія до переліку ігуменів, виходячи із згадки останнього в списку ігуменів, укладеному 1771 р. ігуменом Яковом Воронковським (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 539) і монастирському помяннику (Голубєв С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 369). Дослідник відмітив, що в монастирському архіві немає жодного документа з цим ім'ям. У згадці Я. Воронковського лише зазначено, що Євфимій “був 14 індікта за митрополита київського Макарія” (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 539). Ця інформація дозволяє, на нашу думку, зрозуміти походження цього непорозуміння. Відома грамота митрополита Макарія до пані Богданової Коташевичової від 21.03.1541 р. (14-го індікту) з приводу використання нею озер Видубицького монастиря. В документі згаданий “настоятель святого Архангела Михаила Выдубицкого старец Ефремей” (*АЗР*, 2, с. 374, № 210). Ця грамота є в монастирському реєстрі початку XVII ст. документів на маєтності (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 41). Очевидно, під час чергового копіювання цього реєстру Єфремей перетворився на Євфимія, а після створення у XVIII ст. переліку ігуменів потрапив з нього і до монастирського синодика.

¹⁵³ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 308, № 238 (помилково датований 1543), с. 309, № 239 (помилково датований 1544), с. 315, № 245, с. 318-319, № 250 (помилково датований 1584; ймовірно – 1542); Голубєв С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 396-397, № III, с. 397-398, № IV, с. 399-400, № VII; *АЗР*, 3, с. 313.

¹⁵⁴ Голубєв С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 178, прим.*.

¹⁵⁵ *Українські грамоти XV ст.* Підг. тексту, вступ. стаття і комент. В. М. Русанівського. Київ, 1965, с. 30-31, № 5. У грамоті стоїть дата 7007 або 1499 р., що не збігається з 4-м індіктом, зазначеним в ній, на що звернув увагу видавець. Рік визначено за індіктом. Оскільки в Михайлівському Золотоверхому монастирі ігумен Іона відомий з 24.03.1499 і до часу королівства Сигізмунда I (тобто щонайменше до 1507 р.), можна припустити, що в грамоті йдеться саме про ігумена Михайлівського Видубицького монастиря.

¹⁵⁶ Голубєв С. Т. *Древний помянник...*, с. 65.

¹⁵⁷ Голубєв С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 394; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 364-365, № 2; *Документи до історії унії...*, с. 350.

05.03.1546?)¹⁵⁸, **Олексій** (01.10.1548, 03.02.1549–21.08.1559)¹⁵⁹, **Діонісій** (до 1564)¹⁶⁰, **Феофіл** (26.04.–02.07.1564)¹⁶¹, **Антоній** (27.03.1565, 15.05.1566, 05.09.1567)¹⁶², **Григорій Шваб** (05.07.1568, 17-25.01.1570, 24.02.1571)¹⁶³, **Яким Гульнович** (12.05.1571)¹⁶⁴, **Сергій** (28.08.1576)¹⁶⁵, **Олексій** (02.05.1577)¹⁶⁶, **Федір** (25.07.1586)¹⁶⁷, **Серапіон** (між 1586–1589 рр.)¹⁶⁸, **Каліст** (03.03.1590, 05.02.–13.03.1594)¹⁶⁹.

Воєводи, державці, справи. Київські воєводи або їх намісники – справці, підвоєводи – часто фігурують в актах, пов'язаних із землеволодінням, оскільки вони надавали, від імені короля, маєтності, робили їх “ограничення” (опис кордонів) або вершили суд у земельних справах. Використані джерела дозволяють внести певні уточнення в перелік і час урядування згаданих посадовців¹⁷⁰.

Після смерті воєводи князя Дмитра Путятича 1505 р. київським державцем (саме так його названо у джерелі) на певний час став князь Андрій Олександрович Сангушкович. У жовтні 1505 р. він здійснив обвід нивок Плоскої і Клинуватої, наданих королем Олександром Ягеллончиком Пустинно-Микільському монастирю (**№ 12**). Очевидно, існувала практика, за якою у проміжок часу, коли старий воєвода пішов (помер), а нового ще було, його функції виконувала призначена королем особа. Андрій Сангушкович у цей період був Брацлавським і Вінницьким намісником¹⁷¹ (в акті він названий ще Лідським намісником), і саме це, можливо, сприяло його появі в Києві.

¹⁵⁸ АЗР, 2, с. 373-374, № 209, 210; АЗР, 3, с. 313, № 165; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 308, 309, 315, 318-319, № 238, 239, 245, 250; Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 396-397, № III, с. 399-400, 406, № VII, X.

¹⁵⁹ АЗР, 3, с. 313. Видавець у примітці (*), орієнтуючись на 7-й індикт і рік 7041, датував лист 1533 р. Але “острів Котошня” був підтверджений монастирю Сигізмундом I лише в 1541 р. (там же; Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 349), а в 1532–1535 рр. на ігуменстві ми бачимо Якіма. Індикт підказує іншу дату – 1548 р.; АЮР, 1, с. 300, № 238; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 312-313, № 242, с. 318, № 249.

¹⁶⁰ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 49-50, № 5.

¹⁶¹ Там само, с. 365-366, № 3; Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 408, № XI.

¹⁶² Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 407, № X-а, с. 408-409, № XII, 409, № XII-а, с. 409-410, № XIII; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 42, № 7.

¹⁶³ АЗР, 3, с. 146-147, № 44; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 42, № 10, 12, с. 48-49, № 4, с. 313-314, № 243, 244.

¹⁶⁴ АЗР, 3, с. 314.

¹⁶⁵ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 366-367, № 5.

¹⁶⁶ Там само, с. 313.

¹⁶⁷ Там само, с. 313, 314. Федора під цим же роком згадує П. М. Строев (Строев П. *Списки иерархов...*, стлб. 23).

¹⁶⁸ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 42-43, № 13.

¹⁶⁹ Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 418, № XXI, с. 420-421, № XXIII, с. 421-424, № XXIV; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 53-54, № 10.

¹⁷⁰ Переліки київських воєвод і їх намісників див.: Білоус Н. *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування*. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 278-281, табл. 1, 2.

¹⁷¹ Яковенко Н. *Українська шляхта...*, с. 328.

Ймовірно, така ж ситуація трапилась у 1508 р. За розпорядженням короля Сигізмунда I до Києва прибув дворянин Янчинський Волинець, який мав розібратися зі звинуваченнями на адресу печерського архімандрита Васіана. Разом із воєводою Юрієм Монтовтовичем вони ув'язнили (“въ двои железа поймавши всадили”) Васіана, а його особисте майно, за словами архімандрита, привласнили. Він спромігся з допомогою князя Костянтина Острозького через свого слугу (“служку”) звернутися до короля, і той наказав Якубу Монтовтовичу (брат Юрія, з 1508 р. крем'янецький староста) випустити Васіана і віддати награвоване. Васіан був звільнений, але пані Юр'єва (дружина воєводи) все майно (“статки”) Васіана вивезла до Вільна¹⁷². Як можна зрозуміти, поки Васіан сидів у в'язниці, Ю. Монтовтович вмер, його вдова поїхала з Києва, а функції воєводи виконував Якуб Монтовтович, який і випустив архімандрита за наказом короля. Щодо дати смерті Ю. Монтовтовича, то в літературі зазначено, що це трапилось у проміжок часу між 11.07.1507 і 10.1508 рр.¹⁷³ Київські грамоти від 04–29.07, 13.08.1508 (**№ 19, 20, 22**) свідчать, що воєвода був ще живий влітку 1508 р., а його смерть, враховуючи епізод з Васіаном, має припадати на другу половину серпня – вересень 1508 р.

Ще один подібний випадок стався після смерті воєводи Андрія Немировича 1540 р. До призначення нового київського воєводи Януша Гольшанського-Дубровицького (24.05.1542) місцевим “державцею” був королівський дворянин Станіслав Довойна. Про це свідчать документи Михайлівського Золотоверхого монастиря. За ними, ще за ігуменства Макарія той купив 2 служби у Варевичах (Лисковщина і Погонна) на Прип'яті за 100 коп грошей у королівського толмача вірменина Макара. Купчий привілей зберігався в монастирі, але Андрій Немирович його “до скарбу свого взяв”, а після смерті воєводи Станіслав Довойна, маючи доступ до архіву небіжчика, передав документ удові Макара¹⁷⁴. З появою нового київського воєводи С. Довойна був призначений полоцьким воєводою.

Також розширено, крім Юрія Монтовтовича, терміни урядування воєвод Юрія Гольшанського – 20.01.1511 (**№ 27**) і Григорія Ходкевича – 09.11.1559 (**№ 82**).

Серед намісників київського воєводи (підвоєвод) залучені нами документи називають Івана Вялковича – 02.12.1543 (**№ 64**), Семена Гринкевича – 07.03.1558, 28.08–09.11.1559 (**№ 78, 81, 82**), Василя Рая – 1560, 26.05.1570, 08.10–08.12.1572, 13.02.1573 (**№ 84, 106, 116, 119, 121**), Йосипа Немирича – 30.07.1563 (**№ 87**), Федора Тишу – 27.03–23.06.1565 (**№ 93, 96**), Михайла Мишку-Варковського – 12.06.1571 (**№ 111**), князя Остафія Ружинського – 29.11.1577, 23.04.1578, 20.05.1579, 02–05.12.1581 (**№ 126, 127, 131, 139-141**), князя Матуша Збаразького – 01.11.1585 (**№ 146**), князя Матуша Воронечького – 19.05–07.11.1587, 27.03–08.07.1588, 12.12.1589, 11.03.1590 (**№ 152-168**,

¹⁷² АЗР, 2, С. 58.

¹⁷³ *Urzednicy...*, s. 66.

¹⁷⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 39, 357.

170), Філона Стрибиля – 20.03.1593 (№ 178). Справцями в цих же документах названо князя Володимира Дубровицького Гольшанського – до 02.12.1543 (№ 64), Івана Служку – 10.11.1551 (№ 72), Семена Кмітича – 07.03.1558 (№ 78), князя Миколу Збаразького – 28.08.1559, 30.07.1563 (№ 81, 87), князя Івана Чарторийського – 27.03–29.06.1565 (№ 93, 94, 96, 97), князя Яна Владислава Збаразького – 08.10.1572, 13.02.1573 (№ 116, 121), князя Остафія Ружинського – до 12.12.1589 (№ 167). Як видно, у кількох випадках (№ 78, 87, 93, 96, 121) намісники воєводи і справці в актах фігурують разом, причому справці в текстах названі першими, з чого можна зробити висновок про більшу вагу цієї посади¹⁷⁵.

З інших джерел відомо про справцю князя Андрія Михайловича Кошерського – 15.09.1540, 27.07.1542¹⁷⁶, перебування на посаді справці князя Миколи Збаразького 28.12.1563¹⁷⁷.

Інші особи. У використаних актах, крім названих посадовців і духовних осіб, трапляються сотні інших імен, які становлять великий інтерес з огляду на персональний склад посадовців Києва, воєводства і ВКЛ різного рівня, список місцевих зем'ян, родинні зв'язки між персоналіями тощо. Серед них виокремимо лише двох осіб. У кількох актах (№ 12, 17) згадується “мещанин киевский Ганко” – очевидно, Ганко Михайлович Онкович, який в купчому листі на Полукнязівську землю (13.08.1508, № 22) першим серед відомих київських вїтїв названий на ім'я¹⁷⁸. Він був батьком матері боярина Київського повіту Андрія Онковича, і землі в Києві, зокрема нива за Пробитим валом, дістались останньому через брата від діда (№ 78, 82). В актах Пустинно-Микільського монастиря в 1500–1510-х рр. досить часто як суддя (комісар) або свідок згадано Яцка Лозу (№ 12, 21, 24, 25, 27, 36, 37). Його зв'язок із монастирем був підкріплений даруванням Ячком ченцям Ромейківської землі на р. Трубіж¹⁷⁹.

Серед інших осіб можна назвати (перелік вибіркової): дворянин Великого князя – князь І. Сенський (№ 8) і дворяни короля – кн. В. Прихабський, П. Шостовський і Тиша-Биковський (№ 12), кн. А. Озерецький, Ф. Бака, М. Скрипорович, І. Уколов, С. Радогощанин, Т. Львович, П. Сасін (№ 36); бояри київські Б. Тулятицький (№ 21) і А. Онкович (№ 78, 81, 82), бояри митрополічі Ярошко і Н. Гринцович (№ 81), бояри печерські В. Псковитін, І. Кобизевич, Волинець (№ 21); зем'яни київські – Берендей Піменович (№ 8), М. Павша, Д. Івашенцович, Ю. Обернеєвич (№ 25), Т. Проскура (№ 36, 37),

¹⁷⁵ Побіжний огляд вищих київських урядовців, переважно намісників, подає у своїй розвідці Р. А. Сегеда (Сегеда Р. Титуляція і номенклатура вищих урядовців Києва часів Речі Посполитої (1569–1648 рр.). *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки. Київ, 2014, с. 109–115).

¹⁷⁶ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 38, № 5, с. 40.

¹⁷⁷ Там само, с. 47.

¹⁷⁸ Ще дві згадки Ганка – 01.09.1506 р.: *АЮЗР*, 1, 6, с. 11, 12. Про вїйта Ганка див.: Білоус Н. *Київ...*, с. 98. У дарчому листі Остафія Дашкевича на селище Саркланів (09.02.1510) серед свідків названо натомість “старшого вїйта места Киевского” Сенька Михайловича (*АЮЗР*, 1, 6, с. 15).

¹⁷⁹ *АЗР*, 2, с. 136.

Б. Коташевич (№ 36), Л. Дем'янович (№ 37), Н. Ленкова, О. Волчкович, М. Заморенко, І. Песляк (№ 66), Б. Дешковський (№ 81), Ф. Тиша (№ 84); тивун київський Я. Видра (№ 17) і печерські Іван (№ 24), С. Гавратинський (№ 123) та О. Трушкович (№ 184); маршалок київського воєводи С. Яблонський (№ 64) і маршалок печерський О. Кувязев (№ 66); служebníки київського воєводи Василій Борисович (№ 22), Ф. Черевчевич (№ 81), Б. Ленкевич (№ 82), Б. Шаула, С. Обель (№ 84), Я. Вигура, С. Яковицький, С. Мякиш (№ 119) і служebníки справці Г. Богданович (№ 81), І. Білоус, П. Сташкевич (№ 93); ротмістри київські пан Андрій (№ 37), П. Псуцький (№ 66) і Б. Стецкевич (№ 81); городничі київські І. Служка (№ 66) і О. Дмитрович (№ 78, 81, 82); державця свислоцький Г. Громіка (№ 37), канівський І. Соломерицький (№ 66); писар київський І. Черкас (№ 160); намісник Білоцерківський В. Турчинович (№ 78); отамани – Милославський Гридко (№ 27), Неводницький, мурал (?) замку київського Мазало (№ 66), Уветицький біскупський Ілля (№ 84), Печерський В. Никоневич (№ 84), Спаські – Терех (№ 109) і Радко (№ 182); лучник київський Василь (№ 66) і лучник Пустинського монастиря Олешко (№ 66).

У джерелах стосовно київського церковного землеволодіння досить часто фігурують особи, за прізвищами чи прозвищами яких можна зробити висновок, що вони походять з інших частин ВКЛ чи Речі Посполитої, а то й із Великого князівства Московського. Це є свідченням досить поширеного у XVI ст. явища переміщення осіб, пов'язаного з економічними чи релігійними причинами.

У лівобережних околицях Києва у цей період простежується ціле “земляцтво” вихідців з Мозирщини – найпівнічнішого (до 1569 р.) повіту Київського воєводства. У першій половині XVI ст. маєтністю Вишеньки володіла родина Ленковичів, яка була тісно пов'язана із Мозирщиною. Невипадково у 1545 р. згадано, що численні озера цього маєтку Ленковичі віддавали “на волочіння” (вилов риби) “входникам” з Мозиря, Чорнобиля, Смоленська, Великих Лук і навіть “Арнаутської” землі (№ 66). У 1560 р. є свідчення, що київський війт С. Мелешкович дозволяв мозирським входникам робити їз на Десні в Чотанівському маєтку війта (№ 84). На початку 1580-х рр. відома суперечка між Михайлівським Золотоверхим монастирем і мозирським зем'янами за озеро Петриків на межі Обрубного острова першого і Меленівського острова других (№ 143, 144).

Багато приїжджих було і серед мешканців Печерського містечка. Наприклад, у подимному реєстрі 1571 р. (№ 109) згадуються Подолянин, Москаль, двоє Случан, Литвин; ще 11 прізвищ, які закінчуються на -ок, -ек, свідчать про їх північне, з Білорусі, походження. Таких мешканців, які при монастирі мають власні хати, всього було 16 з 78, тобто 20,5%, але вихідців із інших земель, судячи з форм прізвищ/прозвищ, при монастирі було ще більше.

Господарство. Акти містять багато інформації щодо господарського використання монастирями і церквами своїх земельних володінь. Передусім це стосується сільського господарства (рільництво, тваринництво, городництво,

садівництво), а також бортництва, вилову риби, млинарства. У цьому процесі були задіяні головним чином місцеві мешканці – піддані митрополита чи окремих монастирів, або люди, які брали земельні ділянки в оренду і виплачували певні суми за використання церковних ресурсів. Крім того, в маєтностях чи в таких із них, які не мали постійного (стаціонарного) населення або у віддалених частинах маєтків створювались дворці – господарські двори, що були центрами сільськогосподарської діяльності, місцями проживання робітників, тримання худоби і реманенту, центрами акумулювання і тимчасового зберігання аграрної продукції тощо. Зокрема, за джерелами, відомий дворець Пустинно-Микільського монастиря на Трухановому острові, який виник не пізніше рубежу XV–XVI ст. (**№ 50, 99, 103**). Наприкінці XVI ст. згадано дворець Теремець Печерського монастиря у верхів'ї р. Борщівки (**№ 175, 179**) і дворець Михайлівського Видубицького монастиря на лівому березі р. Либідь (маєток Звіринець) біля її гирла (**№ 181**). Ще один дворець розташовувався у Хотові – центрі одного з маєтків Печерського монастиря на південній околиці Києва. За описом 1601 р., у цьому монастирському дворі навіть була пекарня¹⁸⁰. Перелік збитків, завданих монастирю людьми князя Корецького через пограбування дворця і місцевих мешканців у листопаді 1598 р. (серед викраденого однієї худоби – понад 500 голів, птиці – понад 200), свідчить про масштабність хотівського дворця (**№ 194**).

Рільництво було провідною галуззю сільськогосподарського виробництва, до якої була залучена значна частина тогочасного населення. Згадками про ниви, ріллі (“пашни”) і поля рясніють документи XVI ст., пов'язані з церковним землеволодінням навколо Києва. Власне, монастирі намагались отримати маєтки для того, щоби насамперед обробляти землю (“пашню пахати”) в останніх (**№ 1, 34, 37, 78, 87, 138**). Ріллі згадані у митрополичих підданих Спаського Кута (**№ 109**), оброблені ділянки землі – поле, рілля, нивки – в маєтності за Пробитим валом і Орининської (“землица пашенная”) Михайлівського Золотоверхого монастиря (**№ 44, 45, 48, 78, 87**), а також поле Михайлівське на р. Борщівці цього ж монастиря (**№ 48**), ріллі і ниви Воздвиженської церкви – на Печерську, з обох боків р. Либідь і на р. Борщівка (**№ 12, 17, 147, 178**), ниви Пустинно-Микільського монастиря Плосьька, Клинувата, Довга, Тереміще, Деренувата та ще дві, серед яких Мала (**№ 12, 17, 21, 24, 25, 31, 32, 36, 39**), ниви Печерського монастиря – дві на либідському вигоні, в Сирезщині і на р. Віті (**№ 35, 64, 189**), Кирилівської церкви – Йорданська і Пунища, а також, не виключено, Кирилівська (**№ 64, 87**), нива печерської Феодосіївської церкви у Хотові (**№ 115**), нива біля Скоморошек Василівської церкви (**№ 65**), нива вірменської церкви на р. Сирець (**№ 112**), поля Звіринецьке і Багрянівське Михайлівського Видубицького монастиря (**№ 182**), ниви (“земля на упоханье хлеба”) Богородицької церкви на Щекавиці (**№ 139, 140**), поле Чурилівське Троїцького Больничного монастиря (**№ 56, 102**) і поруч із ним – Крива нива (**№ 102**). Цей перелік показує, що навколо Києва згадано щонай-

¹⁸⁰ Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 88.

менше три десятки ділянок, які оброблялись і належали Церкві. В цих же джерелах згадані ниви Чопах, Плохая і Довга (остання – на Щекавиці), які належали замку або приватним власникам.

Частина отриманих монастирями земель лежала, з різних причин, пустою, її давно не обробляли, так що іноді доводилось навіть освоювати цілину, як у прикладі з Довгою нивою над Пустинно-Микільським монастирем (№ 21, 23, 24). На цій же ниві стояло монастирське гумно (№ 24). З документів видно, що активно вирощували як ярові, так і озимі культури (№ 78, 119). Серед них названо овес (№ 189, 201), просо (№ 115, 201), гречку, ярицю (яру пшеницю), жито (№ 201). Частину монастирського збіжжя реалізовували на київському ринку (№ 163).

Очевидно, в цей період у монастирів не вистачало людських ресурсів для обробки такої великої кількості землі, і застосовувалась практика передачі частини земель іншим особам, які самі або через найнятих працівників обробляли монастирські ріллі і ниви. За це монастирі отримували платню – десятину, яка часто фігурує в джерелах. Зокрема, її виплачували печерські піддани за користування землями Кирилівської церкви на Оболоні (№ 64), отримували священники церкви Миколи Притиска за надання охочим Йорданської ниви (№ 64), отримував Михайлівський Золотоверхий монастир за надання нив за Пробитим валом (№ 78), брав М. Панькович за користування Орининською землею (№ 119), платив Ф. Тиша священнику церкви Св. Феодосія за користування Хотівським ґрунтом (№ 115), отримував Михайлівський Видубицький монастир з свого поля на Звіринці (№ 182). Розмір десятини, в останньому випадку, сягав з “добрихъ урожаевъ” 25 кіп грошей з озимих і 30 кіп з ярових, і тільки неврожай 1592 р. знизив показники до 5 кіп з озимого жита і 25 кіп з ярових¹⁸¹. Платою могла слугувати й куниця (№ 64).

Тваринництво. Вирощування худоби і птиці було важливою складовою тогочасного сільськогосподарського виробництва, і великі земельні маєтності монастирів давали простір для випасу худоби і заготівлі корму, передусім – сіна. Про масштабність товарного виробництва тваринництва в монастирських маєтках біля Києва свідчить перелік збитків, отриманих Хотівським маєтком Печерського монастиря під час нападу 1598 р., про який вже йшлося. З хотівського дворця і у місцевих печерських підданих було викрадено 100 корів (50 яловиць і 50 дойних), 100 кабанів (вепрів), 200 свиней і 100 поросят, 15 роз’їздних коней, багато птиці: 80 гусей, 50 качок, 40 півнів (каплунів), 60 курок (№ 194)¹⁸². Дворець Пустинно-Микільського монастиря на Трухановому острові використовувався, серед іншого, і для “пасіння бидла” (№ 61). Крадіжка печерськими підданими двох волів і корови з череди видубицьких підданих в пущі Михайлівського Видубицького монастиря трапилась у 1565 р.

¹⁸¹ *Документи по історії унії...*, с. 323.

¹⁸² Як видно з наведених цифр, при встановленні суми збитків, завданих монастирю, кількість худоби і птиці була заокруглена в бік її збільшення, що, втім, не понижує оцінку масштабності місцевого сільськогосподарського виробництва.

(№ 97). Ще більші за масштабом розбійні напади сталися в 1587 р., коли слуги князя Вороньцького кілька разів напали на маєток Печерського монастиря Хотів і забрали одного разу у монастирських підданих волів і коней, іншого – 20 коней (№ 153, 154, 156, 158, 159).

Є цікава згадка про те, що біля жерела Маничевського (маєток Вишеньки) митрополіч люди “аж до сих часов” (тобто до дати документа № 66 – 1545 р.) “котці ставливали”¹⁸³. Котці – споруди для тримання свиней чи ширше – хліви¹⁸⁴. Цей приклад свідчить про практику влаштування випасу худоби на заплавах луках Дніпра в літніх таборах. Про це ж говорить топонім “Стойло” на луках в районі сучасної Троєщини (№ 102).

Значну частку площі церковних земельних володінь займали сіножаті, передусім – на заплавах дніпровських луках. На лівобережній заплаві відомі сіножаті Пустинно-Микільського (№ 18), Михайлівського Золотоверхого (№ 41, 83) і Михайлівського Видубицького (Осокорки з островом Миколаєвим, який має бути орендарем “завжди кошений на потребу” монастиреві, і біля озера Святище, яка дає 5 стогів) (№ 169, 171, 182) монастирів, а також митрополіч (№ 18). Видубицький ігумен Каліст зазначав у 1594 р., що Осокорівський маєток має настільки багато сіножатей, що там “фолварокъ могъ бытъ на быдло або сельцо поселить” (№ 182). На правобережних луках (Оболонь) згадано сіножаті Печерського монастиря (Сирезщина), Кирилівської (Пунища) (№ 64), Миколаївської Йорданської (№ 64), Василівської (№ 121) і Воздвиженської (№ 168) церков. Також на правобережних луках, але на південній околиці Києва (Гнилець) розміщувались сіножаті Михайлівського Видубицького монастиря – в ур. Кальний луг (давала 300 стогів) і ур. Заспа (5–6 стогів) (№ 182). Крім того, Михайлівський Золотоверхий монастир мав сіножаті на Орининській землі (№ 87, 89), митрополит – у Гнилецькому маєтку і Псютичах (давала 10 стогів) (№ 171, 182), Воздвиженська церква – на р. Борщівці (№ 178), подільська церква Успіння Богородиці (Пречистенська) – на Щекавиці (№ 140, 145). Частину сіножатей брали в оренду приватні особи або сусіди, як Печерський монастир сіножать в Пунищах у Кирилівської церкви. За це виплачували спеціальну платню – т. зв. “закосне” (№ 64).

Біля Печерського містечка, при дорозі з нього на Либідь, існував вигін, від чого сама дорога отримала назву Вигінна. Саме тут Печерський монастир отримав 2 нивки замість Довгої ниви, яку він уступив сусідньому Пустинно-Микільському монастирю (№ 35, 36, 39). Це місце позначене на плані володінь останнього, який традиційно датують 1713–1715 рр.: “Вигонъ Печерскій подъ Клиноватою нивою...”. У XVI ст. і пізніше тут було місце збору худоби, яку тримали печерські мешканці.

¹⁸³ В обох публікаціях тексту документа використано слово “котці”, і нема підстав вбачати тут помилкове прочитання/написання слова “копці” (*АЮЗР*, 1, 6, с. 42; Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького...*, с. 403).

¹⁸⁴ Козюба В. К. Житло, двір, садиба (за матеріалами давньоруської лексики). *Археологія і давня історія України*, 3 (20). *Дослідження Київського Полісся*, 2016, с. 128. Можливо, тут згадано котці в іншому значенні – як про переносні загороди для вилува риби.

Городництво. Городників, тобто залежних церковних підданих, які не мали власної землі й обробляли невеликі земельні наділи-огороди, а за окрему плату – чужі ниви (“пашні”), згадано в багатьох залучених нами до розгляду джерелах. За київським подимним 1571 р. і поборовим збором 1581 р., вони проживали у митрополичих Спаському Куті і Погребах, Печерському містечку і Уветичах (частина) Печерського монастиря, селищі біля Пустинно-Микільського монастиря, Звіринці Михайлівського Видубицького монастиря, Уветичах (частина) київського біскупа (**№ 109, 142**). Більша частина городів розташовувалась біля дворів городників – їх вони використовували для власних потреб (**№ 182**)¹⁸⁵; частина ж оброблялась ними чи самими ченцями, і вирощені овочі йшли на потребу монастирям, адже городина була важливою складовою раціону братії.

Садівництво. Існування садів у монастирських землеволодіннях навколо Києва підтверджується згадками в кількох джерелах. У митрополичій маєтності Гнилець, серед іншого, згадано сад, який у 1590 р. було передано у тимчасове тримання Ю. Олешевичу в обмін на кінну боярську службу (**№ 171**)¹⁸⁶. Цей же сад згадує ігумен Михайлівського Видубицького монастиря Каліст у реєстрі маєтностей свого монастиря 1594 р., відносячи це володіння до “віднятого” (**№ 182**). Тоді сад тримав боярин Юхим Сухопар¹⁸⁷, який за нього брав по 2 копи грошей. Інший сад (“добрий”) маєтку, на ґрунті Куликовському, тримав Б. Гулькевич-Глібовський, потім повернув його митрополиту, а той передав наміснику київського воєводи М. Воронецькому, а потім Олехнові (**№ 182**).

У маєтку Звіринець, розташованому поруч із Михайлівським Видубицьким монастирем, ігумен останнього Каліст у 1594 р. згадує “дерево садове, що в улоговині пасічній”, з якого монастирю йшла орендна плата у пів копи грошей (ймовірно, в північній частині володіння), і окремо садки в селі “нагорному” біля монастиря, тобто Звіринці (**№ 182**). Ще одні садки були на південному краю маєтку біля монастирського млина в гирлі Либеді (**№ 98, 104**). Існуючі на той час сади стали місцевими топонімами і навіть ойконімами, тобто назвами населених пунктів. Зокрема, у 1575 і 1587 рр. згадано селище (ґрунт) Печерського монастиря Садки (**№ 124, 157**), 1580 р. цей монастир передав у користування Троїцькому Больничному монастирю селище і сад Марський (**№ 135**), у 1587 р. у кількох документах фігурує урочище Печерського монастиря Садкове (Насадки) (**№ 153, 154**).

Сади росли не тільки в маєтностях, але й були при самих монастирях. У 1508 р. згадано як топографічний орієнтир сад безпосередньо біля Пустинно-Микільського монастиря (**№ 21**). М. Ґруневеґ у 1584 р. бачив “великий, але

¹⁸⁵ Монастирські і присадибні городи добре представлено на зображенні Печерського містечка, Спаського Кута, селища біля Пустинно-Микільського монастиря планів 1638 р. з Тературґіми Афанасія Кальнофойського.

¹⁸⁶ У публікації 2017 р. варіанта тексту акта згадку про сад опущено: *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 369-370, № 8.

¹⁸⁷ Ймовірно, це і є Ю. Олешевич, згаданий у документі **№ 171**.

занедбаний” сад над Ближніми печерами¹⁸⁸. На плані Дальніх печер з Тературґіми (1638) зображено значний за площею монастирський виноградник, розташований за церквою Різдва Богородиці. Можливо, він з’явився ще в XVI ст., адже вирощування виноградної лози потребує багато часу. Київських виноградарів згадують в актах 1505 і 1507 рр. (**№ 12, 17**), для середини XVI ст. є звітка про існування на Щекавиці замкової винниці¹⁸⁹, так що культивування винограду в Києві на початку XVI ст. було вже буденним явищем.

Вилів риби. Околиці Києва мали значні ресурси для рибальства. Найбільші річки (Дніпро, Десна) з їх широкими заплавами, чисельними протоками і старицями, багатьма десятками великих озер дозволяли займатись цілорічним виловом риби. За свідченням київського подимного 1571 р., у селищі біля Пустинно-Микільського монастиря проживало 8 рибалок, в селищі Звіринець Михайлівського Видубицького монастиря – 3, тоді як у самому Києві було 32 рибалки, а ще 21 особа займалася перекупництвом риби, що свідчить про розвиненість цього ринку в місті (**№ 109**).

Біля берегів найбільших річок та на їх протоках споруджували єзи – загатки із колод, кілків і прутів, де затримувалась риба під час руху по річці. Єзи Пустинно-Микільського монастиря згадано на Чорторії і Десні (**№ 47, 84**), Михайлівського Видубицького монастиря (ур. Јазу) – на Осокорівському річищі Дніпра (**№ 169**). Дворець першого з названих монастирів на Трухановому острові слугував, зокрема для “лову риб у деяких місцях в озерах” (**№ 61**). Інший поширений спосіб вилову риби – волочіння, тобто використання неводу, з яким проходили мілководні частини озер чи проток. Також використовувались ятері (“в’ятери”) і остені, які згадано серед пограбованого у видубицьких підданих на р. Віта у 1602 р.¹⁹⁰

Найбільш детально вилов риби представлений в актах, що стосуються Михайлівського Видубицького монастиря. З них видно, що монастир здавав в оренду для вилову риби озера своїх лівобережних володінь заплави Дніпра – Осокорків і району Бортничів (Бортників). Зокрема, 1590 р. ченці віддали в оренду Томкові на 5 років 7 озер і ще половину одного в Осокорках (по пів копи грошей з озера), а також озеро Святище навпроти Бортничів (3 копи грошей)¹⁹¹. У ньому орендар мав право ловити рибу для себе лише в теплу пору року (“від льоду до льоду”), а взимку – на монастир. Крім грошової виплати, Томко мав надавати за сезон сотню рибин бокових (**№ 169**). Цікавим є пункт

¹⁸⁸ Мартин Груневеґ (о. Венцеслав): *духовник Марини Мнишек. Записки о торговой поездке в Москву в 1584–1585 гг.* Сост. А. Л. Хорошкевич. Москва: Памятники исторической мысли, 2013, с. 174.

¹⁸⁹ АЮЗР, VII, 1, с. 117.

¹⁹⁰ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 424; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 55. Людьми князя Корецького було забрано 80 зв’язок риби, 16 в’ятерів, 2 остені, 2 човни. Серед вкраденого згадано і котел, з чого можна зробити висновок, що видубицькі рибалки (отаман І. Ворона “з товаришами”) ночували і куховарили на місці лову в’ятерами.

¹⁹¹ Орендар сплачував половину суми 7 березня, іншу частину – на день св. Михаїла (католицький) у вересні.

орендної угоди про згаданий зимовий вилов риби з цього озера на монастир. Оскільки Святище було серед найбільших прикиївських озер (і досі залишається таким), і це видно навіть із розміру його оренди, порівняно з іншими озерами, воно давало найбільше риби. Очевидно, зобов'язання орендаря ловити рибу ченцям саме взимку давало монастирю певний зиск, а саме – можливості довгого зберігання мороженої риби і, за необхідності, її продажу за більшу ціну на київському ринку в сезон, коли об'єктивно падала пропозиція цього продукту. Ще одне віддане монастирем в оренду озеро Заспа з кількома іншими (маєток Гнилець) давало прибуток 8 кіп грошей на рік і пів фунта перцю (**№ 182**).

Про промисловий вилов риби і її обробку на місці свідчить епізод, який трапився 2 серпня 1605 р. В цей день слуги господарки Лісників кн. Ганни Ходкевичової Корецької напали на І. Ворону і ще чотирьох чоловіків, які взяли в оренду у видубицького ігумена І. Биковського “за певную суму п(е)н(я)зей для зловлення рыб” озера Заспа та інші в Кальному лузі. Слуги пограбували “стан уходяцкий рибаккий”, забравши “рибу вялую, сухую, свежую, неводи, сети, жаки, што рибу ловлять, котли, гаки, триноги, соль, которая для соления рыб”¹⁹². Як видно, орендарі на місці займались переробкою вилову – солінням, в'яленням і копченням риби, сушінням тарані.

Такий стабільний і високоприбутковий промисел провокував суперечки між сусідами. Вилов печерськими підданими риби із озера Затон Михайлівського Видубицького монастиря призводив до конфлікту, до якого мали втручатись король, митрополит і київський воєвода (**№ 58, 59, 92-94, 100**). Про масштаб цього вилову говорить акт 1565 р., який засвідчив, що печеряни, “неводом рыбу волочечи”, виловили з цього озера кілька возів риби (**№ 93**). У граничному озерці між володіннями Михайлівського Видубицького і Троїцького Больничного монастирів, як жалівся орендар Томко, люди “печерські троїцькі” ловлять в'юнів, а йому не дають ловити, оскільки “у осередокъ озера того вступу забороняють” (**№ 182**).

Бортництво. Мед як сировина і як еквівалент прибутку займав важливе місце у повсякденності XVI ст. Недарма монастирі отримували медову данину, що згадано в багатьох джерелах цього часу. Церковні “кануни” (право варіння питного меду й продажу його без сплати податків у певні визначені дні року) та шинкування медовими напоями були вагомими джерелами прибутків монастирів¹⁹³. Пасіки на церковних землях були як митрополичі, так і монастирські, а також приватні, за використання місця розташування яких виплачували певну суму власникам землі. Зокрема, у 1580 р. згадується пасіка В. Малиновського в митрополичому маєтку Багринів (**№ 138**), 1590 р. повідомляється про софійські пасіки маєтності Гнилець (**№ 171**), одна з яких розташовувалась на ґрунті Куликовському (**№ 182**). Там само були пасіки Михайлівського Видубицького монастиря, одну з яких тримав спаський отаман

¹⁹² Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького..., с. 64.

¹⁹³ Білоус Н. Київ..., с. 220.

Радко, виплачуючи монастирю за неї копу грошей. Садова пасіка “в улоговині пасічній” розташовувалась і біля самого монастиря (**№ 182**). У володіннях Печерського монастиря пасіку згадано в ур. Садки (**№ 157**); була вона, ймовірно, і на узвишші лівого берега Дніпра на кордоні Вишенського маєтку монастиря із Полукнязівською землею Пустинно-Микільського монастиря, про що свідчить назва місцевого урочища – Пасечище (**№ 191**). На землях Кирилівської церкви документи згадують про приватні пасіки і монастирські свепета (підвісні вулики) в Кирилівській дуброві (**№ 64**)¹⁹⁴. Михайлівський Золотоверхий монастир дозволяв печерському підданому ставити пасіку на своїй Орининській землі, отримуючи за це куницю в оплату, про що свідчив племінник останнього в 1572 р. (**№ 119**). У цьому ж році під час нападу С. Тріски на Хотівську землю Феодосіївської церкви постраждали “дерева бортні з бджолами” священника Михайла (**№ 117, 118**). Бортними названі володіння Пустинно-Микільського монастиря Полукнязівська (**№ 22**) і Борщівська (**№ 34, 37**) землі, а також володіння Василівської церкви на Борщівці, причому в Полукнязівській землі господарював (“ходил ... тую землю”) фахівець-бортник, а згодом (до 1581 р.) там виникло селище Бортники.

Млинарство. Використані джерела називають 6 церковних млинів навколо Києва: три – на р. Либідь, по одному – на р. Сирець, у Гатному і Хотові. Ймовірно, їх було більше. Крім того, згадано 2 млинища, тобто місця, де раніше стояли млини. Одне з них розташовувалось на р. Дарниця і у 1511 р. викликало суперечку між Пустинно-Микільським і Печерським монастирями, яка завершилась на користь першого (**№ 27**). Можливо, млин на цьому місці було відбудовано вже в кінці XVI ст., але перша відома на сьогодні його згадка належить до 1628 р.¹⁹⁵ Інше млинище відоме на р. Борщівка і згадане в суперечці між Пустинно-Микільським монастирем і митрополитом намісником 1517 р. (**№ 37**). Враховуючи те, що намісник врешті-решт зголосився на визнання млинища за монастирем, а той отримав Борщівську землю з млинищем як подання короля виморочної маєтності, згадане млинище, ймовірно, мало приватне походження. Ці приклади свідчать, що млини навколо Києва існували ще в XV ст.

У 1500 р. половину млина в Гатному було подаровано, разом із маєтком, князем Б. Глинським Пустинно-Микільському монастирю (**№ 8**). Михайлівському Золотоверхому монастирю належав млин на р. Либідь (перша згадка – 1526 р.), що стояв біля монастирської Орининської землі (**№ 48, 87, 119**). Його, разом із ставком на Либеді, згадано в обводах цього землеволодіння 1563

¹⁹⁴ “Пасечище Малинінське”, яке розташовувалось на церковній землі між храмами Св. Кирила і Св. Миколая Йорданського, у 1579 р. київський воєвода К. Острозький надав замковому слугі М. Ручинському (Білоус Н. Магістрат і юридики в Києві у XVI – першій половині XVII с. (соціально-правові взаємини в місті). *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 5, 2005, с. 123), іншу пасіку в лісі “за святим Кирилом” К. Стужинський продав І. Черкасу у 1581 р. (Марголіна І., Ульяновський В. *Київська обитель святого Кирила*. Київ: Либідь, 2005, с. 152).

¹⁹⁵ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 15.

і 1572 рр., причому ставок слугував у цих обводах відправною точкою опису. Млин позначено і на плані Києва І. Ушакова 1695 р., і на плані Д. Дебоскета 1753 р., і тому його локалізація не викликає складнощів. У цей ставок впадала р. Маричанка (згодом – Горіхуватка), а відтак сам млин стояв трохи нижче від місця впадіння Горіхуватки до Либеді, навпроти місця, де вул. Миколи Грінченка виходить до вул. Саперно-Слобідської.

Михайлівський Видубицький монастир мав свій “млинок звечистый”, розташований у гирлі Либеді. Його згадано в граничному описі землі Звіринець, здійсненому київським воєводою К. Острозьким у 1565 р. (№ 98, 104). Збереглася угода між ігуменом Калістом і мельником Харланом від 05.02.1594 р., за якою монастир продав своєму підданому за 70 польських золотих третину доходу з млина. З документа відомо, що млин мав два камені (жорна) і ступу, і Харлан повинен був його відремонтувати, узявши з Видубицької пуші деревину, яку монастир зобов’язався підвезти возами. Витрати на устрій механізму млина (залізо, сталь, лой) монастир і орендар також мали взяти на себе у пропорції 2:1. В угоді було передбачено й ремонт греблі. Харлан мав доглядати млин і греблю “з належитою пильністю, трезвостю и з верністю”. Біля млина на березі розташовувався монастирський дворець, де мельник мав поселитися і жити (№ 181)¹⁹⁶.

Вище за течією, на кордоні земель Видубицького і Печерського монастирів, стояв другий Звіринецький млин, який певний час використовували обидва монастирі. Спочатку він належав Печерському монастирю, але у 20–30-х рр. XVI ст. Видубицький монастир здійснив із Печерським обмін, за яким перший отримав половину доходу з млина, а другий взамін 4 дворища на Звіринці (№ 80). Але вже в 1550-ті рр. Печерський монастир почав відмовляти видубицьким ченцям у їхній частці млина, так що ігумену Олексію довелося звертатися з цього приводу до київського митрополита Сильвестра. Той у 1559 р. написав листа до печерського архімандрита Іларіона з проханням дотримуватися угоди між монастирями, щоби “тая половина млына к манастырю Святого Михайла держана была як будет и перед тым бывало” (№ 80). Але печеряни не змінили своєї позиції, так що згадку про обмін частки млина на 4 дворища навіть було вставлено до тексту обводу Звіринської землі, зробленого київським воєводою К. Острозьким у 1565 р. і затвердженого грамотою короля Сигізмунда II Августа 05.07.1568 р. (№ 98, 104)¹⁹⁷.

¹⁹⁶ С. Т. Голубев вважав, що у Звіринецькому маєтку був ще один видубицький млинок – у Неводницькій долині (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 363), але згадка млинка “на Потічку” в наданні київського воєводи А. Немирича не дає інформації щодо маєтності, де розташовувався потічок (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 47, № 3). Млинок у Неводничках не згадується в жодному відомому документі XVI–XVII ст., зокрема в розмежуваннях Видубицьких і Печерських земель 1565, 1568 (№ 98, 104), 1613 і 1694 рр. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 436-438, № 34, 530-532, 546-547, № 93).

¹⁹⁷ У цій королівській грамоті інформацію про обмін частки млина на 4 дворища сформульовано так: “а там в Лыбеди млын Выдубицкий вместный, пополам з Печерским, а они тот млын з Выдубицкими за чотыри дворища на Зверинце выменили”. Фразу можна зрозуміти

Крім цього млина на р. Либідь, Печерський монастир мав млин у своєму маєтку Хотів (**№ 163**), а вірменська церква Різдва Богородиці володіла млином на р. Сирець (**№ 112**). Серед залучених актів тільки один раз згадується (1563) млин, який, ймовірно, не був церковним – Чихачівський на р. Либідь (**№ 87**), з чого можна зробити висновок про кількісне переважання в XVI ст. навколо Києва церковних (монастирських) млинів над іншими¹⁹⁸.

Інші види діяльності. Господарювання у церковних земельних володіннях навколо Києва не обмежувалось названими вище напрямками діяльності. У джерелі 1590 р. згадано, що у митрополичій маєтності Гнилець існував перевіс, який приносив дохід (**№ 171**). Великий розмір маєтку, наявність великих площ, вкритих лісом, болотиста долина р. Віта, відкриті простори ділянки на високому корінному березі Дніпра надавали різноманітні умови для харчування і проживання диких птахів. Їх вилов за допомогою натягнутих сіток-перевісів був серед традиційних як для Давньої Русі (Перевесище в Києві з літописного повідомлення 945 р.), так і більш пізнього часу. Там же, на р. Віта, існували боброві гони, які згадуються у 1602 р.¹⁹⁹, а про полювання на бобрів, що жили на р. Борщівка, повідомляє ще акт 1517 р. (**№ 37**).

Гнилецький маєток також мав “лесы берестовие, згожие до паленя... попелов”²⁰⁰, що свідчить про поширення лісохімічних промислів у пущах навколо Києва вже з XVI ст.²⁰¹ Видубицьку пущу, де випасали худобу, в маєтку Звіринець згадано в кількох актах 1565 р. (**№ 95, 97**), дуброву Кирилівську – 1543 р. (**№ 64**), лісок монастирський біля Пустинно-Микільського монастиря – 1517 р. (**№ 36**). Для ремонту монастирського млинка, що стояв у гирлі Либеді, було взято деревину з видубицького бору (можливо, в маєтності Гнилець) в 1594 р. (**№ 181**), для більш масштабних будівельних робіт, як-от спорудження монастирської трапезної “ізби” у 1531 р., використовували деревину, яку сплавляли по Дніпру з інших маєтностей Михайлівського Видубицького монастиря²⁰².

Біля Йорданської ниви на Оболоні і дороги до церкви Св. Кирила на землі останньої у джерелі 1543 р. двічі згадано глинище (**№ 64**). Мешканці Подолу

за цим текстом, і як обмін видубицької частки за 4 печерських дворища і отримання Печерським монастирем усього млина (як це сприйняв автор раніше: Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринецька”..., с. 18), і як, навпаки, отримання Видубицьким монастирем повної власності над млином (Клепатський П. Г. *Очерки по истории Киевской земли*, с. 375), і як повний обмін видубицького млина на дворища, в результаті чого млин став печерським (Климовський С. *Соціальна топографія Києва*..., с. 133). Тільки лист митрополита Сильвестра 1559 р., надрукований 2011 р., дозволив з’ясувати сутність угоди між монастирями щодо млина на Либеді.

¹⁹⁸ У ревізії Київського замку 1552 р. згадано замковий млин із ставком на р. Кудрявець у самому місті (*АЮЗР*, VII, 1, с. 107). За володіння млином на р. Котур наприкінці XVI ст. вели судову суперечку київські райця і городничий (Білоус Н. *Київ*..., с. 161, 239).

¹⁹⁹ Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького*..., с. 425.

²⁰⁰ Там же.

²⁰¹ Сліди такого виробництва були виявлені під час археологічної розвідки в лісі Пуща-Водиця у 2012 р.: Козюба В., Чекановський А. Пізньосередньовічна буда на північній околиці Києва. *Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні*, 22, 1, 2013, с. 69.

²⁰² Голубев С. Т. *Історія Києво-Видубицького*..., с. 394.

використовували глину з нього для господарських потреб – будівництва і ремонту печей і коминів, обмазування стін споруд тощо. Можливо, це глинище було пов'язане з виготовленням цегли. Це виробництво набуло масштабних розмірів у Києві вже в середині XVI ст., про що свідчить згадка 1552 р. про склад готової цегли (“шопа повна”) розміром 19×3,5 сажнів і висотою з “ч(о)ловека стоячого и двух пядей”, інший склад випаленої цегли (20×14×2 сажні) на розташованій поруч із складом самій цегельні з печами, і ще підготовлені до випалу “сухі” цеглини, що зберігались під дахом в 11 “громадах” або “стиртах”. Цей комплекс містився на Оболоні “за острогом”, недалеко від Дніпра²⁰³. Видобуток глини на ділянці Кирилівських висот відомий й пізніше – у першій половині XVIII ст. тут зафіксовано гончарне виробництво, яке простежено археологічно²⁰⁴, а у XIX ст. з'явилося кілька цегельень. Видобуток глини для гончарного виробництва розпочався ще на рубежі XVI–XVII ст. і на Звіринці, де розкопано гончарний комплекс, 40% продукції якого становить кераміка зазначеного часу²⁰⁵. Незабаром (з 1609 р.) глину для цегляного виробництва почали добувати печерські піддані, спорудивши тут “цегольню”²⁰⁶.

Топоніми. Як уже було зазначено, залучені джерела містять велику кількість топонімів, особливо ті з них, які описують кордони землеволодінь. Частина з них була добре відома дослідникам історії Києва ще у XIX ст., частина, завдяки новітнім публікаціям документів, стала відома тільки тепер. Серед топонімів трапляються їх різні види – назви самих маєтностей (хороніми), населених місць (ойконіми), водних об'єктів, передусім річок, озер і ставків (гідроніми), ріллі, нив і сіножатей (агрооніми), шляхів сполучень (дромоніми), лісів (дрімоніми), київських гір (ороніми) тощо.

Слід відзначити, що частина топонімів, яку ми нині сприймаємо як давні власні назви, не була такою у XVI ст. для сучасників. Для них це були безіменні елементи рельєфу (наприклад, долини), поверхні землі (ниви), водних об'єктів (жерела, закоти, криниці, річища), сукупність рослинності (лози, борки, верби, липки, сосни, осокори), рукотворні об'єкти (гатки, глинища тощо), і тільки з часом характеристики цих, здебільшого природних, об'єктів стали власне назвами. Наприклад, борки (невеликі соснові ліси) згадано в маєтностях – Кирилівської церкви на Оболоні біля гирла р. Сирець (**№ 64**), Звіринці Михайлівського Видубицького монастиря (**№ 98, 104**), на кордоні Чурилівського поля Троїцького Больничного монастиря (**№ 102**), Воздвиженської церкви на правому березі р. Либідь (**№ 178**). У складному рельєфі Києва з околицями є багато долин, зокрема глибоких, і не дивно, що саме таку якісну характеристику мали кілька з них, згаданих у джерелах того часу.

²⁰³ АЮЗР, VII, 1, с. 110-111.

²⁰⁴ Івакін Г., Чміль Л., Чекановський А., Івакін В. Знахідки XVI–XVIII ст. з науковорятівних розкопок Київського Подолу у 2016 р. (вул. Кирилівська, 37). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 26, 2017, с. 46.

²⁰⁵ Чміль Л. В. Гончарний комплекс початку XVII ст. з фондів Музею історії міста Києва. *Могилянські читання 2006 року. Доля музейних зібрань. Зб. наук. праць*. Київ, 2007, ч. 1, с. 372-378.

²⁰⁶ Голубев С.Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 429, № XXVIII.

Глибокими названо долини між Печерським і Видубицьким монастирями (вона ж – Наводничі) (**№ 98, 104**), верхів'я Кудрявця (від чого пішла більш пізня назва – Глибочиця) (**№ 45**), у правобережному верхів'ї р. Либідь (кордон Борщівської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря (**№ 128**), долина р. Клов (**№ 178**), долина р. Сіверка (район суч. с. Крюківщина) (**№ 178**), трохи пізніше (1613) – долина р. Лукарець на південь від Дівич гори²⁰⁷. Як бачимо, щонайменше 6 долин в районі Києва у XVI – на початку XVII ст. називались Глибокими. На лівому (південному) боці Кловської долини акт 1505 р. згадує просто долину і поруч – малу долину (**№ 12**). Крім того, відомі долини з власними назвами, як-от Кудрявцева (від р. Кудрявець) (**№ 82**), Чортова, Хвощова, Турець (**№ 64**), Перепелич (**№ 98, 104**), Софійська (**№ 44**), Хрещата (**№ 178**). Ще один показовий приклад – наявність кількох Довгих нив, назви яких пішли від їхньої форми. Одна з них розташовувалась над Пустинно-Микільським монастирем і спочатку, коли її тільки почали обробляти, була безіменною (**№ 24**), але невдовзі отримала назву (**№ 35, 36**), інші були замковими і містились на Щекавиці (**№ 64**).

Гідроніми. Частину цього типу топонімів складають назви річок (потамо-німи). Крім найбільших і добре відомих Дніпра, Десни, Ірпеня, Либеді, Сирця, Дарниці, Почайни та Чорторії, використані нами документи XVI ст. дають ще понад два десятки назв, більша частина яких з часом втратила оригінальні назви, які замінили на інші. Серед річок і малих річок правобережної частини околиць Києва згадано (з півночі на південь): у 1523 р. – Водиця, Горенка і Котор, по яких проходив кордон між київськими землями і маєтністю Межигірського монастиря (**№ 46**); 1517 – Борщівка (суч. Нивка), уздовж якої розташовувались софійські митрополичі землі, володіння Микільського Пустинного і Михайлівського Золотоверхого монастирів, Василівської і Воздвиженської церков, у верхів'ї – Печерського монастиря (**№ 37, 48, 64, 106, 128, 171, 178**); 1543 – Рудка, один із витоків Сирця (**№ 64**); 1522 – Кудрявець (суч. Глибочиця), до якого підходили володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря (поле за Пробитим валом), Кирилівської і Василівської церков (**№ 44, 64**); 1593 – Клов (**№ 178**); 1565 – потічок (рівчак) Наводницький (Неводницький), що розмежовував володіння Печерського і Михайлівського Видубицького монастирів (**№ 98, 104**); 1593 – Рутка, дрібний лівобережний доплив Либеді нижче Клова (**№ 178**)²⁰⁸; 1563 – Маричанка (суч. Горіхуватка) (**№ 87, 119**); 1563 – Лукарець (обидві слугували кордоном Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря) (**№ 87, 119**)²⁰⁹; 1546 – Любка (суч. Голосіївський струмок) на кордоні Багринівської землі Михайлівського Видубицького монастиря (**№ 68**); 1593 – Сіверка (один із витоків Віти) (**№ 178**); 1588 – Віта (**№ 166**)²¹⁰; 1588 – Моренка (**№ 166**); 1588 – Ходосівка (**№ 166**).

²⁰⁷ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 435.

²⁰⁸ Не виключено, що Руткою називали заболочену ділянку берега Либеді.

²⁰⁹ У документі 1572 р. також названий “живцем” і “криницею”.

²¹⁰ Відома більш рання згадка про Віту – 1557 р. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 47, № 14).

У заплавної частині на Оболоні у 1543 р. згадано Криву Почайну (**№ 64**), на південній околиці у 1594 р. – Кормчу (Корчму, суч. Конча) (**№ 181**) і 1499 р. – Ржавець на Церковному острові Михайлівського Золотоверхого монастиря (**№ 6, 40, 108, 128**).

На лівому березі Дніпра усі згадані річки розташовані (з півночі на південь) в заплаві Дніпра: 1521 р. – Радунка на кордоні Обрубного острова Михайлівського Золотоверхого монастиря (**№ 41, 42, 56, 83, 102, 108, 128**); до 1540 – Прудок (**№ 56, 102**); 1567 – Угнор на кордоні Троїцького Більничного монастиря (**№ 102**); 1577 – Меленівка на кордоні володінь Воскресенської церкви (від неї залишилось озеро Малинівка, яке у трансформованому вигляді зберегло стару назву річки) (**№ 126**); 1540–1543 – Паньківська (згодом Позняківка) на кордоні маєтку Осокорки Михайлівського Видубицького монастиря (**№ 62**); 1545 – Золоча (**№ 66**); 1598 – Проклетиця на кордоні між володіннями Пустинно-Микільського і Печерського монастирів (**№ 191**). Також згадані жерела – Тисяцьке 1521 р. (**№ 41, 42, 108, 128**), Миничівське 1545 р. (**№ 66**) і Доманське 1540–1543 рр. (**№ 62**). Крім цього, є свідчення ще й про річища, тобто старі рукави Дніпра, в маєтку Осокорки – Морове Дніприще (**№ 62**) і Осокорське (**№ 169**). У “Словнику гідронімів України” відсутня частина названих вище річок (або варіантів їх назв) біля Києва²¹¹.

Щодо ставків, то крім широко відомого Юркова ставка (**№ 64**), усі інші пов’язані з млинами, про що йшлося вище і, ймовірно, вони мали назви тих монастирів (церков), яким належали. Серед назв боліт (гелонімів) джерела називають у 1577 р. Сухе болото на кордоні Євстафіївської землі Воскресенської церкви (**№ 126**)²¹².

Заплавна ділянка Дніпра біля Києва у XVI ст. мала велику кількість озер, назви (лімноніми) частини з яких збереглися в джерелах зазначеного часу. На Оболоні акти згадують озера: у 1543 р. – Йорданське і Кирилівське (Довге) (**№ 64**), 1573 – Василівське (**№ 121**), 1589 – Воздвиженське і Велике (**№ 168**). До 1541 р. належить перша звітка про озеро Затон біля Видубичів (**№ 58, 93, 98, 104**). У маєтку Гнилець відомі озера: 1590 – Глушець (**№ 171, 182**), 1594 – Заспа (**№ 182**), 1597 – Бондариха (**№ 189**). Крім цього, в гирлі струмка Лукарець було однойменне озерце, яке згадано 1572 р. (**№ 119**). Воно утворилось природним способом, коли піщані наноси Дніпра (“перевал” з документів **№ 87, 119**) перегородили місце впадіння Лукарця до нього. Біля володінь Троїцького Більничного монастиря на Троєщині згадано озеро Золотне (1567) (**№ 102**), у маєтності Михайлівського Золотоверхого монастиря Обрубний острів на Чорторії були озера Городове (1521) (**№ 41**), Петрикове і Плоське (1560) (**№ 83, 143, 144**), у Пустинно-Микільського – Долобецьке на Трухано-

²¹¹ *Словник гідронімів України*. Уклад. І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко; Редкол.: (голова) К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1979. Серед них – Любка, Моренка, Ходосівка, Прудок, Угнор, Меленівка, Проклетиця, Паньківська/Позняківка.

²¹² “Болота сухие” позначено на плані Києва і його лівобережних околиць 1719 р.: Люта Т. Ю. *IMAGO URBS: Київ на стародавніх мапах*. Харків; Київ: Видавець Олександр Савчук, 2017, с. 24, іл. 11, с. 32-33, вклейка.

вому острові (1508) (**№ 19, 26**), Добра Криниця, Найденки, Гнилий Затон і Ревуче в Полукнязівській землі на кордоні з Гнідиним Печерського монастиря (1598) (**№191**). Земля Осокорки Михайлівського Видубицького монастиря мала озера: Колтоби, Тельбин, Коропове (1540–1543) (**№ 62, 169**), Стадне, Синятин, Попове, Криве, Татарське, Вирища, Гачища (2 озера), Новосельське (половину) і ближче до Бортничів – Святище (1590) (**№ 169, 182**), а біля Вишеньок – Кальне (Кальнухи), Гачища і Бервища (1545) (**№ 66, 169**). Там же, біля Вишеньок, були озера Київської митрополії – Бризел (1501–1505) (**№ 10, 66**), Миничів, Татинець і Романова Калита (1545) (**№ 66**). До “Словника мікрогідронімів України” потрапили 23 озера з 38 цього переліку²¹³.

Агрооніми. Джерела називають біля Києва понад два десятки сільгоспугідь, які мали власні назви. Серед них: поля – за Пробитим валом, Михайлівське на р. Борщівка, Багринівське, монастирське на Звіринці і Чурилівське; ниви – за Пробитим валом, Воздвиженська, Йорданська, Кирилівська (за назвами церков, яким належали), Плоська, Клинувата, Довга, Теремище, Деренувата, Чопаха, Плохая, Довга (інша); сіножаті – Воздвиженська, Василівська, Йорданська (за назвами церков, яким належали) і Пунища; садки; улоговина пасічна.

Дрімоніми. Лісових масивів навколо Києва у XVI ст. було багато, але використані джерела цього часу містять усього декілька їхніх власних назв, і то переважно за монастирями, яким вони належали. Серед них – Видубицька пуща (**№ 95, 97**), дуброва Кирилівська (**№ 64**), лісок монастирський біля Пустинно-Микільського монастиря (**№ 36**). В обводі землі Кирилівської церкви згадано Святошицький борок (**№ 64**), про безіменні борки на інших територіях вже говорили раніше. Праведницьким борком, який був частиною Гнилецького маєтку, в кінці XVI ст. володів Печерський монастир (**№ 185, 187, 189**). Цей борок був частиною Великого лісу, назва якого є в акті 1598 р. (**№ 193**). На західному краю Печерського плато розташовувалась Ляскова роща, яку згадано 1593 р. (**№ 178**), а на краю Довгої ниви біля Пустинно-Микільського монастиря – Густа липа (**№ 24**). Також вкриті лісом були Кловська долина (**№ 178**) і гора перед спуском до Подолу (верхів'я Кудрявця)²¹⁴. На лівому березі р. Борщівка в районі Жилан у 1593 р. згадано дуброву, що тяглася до Запольської дороги (**№ 178**).

Ороніми. Серед назв гір фігурують Шкавика або Щекавиця (**№ 64, 139, 140**) і Дівич гора (**№ 119, 120, 128**). Назва Шковиця у документі 1543 р. найдавніша серед відомих згадок цього ороніма і вона підважує аргументи дослідників, які вважають Щекавицю і Скавицю різними оронімами²¹⁵. Щодо Дівич гори слід

²¹³ *Словник мікрогідронімів України.* Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина. Уклад.: І. М. Железняк та ін.; Під ред. О. П. Карпенко. Київ : Обереги, 2004, с. 223-306. Серед неназваних: Велике, Золотне, Городове, Добра Криниця, Найденки, Гнилий Затон, Ревуче, Коропове, Стадне, Криве, Татарське, Новосельське, Миничів, Гачища (Осокорки). Озеро Лукарець у цьому виданні назване джерелом (с. 267).

²¹⁴ *Мартин Груневег...*, с. 163.

²¹⁵ Железняк І. М. *Київський топонімікон.* Київ, 2014, с. 172-178.

відзначити, що у документах 1563 р. з питання належності Орининської землі (№ 87, 89) Дівич гора не названа, і лише з 1572 р. (№ 119, 120) її починають згадувати. У 1615 р. згадано гору Бусовицю на Звіринці²¹⁶, походження назви якої, відповідно, належить до більш раннього часу.

Інші топоніми. Використані джерела містять десятки інших топонімів, на частину з яких ми звернемо увагу. Серед останніх можна виділити групу “археологічних” топонімів, тобто вказівок на давні (вже для XVI ст.) пам’ятки чи об’єкти, пов’язані з попередньою історією околиць Києва. Це згадка про городище чи Олелькове городище (до 1540 і 1577 рр.) (№ 56, 102), яке ще в XIX ст. локалізували біля с. Вигурівщина і атрибутували як літописний Городець Пісочний (XI–XIII ст.), на місці якого згодом постав заміський двір Милославичі часів Скиргайла (кінець XIV ст.). До давніх укріплень відносився Пробитий вал, який був кордоном володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря, і неодноразово названий в актах XVI ст. (№ 44, 45, 48, 78, 81, 82, 108, 128). Одинокі кургани слугували реперами-орієнтирами під час опису кордонів монастирських володінь: 1508 р. – для Довгої ниви над Пустинно-Микільським монастирем (№ 23-25, 36)²¹⁷, 1578 – курган Жилянський, який згадано в обводі Борщівського володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря (№ 128)²¹⁸. У цей час добре знали місця кількох, ймовірно, вже не функціонуючих, кладовищ. Жидівські кладовища (саме у множині) вперше згадано 1558 р. біля Пробитого валу (№ 78, 81, 82), кладовище в районі Хрещаті долини на кордоні землі Соколинй Ріг Воздвиженської церкви – 1593 р. (№ 178), кладовище біля Олелькового городища – до 1540 р. (№ 56, 102)²¹⁹. До цієї ж групи топонімів можна додати згадки назв кількох селищ. За контекстом документів видно, що цим терміном переважно називали не існуючі села, а землю (угіддя), яку обробляла і на якій раніше проживала родина чи кілька сімей. Серед них відомі такі ойконіми (власне, комоніми – назви сільських поселень) як Садки, Тиклін, Костенівка (1575) (№ 124), Борщівське (1578) (№ 128), Меленівське (1582) (№ 143, 144), Куликівське і Хілімонівське (1590) (№ 171), Старе біля Хотова (1600) (№ 201). Частину з них, як і селище Марське (№ 135), Псютичі (№ 182) і Столпець, досі не локалізовано, але розташовувались вони на південній околиці Києва в районі Голосієва–Хотова. Можливо, серед перелічених комонімів є назва поселення в Китаєві, яке, за археологічними матеріалами, безперервно існувало в XV–XVII ст.²²⁰ Походження

²¹⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 439, № 35.

²¹⁷ Цей курган і два менших, підписані як “кургани граничні”, зображені на плані землеволодінь Пустинно-Микільського монастиря 1713–1715 рр., опублікованому Л. Пономаренко. Вже висловлювалась думка, що цей курган і є Тугорхановою могилою з літописного повідомлення 1096 р.

²¹⁸ Курган зберігся до XX ст.

²¹⁹ У 1657 р. воно вже називалось старим, оскільки біля Вигурівщини з’явилося нове кладовище (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 160).

²²⁰ Козюба В. К., Крижановський В. О., Оногда О. В. Дослідження об’єкту XV ст. на поселенні в Китаєві. *Археологічні дослідження в Україні 2013, 2014*, с. 307-308.

назви Китаїв досі не з'ясоване, хоча висунуто кілька версій, зокрема, від китаїв – “фортеця, укріплення” або від другого (нехристиянського) імені князя Андрія Боголюбського, яке подано у фальшивій грамоті Печерському монастирю кінця XVI ст.²²¹ Ця назва досить пізня і не трапляється в джерелах XVI ст., тому згадане Китаївське поселення в той час мало іншу назву.

Дворище Хілімонівське (Філімонівське), з яким й пов'язане Хілімонівське селище на р. Борщівці і яке згадується 1590 р., ймовірно, лежало в межах Старого городища у Верхньому Києві, і поруч із ним – “ниви коло валу”, які також належали цьому дворищу (усі вони – власність митрополії) (**№ 171**). Над Пустинно-Микільським монастирем, біля монастирського саду, розташовувався Кононівський двір з невеликим полем (“польком”), за який сперечались цей монастир із Печерським (1508) (**№ 21, 23**). Можливо, двір розміщувався на південь від збудованого наприкінці XVII ст. Військового Микільського собору, на виступі гори над початком Дніпровського узвозу. Тут під час археологічних досліджень 2000 р. виявлено об'єкти, зокрема житла XIV–XVI ст.²²²

Від приналежності до міських володінь отримали свої назви поле городове (**№ 44**) і озеро городове (**№ 41**). Із кордонами земельних володінь пов'язані такі топоніми як Межа Велика (1505) (**№ 12**), Окоп (1517) (**№ 36**), Красний дуб (1567) (**№ 102**) і Канюків дуб (1598) (**№ 191**), Володимирова груша (1578) (**№ 128**), Жилинські лози (1578) (**№ 128**) і Чорні лози, Липки, Сосни, Осокори великі, Рубежі (1540–1543) (**№ 62**). Також звернемо увагу на такі назви як Печерище (**№ 36**), Биківня (**№ 126**), Королів міст на р. Віті (**№ 166**), Орининський провал біля самого міста (**№ 178**).

Комунікації. Їх фіксація і реконструкція місць проходження надзвичайно важливі, адже з'ясування системи шляхів сполучення навколо Києва дає змогу вивчати різні питання, пов'язані з економічним розвитком, історичними топографією і географією, зокрема систему заселення і використання ресурсної зони найближчих околиць міста. Сухопутні шляхи в районі Києва можна умовно розділити на три категорії залежно від їх важливості й інтенсивності руху. Найголовнішими є транзитні дороги, які з'єднували місто з іншими найбільшими містами воєводства, а через них – з іншими воєводствами і навіть державами. Другою категорією є шляхи місцевого значення, які забезпечували сполучення міста з його навколишніми селами, монастирями, дворцями чи останніх між собою. Ще однією категорією були дороги і стежки, які вели від населених місць до різноманітних ресурсних зон – лісів, полів і нив, сінокосів, заплавлених пасовиськ, бортних угідь тощо. Перша з названих категорій шляхів могла виконувати функції другої і третьої, як і друга – третьої. Всі вони, в тому чи іншому вигляді, представлені в використаних нами джерелах, причому деякі з них (першої і другої категорії) – навіть із своїми назвами (дромонімами).

²²¹ Желєзняк І. М. *Київський топонімікон*, с. 52-58.

²²² Мовчан І. І., Боровський Я. Є., Писаренко Ю. Г., Гончар В. М., Ієвлев М. М., Архипова Є. І. Розкопки Старокиївської експедиції на Печерську у 2000 р. *Археологічні відкриття в Україні 1999–2000 рр.*, 2001, с. 170-171.

Виникнення і функціонування шляхів сполучення мають відповідати таким критеріям як зручність, швидкість пересування і безпека, які, своєю чергою, супроводжуються об'єктивними чинниками – рельєфом, гідросистемою (переправи, переїзди, броди), характером ґрунту і станом дороги. Оскільки останні переважно є сталими, у вивченні комунікацій навколо Києва найважливішим є ретроспективний метод, за допомогою якого писемні й картографічні джерела XVII–XIX ст. можна використати для вивчення комунікацій XVI ст. і навіть давньоруської доби. Це питання потребує окремого поглибленого дослідження, ми ж звертаємось до нього побіжно.

Використані нами з головної теми дослідження джерела свідчать про існування в XVI ст. на правому березі Дніпра в районі Києва шести найважливіших доріг, які з'єднували місто з територіями (регіонами) на північ, захід і південь від нього²²³.

Дорогу на Вишгород (“которая с Киева мимо светого Кирила ку Вышгороду идет”) згадано в описі володінь Кирилівської церкви 1543 р. (№ 64). Вона проходила від воріт подільського острогу, які у XVII ст. називались Біскупськими або Йорданським, біля підніжжя Кирилівських висот повз Йорданську і Кирилівську церкви й далі береговою терасою до Вишгорода (в якому була державна митниця), і там розгалужувалась на правобережну (далі на Чорнобиль) і, через переправу, лівобережну частини. Паралельно до неї по луках Оболоні проходила інша дорога, яка починалася від інших воріт (Воскресенських XVII ст.) і вела до міських пасовиськ і численних приватних городів і сіножатей, і далі заплавою також на Вишгород. Обидві дороги з'єднувались додатковою дорогою, яка обмежувала Йорданську ниву з боку однойменного озера і що також згадана у названому джерелі.

Головною дорогою на Вишгород нині проходять вул. Кирилівська і Вишгородська.

Дорогу на Овруч згадано в попередньому акті. Вона, можливо, піднімалась по Юрківській долині на узгір'я, де її пересікав кордон володінь Кирилівської церкви. Далі дорога звивалась між верхів'ями ярів Кирилівських висот і виток р. Кудрявець, виходила на Лук'янівське плато і далі йшла вододілом Либеді й Сирця (“дорога к Святошицькому бору”) як межа володінь Кирилівської і Йорданської церков праворуч (з північного боку) і Миколи Притиска і Василівської церков ліворуч (з південного боку). У верхів'ї р. Сирець вона повертала на північ (“Бірковецька дорога”) і через ур. Бірковець йшла на

²²³ Л. І. Похилевич у своїй праці “Уезды Киевский и Радомысльский” 1887 р. визначив на правому березі Дніпра 8 головних доріг, які, на його думку, існували з часів Русі: 1. Північна: Вишгород–Петрівці–Лютіж–Чорнобиль; 2. Мостиша–Коленці–Хабне; 3. Біличі–Романівка; 4. Західна: Михайлівська Борщагівка–Білогородка; 5. Желянь–Боярка–Плісецьке–Фастів (у цьому напрямку побудовано залізницю); 6. Васильківська дорога: Хотів–Янковичі–Крушинка; 7. Південна: Гвоздів–Копачів–Германівка; 8. Південна берегова: Віта–Козин–Триполь. На лівому березі дослідник відзначив такі дороги: 9. Північна: Вигурівщина–Погреби і села лівого берега Десни; 10. Південна: Гнідин–Вороньків–Переяслав; 11. Східна: Бровари–Ніжин (Похилевич Л. І. *Краєзнавчі праці*. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2007, с. 17-18, прим. 9).

переправу через Ірпінь в районі Романового моста або Мостищ²²⁴. Далі за маршрутом Коленці–Хабне цей шлях, який у документі 1587 р. названий гостинцем великим Київським²²⁵, йшов на Овруч²²⁶.

На Кирилівських висотах шлях приблизно проходив по лінії суч. вул. Нижньоюрківської, Шмідта, Багговутівській і далі по Деревлянській, Дегтярівській, Щербаківського.

Дорога на Білгород була найбільш важливою як у розглянутий період, так і за часів Давньої Русі. З Подолу вона проходила долиною р. Кудрявець і піднімалась до вузького міжріччя верхівок долин річок Кудрявець і Скоморох (лівий доплив Либеді), де з'єднувалась з описаною вище дорогою на Овруч, але біля витоку Сирця розходила з останньою, повертаючи на південний захід і, пересікаючи р. Борщівка (там, де пізніше з'явилась Петропавлівська Борщагівка), прямувала на Білгород (Білогородку). З долини Кудрявця був інший підйом на узвишся біля Старого городища, де дорога проходила крізь Пробитий вал (цей проїзд, власне, й дав назву валу) і далі через поле Михайлівського Золотоверхого монастиря виходила до прямого виїзду з Кудрявця на плато.

Саме цим шляхом у 1584 р. в'їхав до Києва гданський купець М. Груневег, а наступного року, повертаючись з Москви, виїхав з міста²²⁷. Також Білгородською дорогою ще 1484 р. до Києва прибув А. Контаріні²²⁸. За Білогородкою, де також була митниця, шлях йшов на Брусилів–Коростишів–Житомир–Чуднів–Любартів до кордону Київського воєводства. В акті 1559 р. дорога за Пробитим валом названа “великою” (№ 82). Нею також можна було скористатись, вирушаючи з Києва на Овруч, повернувши перед Святошицьким борком на Бірковецьку дорогу.

Нині трасою цієї дороги проходять вул. Воздвиженський узвіз і Січових Стрільців (відгалуження шляху до Пробитого валу), Глибочицька, Дегтярівська і Жмеринська.

Паралельно до Білгородської дороги проходила інша, вздовж лівого берега Либеді (“узъ Лыбедь”), яка вела до р. Борщівка. Вона звертала на Білогородку на полі за Пробитим валом, пересікаючи долинку р. Скоморох у її нижній частині. Між цією і Білгородською дорогами лежала земля церков Миколи Притиска і Василівської. Дорогу згадано в обводі земель Кирилівської церкви 1543 р. (№ 64).

Запольська дорога розпочиналась від Золотих воріт і йшла повз ниви Воздвиженської церкви і митрополичі землі до переїзду через Либідь – Кощавий

²²⁴ Найдавніша серед опублікованих згадка Романового моста, володіння Печерського монастиря, належить до 1597 р. (Русакова Ю. Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря: виникнення і поземельний аспект побутування у кінці XVI – середині XVII ст. *Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*, 7, 2008, с. 181).

²²⁵ АЮЗР, 6, I, с. 189.

²²⁶ Е. Руліківський назвав цей шлях “старим гостинцем литовським”, вказавши не дуже точно, що переправа через Ірпінь була біля Біличів (Rulikowski E. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru i ich znaczenie historyczne. *Ateneum: pismo naukowe i literackie*, 1878, т. 3 (11), з. 9, с. 522).

²²⁷ *Мартин Груневег...*, с. 163, 245.

²²⁸ *Барбаро и Контаріні о Росши. К истории итало-российских связей в XV в.* Вступ. стаття, подг. текста, пер. и комм. Е. Ч. Скржинской. Ленинград : Наука, 1971, с. 211.

бхід (№ 178). За річкою вона піднімалася на плато, розділяючи приватні володіння Совки і землю Василівської церкви. На узгір'ї шлях проходив повз ур. Тісні вулиці і Володимирова груша до р. Борщівка, і там він був межею Жилинських приватних володінь (ліворуч) і Борщівської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря (праворуч). Цей відрізок шляху між Либіддю і Борщівкою названий у джерелах Старою дорогою або Старим путищем (№ 128, 178). Завдяки плану західних околиць Києва 1753 р. Д. Дебоскета місце розташування Тісних вулиць визначено достатньо точно²²⁹. За місцем, де дорога проходила між верхів'ями двох глибоких долин – витоків р. Совка і притоки Либеді, далі було розгалуження доріг – від основної праворуч відходили дороги на Борщівські землі Михайлівського Золотоверхого та Пустинно-Микільського монастирів. Спочатку вони йшли майже паралельно, й місце близького розташування цих трьох доріг і дало назву урочищу. Крім того, по Борщівській маєтності Михайлівського Золотоверхого монастиря проходила й інша дорога, названа Борщівською, що вела від р. Борщівка “на верх Либеді” і по якій частково проходив кордон зазначеної землі (№ 128).

Дорога пересікала Борщівку по мосту, згаданому в акті 1593 р., і далі прямувала в сторону Гатного як кордон Борщівських володінь Василівської і Хрестовоздвиженської церков (у XVII ст. – Братського монастиря, на землях якого виникла Братська Борщагівка). В тому ж джерелі її названо Запольською (№ 178). Оминаючи із заходу Гатне, дорога далі прямувала на Будаївку–Плісецьк–Фастів. Цим шляхом активно користувались, оскільки він з'єднував місто з нивами на обох берегах Либеді й Борщівки, які належали митрополиту, Михайлівському Золотоверхому і Пустинно-Микільському монастирям, Воздвиженській церкві. Біля Золотих воріт “на валу” була міська “сторожа польная” (№ 75), яка стежила за станом безпеки на дорозі в зоні прямого спостереження, тобто до Либеді.

Назва шляху пов'язана із тим, що його траса проходила по самому краю Полісся, вкритому дубово-сосновими лісами, й оминала розташовані далі на схід великі відкриті ділянки степових луків Лісостепу, які традиційно називали полями. У XVI ст. у міжріччі Віти і Стугни джерела згадують Невеселове поле і Білокняже (Білокняж) поле, на південь від Стугни – Перепетове поле, відоме ще з XII ст.²³⁰ Дорога проходила західніше, за цими полями, і тому мала назву Запольської²³¹.

На сучасній карті по трасі цього шляху проходять вул. Митрополита Василя Липківського, Повітрофлотський проспект і залізниця до Боярки.

²²⁹ Вортман Д. Я., Нікітіна В. І. Маловідомий план околиць Києва..., с. 37-40.

²³⁰ Ці назви є в фальшивій грамоті Андрія Боголюбського. Вона вперше згадана 1592 р. Я. В. Затилюк опублікував текст копії грамоти 1658 р., який є найбільш давнім серед відомих списків джерела: Затилюк Я. Грамота Андрія Боголюбського Києво-Печерському монастирю. *RUTHENICA*, VII, 2008, с. 231-235. Білокнязьке поле також фігурує в обводі кордонів 1586 р. маєтку Михайлівського Золотоверхого монастиря Глеваха: *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 55.

²³¹ Таку назву мала не тільки дорога, але й міста у цій зоні: “едучи... в запольские и пороские городы” (Затилюк Я. *Грамота Андрія Боголюбського...*, с. 232).

Білоцерківська дорога розпочиналась за Либіддю і йшла на р. Віта (суч. Віта-Поштова), Глеваху (де була митниця)²³², Васильків і далі на р. Рось. Ділянка дороги від р. Віта до Перепетового поля в міжріччі Стугни і Росі в підробленій грамоті князя Андрія Боголюбського названа “Великою гончею дорогою”²³³. Щоби потрапити на цей гостинець з Старого київського городища, треба було спочатку проїхати Старою дорогою²³⁴ до Печерського плато і тут Великою дорогою городською (**№ 24**) до Печерського монастиря, потім цією ж Великою дорогою у бік Либеді (**№ 12**), Стародавнім путищем і Сторожовою дорогою (**№ 178**)²³⁵ дістатися до р. Либідь в район суч. Либідської площі. З цієї дороги були відгалуження, зокрема, поворот-з'їзд до Пустинно-Микільського монастиря (**№ 24, 25**), стежка до нив біля Кловської долини (**№ 12**), Вигінна дорога (**№ 35, 36, 39**) тощо.

Від Старого городища до переїзду через Либідь у XVI ст., ймовірно, йшла й інша дорога, яку згадує опис меж володіння Соколинний Ріг Воздвиженської церкви 1593 р.: “от кладовища дорогою к броду в Рутку” (**№ 178**). Напевно, згаданий брід був через заболочене гирло річечки Клов, як можна побачити на плані Ушакова 1695 р., де він має назву “брод Соколей”. Траса цієї дороги проходила приблизно сучасною вул. Великою Васильківською.

Біля переїзду через Либідь стояв Чихачівський млин, який згадано 1563 р. (**№ 87**), і який, ймовірно, стояв на греблі через річку. Далі дорога, яка в згаданому акті названа гостинцем, йшла в район Теремців і звідти на Віту. Біля Либеді на гостинець виходив кордон Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря. В районі Теремців було відгалуження дороги, яке прямувало на Хотів і далі на Гвоздів–Копачів²³⁶. Між Запольською і Білоцерківською дорогами розташовувались маєтності, в описі меж яких згадуються обидва шляхи – приватна Жилянська²³⁷, Гатне Пустинно-Микільського (**№ 127**) і Юріївська земля Михайлівського Золотоверхого монастирів²³⁸.

Той, хто подорожував Білоцерківським гостинцем, міг, перетнувши р. Віта, обрати (залежно від кінцевої точки в Києві), найзручніший для себе шлях. Якщо йому треба було до Печерського монастиря і взагалі кудись південніше Старого городища, він рухався гостинцем далі. У разі необхідності потрапити

²³² Згадка про дорогу: *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 55, № 14 (1586). Митниці на шляхах біля Києва у Вишгороді, Білогородці і Глевасі згадані 1494 р.: *Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина*. Київ: Наукова думка, 1990, с. 38, № 22.

²³³ Затилюк Я. *Грамота Андрія Боголюбського...*, с. 232.

²³⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 36, № 2.

²³⁵ За джерелом, ця дорога вела безпосередньо до Либеді. За назвою дороги можна припустити, що на ній також була сторожа, яка розміщувалась на краю Печерського плато біля початку Наводницької долини, де шлях розходився двома дорогами – Трипільським гостинцем і Сторожовою дорогою, яка була спуском до переїзду через Либідь.

²³⁶ *Книга Київського підкоморного суду (1584–1644)*. Київ: Наукова думка, 1991, с. 324, № 10.

²³⁷ *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 574, № 116 (1616).

²³⁸ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 51, № 3 (1576), с. 53, № 12 (той самий документ).

до Софійської слобідки в Старому городищі він звертав ліворуч і через Гатне виїздив до мосту через Борщівку і далі Старим путищем Запольської дороги доїжджав до Кошавого броду і Золотих воріт. Також можна було від мосту їхати просто на північ Борщівською дорогою і виїхати на Білгородський шлях біля витoku Сирця і далі цією дорогою на Поділ. Саме цим шляхом скористався великий гетьман коронний, воєвода подільський і руський Єжи (Юрій) Язловецький, який у 1571 р. із військовим загоном їхав з Бара на Київ через Білу Церкву. По дорозі він проминув городище Віта (“Horodyszczce Wjiet”) і Борщівку (“Borszczooowka”), тобто звернув до р. Борщівка після того, як перетнув р. Віта біля городища в суч. Віті-Поштовій²³⁹.

На сучасній карті ця дорога – Голосіївський проспект і Одеська траса.

Трипільський гостинець розпочинався біля верхів'я Наводницької балки і йшов уздовж Перепелич долини, якою протікала р. Бусівка, до гирла р. Либідь (№ 98, 104), де по греблі млина Михайлівського Видубицького монастиря пересікав річку і далі вздовж підніжжя корінного берега Дніпра прямував до р. Віта і далі на Трипілля. Саме ним скористалась у 1593 р. київська міська делегація на чолі з Йосипом Верещинським і князем Кириком Ружинським, коли вийшла на зустріч козацькому загонові і перестріла його в усті Либеді²⁴⁰. Під час своєї подорожі Е. Лясота на початку травня 1596 р. не зміг проїхати з Трипілля до Києва цим шляхом, оскільки “вода прибула і річка була велика”, і тому, щоби дістатись міста, змушений був повертатись майже до Василькова²⁴¹.

Траса гостинця до Либеді проходила або долиною Перепелич, де зараз вул. Бойчука (кол. Кіквідзе), або, скоріше, нагорною частиною Звіринця, спускаючись до заплави через долину Кузовища, відому під цією назвою з XVII ст. (вул. Тимірязєвська).

Щодо лівобережних церковних володінь, залучені джерела містять лише одну згадку шляху – це дорога з Києва на с. Глибоке, яку перетинає кордон володінь Пустинно-Микільського монастиря (Полукнязівська земля) з Печерським (масток Вишеньки) (№ 191). Також у цих документах XVI ст. відсутні згадки монастирських перевозів через Дніпро, натомість із інших джерел

²³⁹ Paprocki B. *Herby Rycerstwa Polskiego*. Krakow, 1584, s. 163. В описі маршруту руху загону переплутана послідовність Віти і Борщівки. В наш час цьому джерелу присвятила увагу Тетяна Гедзь у своїй статті “Перший топографічний опис прикордонних земель Правобережжя”. URL: www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Paprocki.html

²⁴⁰ Білоус Н. *Київ...*, с. 249.

²⁴¹ *Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей*. Киев, 1874, отдел II, с. 16. В описі доріг XVI ст. навколо Києва Е. Руліківський зробив декілька сумнівних тверджень, а саме: відгалуження Житомирської дороги з Брусилова на Івницю він перетворив на гостинець Івницький до Києва, який йшов маршрутом Либідь–Желянь–Борщагівка–Романів міст, об'єднавши в одну дорогу шлях на Овруч (Романів міст) і Запольську дорогу (Либідь–Желянь/Борщагівка); Запольська дорога, за ним, йшла на Хабне; Білоцерківська дорога, на його думку, робила гак, проходячи на Хотів–Янковичі–“Невеселе поле”–Крушинку; гостинець Трипільський він вважав “гончею дорогою” (Rulikowski E. *Dałone drogi...*, s. 522-523).

відомо про магістратський перевіз з правом перевозного збору, отриманим містом за привілеєм Сигізмунда III від 20.06.1593 р.²⁴²

За опублікованими джерелами, ми зібрали свідчення про майже 70 церковних маєтностей (земельні володіння, млини і млинища, озера тощо), які наприкінці XV – у XVI ст. розташовувались навколо міста (див. карти 1, 2 вкладки). Далі подано описи маєтностей, які містять усю відому на сьогодні інформацію щодо цих володінь – джерела з їхньої історії, опис кордонів, характер використання, орієнтовно визначену площу.

І. Софійська митрополія

І.1. Софійська земля, І.3. Спаський Кут²⁴³. На Печерську біля Спасо-Преображенської церкви існувало митрополиче поселення, яке мало назву Спаський Кут. Перша згадка про його мешканців належить до 1508 р., коли митрополичі піддані Стефан, Гнат, Горностаї та інші були стороною конфлікту з Пустинно-Микільським монастирем за сіножаті на лівому березі Дніпра. Межа сіножатей була визначена за дорученням київського митрополита Йосифа його намісником Антонієм Крицьким у листі від 24.06.1508 р.²⁴⁴ Мешканці села обробляли Софійську землю, яка розташовувалась поруч і згадується у 1505 р. як прилегла до Клиноватой нивки Пустинно-Микільського монастиря²⁴⁵.

У переліку вибирання подимного від 22.01.1571 р. названо поіменно 21 господаря на чолі із отаманом Терехом, які мали власну ріллю. Серед них кілька мешканців з однаковими прізвищами, що свідчить про їхнє рідство і стале багаторічне проживання в селищі: Литвиновичі (Сидор і Гришко), Офремовичі (Іван і Андрій), Опареновичі (Митько і Михайло), Бутовичі (Кирило і Петро), Даниловичі (Митько і Петро). Ще 9 чоловіків були городниками, які “на огородах митрополичьх сядят, пашут пашню в чужих землях”. Серед них, ймовірно, також були родичі людей із першого переліку – Данилович, Гриневич, Курянович. До третьої групи мешканців належали “огородники спаские ж, которые толко на огородахъ сядят, а пашни не мають”. Всього, за наведеним у документі списком платників податку, селище налічувало 41 помешкання²⁴⁶.

Податкові ревізорі на чолі із справцею київського воєводи Михайлом Мишкою-Варковським вирішили “привернути” спаських митрополичих підданих до київського замку, так що митрополиту Іоні довелося скаржитись королю Сигізмунду II Августу, який надіслав 12.06.1571 р. місцевим можновладцям листа з вимогою не порушувати прав духівництва²⁴⁷.

²⁴² *Каталог документів...*, с. 48, № 88.

²⁴³ Тут і далі індекс перед назвою володіння відповідає Переліку церковних і монастирських землеволодінь навколо Києва у XVI ст. (Додаток 2). В індексі перша цифра (римська) вказує на інституцію – власника землі, друга – порядок у Переліку згідно з хронологією першої згадки маєтності в джерелах.

²⁴⁴ *Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899*. Упорядники Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька. Київ, 1971, с. 17, № 9.

²⁴⁵ *АЮЗР*, 8, 4, с. 158.

²⁴⁶ Люта Т. До київського документального репозитарію: реєстр вибирання київського подимного 1571 року. *Український археографічний щорічник*. Нова серія, 15, 2010, с. 361-362.

²⁴⁷ *Описание документов...*, т. I, с. 35-36, № 72.

Існування впритул до Печерського монастиря митрополичих селища і землеволодіння дратувало печерян, і вони здійснювали напади на цей маєток. Зокрема, у 1593 р. вони напали на дім митрополичого священика Захарії, побили його самого і його хвору дружину, зв'язали їх і відвезли до свого дворця Теремці. Водночас було розграбоване усе його майно – гроші, прикраси, одяг, срібний посуд і столові прибори, Євангеліє в срібній позолоченій оправі, худоба тощо. Київському воєводі К. Острозькому довелося надіслати 10.11.1593 р. позов печерському архімандриту Мелетію Хребтовичу для судового розгляду нападу²⁴⁸. У тому ж 1593 р. спаський отаман Радко за користування Гнилицькою пасікою заплатив Видубицькому монастирю копу грошей²⁴⁹.

Ці митрополичі “подданные спаськие при манастыру киевском Печерском мешкающие” згадуються й 1600 р.²⁵⁰ У 1601 р. “людей спаських” було 15 димів²⁵¹. Ще до 1616 р., за архімандритства Єлисея Плетенецького, відбувся обмін маєтностями, за яким митрополичі маєтки – Спаський Кут, Псютичі і Столпець – були обміняні на володіння Печеряни (Осове) з присілком Левнищевичами в Новоградському воєводстві, які раніше належали Печерському монастирю. Формальності з цього обміну розтягнулися до 1631 р.²⁵²

І.4. Земля Борщівська. Про Софійське землеволодіння на р. Борщівка ми дізнаємось з кількох джерел. Під час розгляду питання в 1517 р. про млинище на річці між микільськими ченцями і софійським намісником Васьком Паньковичем виникла суперечка, з якої стає зрозуміло, що лівий берег Борщівки біля млинища був софійським²⁵³.

Під час опису церковних і монастирських володінь за Борщівкою 1630 р. вказано, що від витоку р. Сіверка володіння продовжувалось “отъгол тою ж Заполскою дорогою вправо, мимо кгрунт софейский отъделне и влево мимо кгрунт также софейский и мимо кгрунт юревский церкви Михайловское Золотоверхое” аж до витоку р. Віта²⁵⁴, тобто району сучасної Боярки. На півночі, вірогідно, митрополиче землеволодіння займало увесь лівий берег Борщівки і виходило до Ірпеня.

Частину цього маєтку – “землю... над рекою Борщовкою”, митрополит Михайло Рогоза віддав у користування “землянину и обывателю” воєводства Київського Юхиму (“Євфиму”) Олешевичу, що й зафіксував у своїй грамоті від 10.08.1590 р.²⁵⁵ Залишається нез'ясованим питання, чи розповсюджувались у XVI ст. Софійські володіння на схід, на правий берег нижньої течії Борщівки.

²⁴⁸ *Описание документов...*, т. I, с. 35-36, с. 66-67, № 145. Документ цікавий ще й тим, що у ньому надано детальний перелік вкраденого із зазначенням вартості речей.

²⁴⁹ *Документи до історії унії...*, с. 323.

²⁵⁰ Там само, с. 330, 331.

²⁵¹ *Описание документов...*, т. I, с. 112, № 251.

²⁵² Там же, с. 215-216, № 589, с. 216-217, № 592; т. II, с. 370-372, № 2238.

²⁵³ *АЗР*, 2, с. 121.

²⁵⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 186.

²⁵⁵ *АЗР*, 4, с. 36, № 26. Також він отримав ниви коло валу і дворище Хилімонівське, які, очевидно, розташовувались у Софійській слободі Верхнього Києва.

І.5. Либідська земля. Землеволодіння реконструюється гіпотетично. Займало частину лівого берега Либеді між впадінням в неї річки Клов, Старим городищем (Верхнім Києвом) і ярмом (долиною), який обмежував землеволодіння Михайлівського Золотоверхого монастиря – поле за Пробитим валом. Ця долина під назвою Софійська згадується в обводі останнього, здійсненим київським воєводою А. Немировичем у 1522(?) р.²⁵⁶

У другій половині XVI ст. кілька ділянок всередині цього володіння було передано Хрестовоздвиженській церкві, і тому вони фігурують у джерелах як Воздвиженські нивки. У 1630 р. цю землю віднесено до митрополичих володінь: “выехавши с Киева гостинцем великим Василковским в Золотые ворота и так тым гостинцем с Киева, маючи по левой руце до броду Лыбеди... кгрунт Софейский”²⁵⁷.

І.6. Земля Гнилець (Гнилецчина). Розлоге володіння – Гнилецька земля – розташовувалося на південній околиці Києва. Воно складалось із кількох окремих частин (земля Праведницька, ґрунт Куликовський, Кальний луг з озером Глушцем²⁵⁸, озеро Заспа з “околичними” криницями та ін.). На них претендували інші власники і за них точилася запекла боротьба, яка знайшла своє відображення в актовому матеріалі XVI ст. Крім митрополита, серед власників маєтку чи його окремих частин у документах фігурують приватні особи, Михайлівський Видубицький і Печерський (борок Праведницький) монастирі.

Серед документів, пов’язаних із цим володінням, відомі такі: жалувана грамота митрополита Йосифа ігумену Іоакиму на “землицю” Гнилець від 5.06.1532 р.²⁵⁹; згадка про митрополиче володіння колишнього Гнилецького монастиря у люстрації Київського замку 1552 р.²⁶⁰; лист софійського намісника Федора Тиші до ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Феофіла, за яким з дозволу митрополита землиця Гнилець передається монастирю, від 26.04.1564 р.²⁶¹; лист

²⁵⁶ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого..., с. 45.

²⁵⁷ Там само, с. 186.

²⁵⁸ Етимологія назви Кальний луг викликала різні думки у дослідників. П. О. Лашкар'єв припускав, що вона походить від давньоруського кал – “глина” (Лашкар'єв П. А. Дача Києво-Братского монастыря Церковщины. *Труды КДА*, 1899, март, с. 477). С. Т. Голубев йому резонно заперечив, пов’язавши назву із мулом (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 338, прим. 23). Дійсно, назва є абсолютно прозорою і походить від давньоруського кальний – брудний, не чистий (*Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*: в 10 т. Т. IV. Гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва, 1991, с. 196). Кальний луг займав велику заплавну частину долини Дніпра і, судячи з назви, мав багато низинних ділянок, що затоплювались під час водопілля і заповнювались чорним шаром мулу. За нашими спостереженнями, товщина цього нашарування в заплаві Дніпра між Осокорками і Бортничами сягає 0,8 м. Цей же корінь трапляється в назвах об’єктів на околицях Києва (озера Кальне, Покал) і, взагалі, дуже поширений в географічних назвах України (Кальне, Кальниболота та інші). Назва озера Глушець теж розповсюджена і вказує на походження озера з протоки чи заводи, яку через пониження рівня води чи переміщення піску відокремлено від водотоку.

²⁵⁹ Максимович М. А. О монастыре..., с. 28-30.

²⁶⁰ АЮЗР, 7, 1, с. 121.

²⁶¹ Максимович М. А. О монастыре..., с. 39-40, № 1; Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 181; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 49-50, № 5; с. 365-366, № 3.

київського митрополита Сильвестра (Белькевича) на землю Гнилець від 02.07.1564 р.²⁶²; грамота київського митрополита Михайла Рогози на “именя наместничества Софейского” Праведницьку землю і Гнилець, надані Юхиму Олешевичу, від 10.08.1590 р.²⁶³; реєстр маєностей Видубицького монастиря ігумена Каліста від 13.03.1594 р.²⁶⁴

З грамоти митрополита Йосифа відомо, що землю Гнилець тримав софійський (митрополичий) слуга Микула Панькевич (Панькович? – брат софійського намісника Василя Паньковича?), який помер і не залишив нащадків. Тому видубицький ігумен Іоаким випросив у митрополита цю землю, запевнивши того, що з “тое земли... ни которое службы и подачок” митрополії нема, і той віддав землю “до наше (митрополита – В. К.) воли”. В люстрації київського замку 1552 р. зазначено, що при цій митрополичій землі все ж існувала господарська служба (“выежъчает слуга панцеръный одноконь”)²⁶⁵. Близько 1564 р. софійський намісник Єсько Прокопович забрав землю у монастиря, так що видубицькому ігумену Феофілу довелося знову звертатись до митрополита з цього питання. Митрополит Сильвестр підтвердив надання землі монастирю²⁶⁶.

З документів можна зробити висновок, що митрополит віддав Михайлівському Видубицькому монастирю не всю маєність Гнилець, а тільки її певну частину. Зокрема, за ігуменом Калістом, серед частин маєтку, які тоді (1594) не належали монастирю, були ґрунт Куликовський із пасікою, садом “добрим” і сіножатями, які Б. Гулькевич-Глібовський “за подарком уступил” митрополиту, а той передав наміснику київського воєводи Воронежському, а потім Олехнові²⁶⁷, а частину володіння митрополит Онисифор Дівочка віддав Івану Поповичу Мизи²⁶⁸. У 1590 р. Гнилець від митрополита отримав Ю. Олешевич за протекцією софійського намісника Остафія Радовецького, оскільки справив враження “чоловека доброго, и на всем обычайного и до служоб... годного”²⁶⁹. За це він мав нести боярську кінну службу та виконувати інші земські повин-

²⁶² Максимович М. А. О монастыре..., с. 40-41; Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 408, № 11.

²⁶³ *АЗР*, 4, с. 36-37, № 26.

²⁶⁴ *Документи по истории уній...*, с. 323-325, № 1 (з датою 1593 р.). В книзі С. Т. Голубева він датований 1594 р. (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 356, 424).

²⁶⁵ *АЮЗР*, 7, 1, с. 121.

²⁶⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 408. На думку В. Рибинського, саме це самоуправство вартувало Є. Прокоповичу посади митрополичого намісника (Рибинский В. *Киевская митрополичья кафедра...*, с. 46).

²⁶⁷ Матеуш Воронежський був намісником воєводи у 1584–1592 рр. (Яковенко Н. *Українська шляхта...*, с. 341). Названий ігуменом Калістом Олехно, можливо, є тивун Печерського монастиря Олехно Трушкович, який фігурує у протестації Печерського монастиря на князя Юхима Корецького і його дружину Ганну Ходкевичову від 23.10.1596 р. (див.: Аскоченский В. *Урядовая справа...*, с. 80).

²⁶⁸ *Документи до истории уній...*, с. 324.

²⁶⁹ *АЗР*, 4, с. 36. Не виключено, що у цьому документі під Праведницькою землею згадано митрополичу землю на р. Здвиг Милковщина, назва якої пов'язана з ім'ям митрополичого слуги на ім'я Матвій (“Матфей”) Милкович, який, за люстрацією 1552 р., володів службами в Мигальчичах і Загальчях (*АЮЗР*, 7, 1, с. 122). Від нього, вірогідно, одне з софійських володіннь отримало назву Милковщина.

ності. У разі невиконання цих умов або якщо “бы тые земли кому в руки по-заходил яким-кольвек способом”, митрополит міг “за то яко выступного скарати, а тьи земли от него отобрати, яко властность церковную”²⁷⁰. Перед цим землю тримав “земянин Софейский” Андрій Залеський²⁷¹.

На рубежі XVI–XVII ст. через напади на частини Гнилецького маєтку людей власника сусіднього містечка Лісники князя Юхима Корецького страждали і митрополіччї, і видубицькі піддані. У 1602 р. митрополічий намісник Якуб Крушинський скаржився наміснику київського підвоеводи Вацлава Вільгорського Войтеху Соколовському, що княжі піддані з Лісників вже “от кілька лет кгрунти на селищах у Гнилетшине и Куликове... мощно, кгвалтом поорали и грабежи немалые... поделали” і, так “вытискаючи его милость отца митрополита Киевского... и капитулу его милости з кгрунтов церковных”²⁷². Навесні 1602 р. вони знову цей ґрунт “поорали и збожем ярим на себе засеяти розказали, также лесы берестовие, згожие до паленя... попелов, дерево бортное, пасеки, сеножатии, бобровые гоны на реце Вете при тых же дворах селищах, яко с того всего ґрунту... выбили и на себе обернули”²⁷³.

І.2., І.7. Озера Бризнел, Миничів, Татинець, Романова Калита в Вишеньках. У 1545 р. відбувся розгляд питання про приналежність кількох озер у маєтку Вишеньки. Його власниця Анастасія Ленковичова з синами Федором і Олехном жалілася на митрополита Макарія, що його намісник Василь Пацкевич “вступається и волочит мощно кгватом” їхні озера Татинець, Миничів, Романову Калиту, а видубицькі ченці роблять те саме з озерами Гачища, Бернвища, Кальне²⁷⁴. Перед розглядом питання по суті на місці Анастасія спробувала зробити В. Пацкевичу відвід, оскільки вважала, що сперечається не з намісником, а “його паном” митрополитом. Але Василь “положил... лист митрополита его милости, ему дозволенный о тые озера... право мети”, і цей лист “мощованый” дозволив йому бути стороною-відповідачем²⁷⁵.

На доказ власності Анастасія представила лист короля Олександра Ягеллончика, наданий їхньому діду толмачу Берендею²⁷⁶, і підтвердження короля Сигізмунда I чоловікові Анастасії Ленку. На що В. Пацкевич відповів, що ті озера “з давных часов за колкость воевод и митрополитов Киевских зупокойне были держаны и волочиваны на тьи церкви Божи; и были на то листы, привилея, твердости старые предков господарей наших королев их милости”, які були втрачені “в тот час, коли Киев был от неприятеля господарского по неколко крот збурен”²⁷⁷. Анастасія визнала за митрополіче лише озеро Бризнел,

²⁷⁰ АЗР, 4, с. 36-37.

²⁷¹ Там же, с. 36.

²⁷² Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 425.

²⁷³ Там же, с. 425-426.

²⁷⁴ АЮЗР, 1, 6, с. 38-39, № XVIII.

²⁷⁵ Там же, с. 39-40.

²⁷⁶ Зміст королівського листа від 25.08.1501 р. переданий у підтверджувальному листі Сигізмунда II Августа від 05.06.1571 р. (АЮР, 1, с. 183, № 161). Берендей згадується як свідок тестаментів Семена Романовича і Сенька Гридковича 1506 р. (АЮЗР, 1, 6, с. 11, 12).

²⁷⁷ АЮЗР, 1, 6, с. 40-41.

яке київський воєвода князь Дмитро Путятич з волі “предка” її чоловіка, тобто Берендея, віддав на церкву Божу²⁷⁸.

В. Пацкевич запропонував вирішити питання “доводом добрым, водлуг обычаю и статуту прав земских”. Кожна з сторін представила по 18 свідків. Вислухавши їх, київський воєвода князь Фридрих Глібович Пронський дійшов висновку, що “Ленковая и сынове ее мають привилея и листы короля его милости на Вишенки, але тых озер меновите на твердостях их нет, а к тому довод церковный и наместника Софейского митрополита его милости лепший и слушный, бо вси светки тутошний отчичи и сумежники”. Ленковичам було запропоновано обрати на свій розсуд 6 свідків з 18 зі сторони митрополита, до яких долучився В. Пацкевич, вони прийняли присягу, об’їздили усі озера і підтвердили їхню приналежність до митрополії і Михайлівського Видубицького монастиря, що і було зафіксовано в акті від 21.08.1545 р.²⁷⁹

З документа відомо, що озеро Бризел лежало “посредку земли... Вишенское” і, крім нього, митрополичими були землі, розташовані з одного боку (“забочю”) озера за лозами, що простяглися “одною закотою жерела Брызделя аж до Золочи”. Озеро Миничіве було поруч із жерелом Миничівським, а останнє виходило до озера Татинець²⁸⁰. Озера Бризел (у формі назви Бризлен) і Миничів представлені на топографічних картах ХХ ст.

І.8. Маєток Багринів. Володіння складалось з двох частин: східна була у постійному підпорядкуванні митрополита і “за службу” або гроші надавалась у тимчасове користування приватним особам, західна (можливо, ще до початку ХVІ ст.), була передана Михайлівському Видубицькому монастирю. Вона була віддана на пожиток видубицьким ченцям, як і, наприклад, маєток Гнилець, але монастир згодом вирішив, що вся земля належить їм.

Митрополича маєтність Багринів згадується в 7 документах: люстрація київського замку 1552 р.²⁸¹; грамота київського митрополита Ілії Кучі софійському наміснику Богушу Гулькевичу Глібовському від 06.07.1577 р.²⁸²; лист “умоцованный” митрополита Онисифора Дівочки тій же особі від 30.05.1580 р.²⁸³; квит Каспара Стужинського, даний Б. Гулькевичу-Глібовському про отримання від нього викупних грошей за Багринів²⁸⁴; лист “увязчий” київського возного Івана Аврамовича пану Богушу Гулькевичу-Глібовському від 21.09.1580 р.²⁸⁵; реєстр маєтностей Видубицького монастиря, складений ігуменом Калістом 13.03.1594 р.²⁸⁶; згадка села Багринів серед маєтностей, які передавалися уніатському митрополиту, в інвентарі, складеному київським підчашим Лавріном Лозкою 21.12.1600 р.²⁸⁷

²⁷⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 41.

²⁷⁹ Там же, с. 41-44.

²⁸⁰ Там же, с. 41, 42.

²⁸¹ АЮЗР, 7, 1, с. 121.

²⁸² АЗР, 3, с. 211-212, № 83.

²⁸³ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 417, № XX.

²⁸⁴ Петров Н. *Описание...*, с. 183.

²⁸⁵ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 413-414, № XVIII.

²⁸⁶ *Документи по истории уній...*, с. 324.

²⁸⁷ Люта Т. Ю. Митрополича катедра..., с. 43.

У люстрації 1552 р. село Багринів названо митрополічим, де було 15 служб, але “теперь пусто лежит”²⁸⁸. Частиною маєтку київські митрополити розпоряджались і надалі, передаючи землю у тимчасове користування. Зокрема, Ілія Куча у своїй грамоті 1577 р. повідомляє, що це церковне митрополіче селище попередники митрополита (“предкови мои”) “на службе конной военной боярской... дали были Василью Панковичу и сыну его Максиму”, але останній, “будучи человек досыть небачный”, за 40 кіп грошей передав землю Федору Черевчею, що було підтверджено вироком неназваного київського воєводи²⁸⁹, а саме володіння було “в руки... заведено” Черевчею намісником київського воєводи Василем Раєм²⁹⁰. Митрополит вирішив надати Багринів своєму софійському наміснику Богушу Гулькевичу-Глібовському “яко доброму и верному слуге церкви Божее”²⁹¹, і дозволив викупити “селище Багринов над рекою Днепром” за 40 кіп грошей у Ф. Черевчею, за умови несення служби земської військової, і виставляти одного коня²⁹². Вірогідно, до початку 1580 р. Б. Гулькевич-Глібовський не зміг зібрати необхідну суму і викупити ґрунт, оскільки в кінці травня він отримав від нового митрополита Онисифора Дівочки новий “умоцований” лист, що підтверджує право Богуша “окупити в лице в держане и уживане свое взяти и... владети, и от иных всяких кривд боронити” селище Багринів²⁹³. Від часу надання Б. Гулькевичу-Глібовському подібного листа Ілією Кучею відбулися певні зміни, зафіксовані у листі 30.05.1580 р., зокрема, сума викупу маєтку вказана інша – 19 кіп 49 грошей і 5 пенязей. Софійський намісник реалізував своє право лише восени 1580 р., коли возний І. Аврамович за дорученням намісника київського воєводи князя Остафія Ружинського здійснив “увязывание в Багринов”²⁹⁴. У цьому документі також згадане рішення князя К. Острозького про передачу цієї землі “подданому замковому” Федору Черевчею (у тексті – Ходору Біркозі), який, своєю чергою, заставив маєток за 40 кіп грошей литовських войському і ротмістру київському Каспару Стужинському, якому пан Богуш 40 кіп грошей і заплатив²⁹⁵. Пізніше митрополит Михайло Рогоза віддав у користування “поле великое Багринов” за ту ж суму 40 кіп грошей Григорію Манковичу (Мацевичу)²⁹⁶.

²⁸⁸ АЮЗР, 7, 1, с. 121.

²⁸⁹ У документі від 21.09.1580 р. воєвода названий по імені – князь Костянтин Острозький (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 413).

²⁹⁰ АЗР, 3, с. 211.

²⁹¹ Б. Гулькевич-Глібовський, як зазначено у цьому ж документі, “в оправе великое церкви святое Софеи немалый поратунок и подпоможенье своими властными пенезми учинил, церковь покрыл, побил” (там же).

²⁹² Там же, с. 212.

²⁹³ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 417. У заголовку документа вказана помилкова дата – 13 травня.

²⁹⁴ Там же, с. 413.

²⁹⁵ Тут ми знову бачимо суму у 40 кіп грошей, зазначену у листі митрополита Ілії Кучі. Враховуючи, що у листі митрополита Онисифора Дівочки Федір Черевчей названий лише замковим підданним, можна припустити, що він отримав Багринівську землю ще до початку свого війтівства, тобто до липня 1576 р.

²⁹⁶ *Документи до історії унії...*, с. 324. С. Т. Голубев цитує один із монастирських документів, де прізвище має форму Мацевич, а сума застави вказана не у копах литовських грошей, а у їх еквіваленті – 100 злотих (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 183).

Уся східна частина маєтку (“поле великое Багринов” з документа 1594 р.) з ріллею протягом зазначеного часу була у тимчасовому користуванні, починаючи з родини Паньковичів – Василя і Максима. Батько у 1517 р. виступає як софійський намісник у конфлікті митрополита з Микільським Пустинним монастирем за Борщівську землю; за митрополичого намісництва Василя Пацкевича він був софійським тивуном. Син у 1560–1570-х рр. тримав під собою не тільки Багринівський ґрунт, але й сусідню Орининську землю, за яку постійно судився з Михайлівським Золотоверхим монастирем. Вони і наступні користувачі маєтку, вірогідно, наймали людей, які були безпосередньо зайняті у рільництві чи іншому (садівництво, бджолярство) його використанні. Зокрема, коли у вересні 1580 р. Богуш Гулькевич-Глібовський зміг де-юре стати тимчасовим володарем Багринова, він виявив там Вацлава Малиновського, який “пашню пашет и пасекою стоит”²⁹⁷.

В “увязчому” листі Івана Аврамовича є орієнтири меж володіння, яке розташовувалось однією стороною (східною) над Дніпром, другою (південною) межувало із землею Печерського монастиря, третьою (західною) – із Михайлівською Видубицькою землею (монастирська частина Багринівського маєтку), четвертою (на півночі) – із землею Михайлівського Золотоверхого монастиря над річкою Лукарець²⁹⁸, тобто Дівич горою.

І.9. Погреби. В літературі поширена думка, що село належало Печерському монастирю. Вона ґрунтується на згадці Погребів серед сіл “монастыря Печерского” в люстрації Київського замку 1552 р.²⁹⁹ В цій же люстрації Погреби названо серед сіл замкових³⁰⁰.

Серед свідків справи щодо належності Чотанівського берега 1560 р. згадано митрополичу людину з Погребів³⁰¹. У реєстрі вибирання київського подимного 1571 р. перелічено 8 огорожників “погребських” митрополичих, які “пашни не мают, толко на огородах сядят”³⁰². Погреби названо серед митрополичих сіл, з яких було взято поборовий збір у 1581 р. (1 осілий і 10 городників), оброчні збори у 1593 р. і подимне у 1601 р.³⁰³ Вони також фігурують в інвентарі кінця 1600 р. серед сіл, які передавалися уніатському митрополиту³⁰⁴. Слід підкреслити, що Погреби відсутні серед сіл, яких загалом названо понад 50, що згадані в описі маєтностей Печерського монастиря 1593 р.³⁰⁵

Це надання згадує П. Троцький (Троцкий П. Киево-Выдубицкий монастырь, во время занятия его униатами (с 1596–1637 г.). *Вестник Западной России*, 1866, 3, IX, с. 161). У 1582 р. Г. Мацевича згадано як київського підвоеводу (Білоус Н. *Київ...*, с. 280).

²⁹⁷ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого..., с. 413.

²⁹⁸ Там же.

²⁹⁹ АЮЗР, 7, 1, с. 120.

³⁰⁰ Там же.

³⁰¹ АЮЗР, 8, 4, с. 168.

³⁰² Люта Т. Ю. До київського..., с. 363; Погреби, за свідченням А. Яблонівського, названо серед митрополичих сіл поборового реєстру 1569 (1571) р.: *ZD*, XXII, s. 551.

³⁰³ *ZD*, XX, s. 39; Описание документов..., т. I, с. 68, № 150, с. 112, № 251.

³⁰⁴ Люта Т. Ю. Митрополича кафедра..., с. 43.

³⁰⁵ АЮЗР, 1, 1, с. 386.

Отже, документи засвідчують, що Погреби (принаймні, їх частина) у середині – другій половині XVI ст. належали до маєтностей Київської митрополії, хоча окремі люди з селища мали іншу юрисдикцію³⁰⁶. Із заходу митрополичі землі Погребів межували з володінням Троїцького Больничного монастиря (Чурилівське поле і маєток Чотанів), з півдня – землями Милославичів (кордон представлений в обводі В. Дворецького 1657 р.³⁰⁷), зі сходу – для XVI ст. із невстановленими власниками (Печерський монастир?).

I.10. Грунт Столець і Псютичі. У люстрації Київського замку 1616 р. повідомлено, що архімандрит печерський забрав цей, “w wieku metropoli grunt”, шириною і довжиною в 1 милю, до монастирського маєтку Хотова³⁰⁸. Видубицький ігумен Каліст уважав сіножать у Псютичах належною до свого монастиря і констатував, що станом на 1594 р. нею володів Печерський монастир. Розмір сіножаті Каліст визначив у 10 стогів. Сама сіножать розташовувалась “у долинкахъ межи николскими”, тобто на межі з ґрунтом Пустинно-Микільського монастиря³⁰⁹. Залишається не з’ясованим, чи це володіння з самого початку було митрополичим і як деякі інші (Гнилець, Багринів), було тимчасово передане Михайлівському Видубицькому монастирю, чи належало останньому і разом з усіма володіннями монастиря потрапило у підпорядкування митрополії в останні десятиліття XVI ст.

II. Києво-Печерський монастир

II.1., II.2. Довга нива, дві нивки біля дороги вигінної. На початку XVI ст. виникла суперечка між Печерським і Пустинно-Микільським монастирями за Довгу ниву. Зрештою перший із них отримав у 1517 р. від київського воеводи Андрія Немировича як компенсацію 2 нивки біля вигінної дороги на захід від монастиря³¹⁰. Це надання було підтверджене королем Сигізмундом I 1518 р.³¹¹ Згадані нивки розташовувались в районі перетину суч. вул. Московської і Михайла Омеляновича-Павленка.

II.3. Сирезщина (Сиреччина). В обводі кордонів Кирилівської землі 1543 р. згадується володіння Печерського монастиря на нижньому Сирці – “Сирезщина”. Воно простяглося уздовж лівобережної ділянки річки від Рогостицької землі Микільсько-Притиської церкви до Оболоні, займаючи частину останньої на схід від дороги, що проходила з Києва повз Кирилівську церкву на Вишгород³¹². Тут існували печерські ниви і сіножаті. Піддані Печерського монастиря також використовували розташовані поруч, на іншому березі р. Сирець, ниву і сіножаті в ур. Пунища, сплачуючи “святому Кирилу” відповідні кошти³¹³.

³⁰⁶ У 1586 р. згадуються піддані Св. Миколи “Погребские” Петро і Лавро (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 198).

³⁰⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 161.

³⁰⁸ АЮЗР, 7, 3, с. 36; ZD, XX, s. 51.

³⁰⁹ *Документи по історії унії...*, с. 324.

³¹⁰ АЗР, 2, с. 126-127; АЮЗР, 8, 4, с. 164-165, № XXVI.7.

³¹¹ АЗР, 2, с. 126-127, № 102.

³¹² АЮЗР, 1, 6, с. 28.

³¹³ Там же, с. 29.

На початку XVII ст. це володіння ввійшло до складу величезного маєтку домініканського Миколаївського монастиря, який охопив землі від Оболони до Ірпеня на північній околиці Києва.

П.4. Печерське містечко. Біля монастиря в XVI ст. існувало поселення, яке розташовувалось на південь і південний захід від території монастиря; воно з часом збільшилось і отримало статус містечка. Про його значний розмір свідчить наявність трьох церков – Св. Параскеви П'ятниці, Св. Феодосія і Вознесенської, які функціонували на окресленій території містечка.

За люстрацією Київського замку 1552 р., біля монастиря мешкало 18 печерських підданих, які “на куницях сидят... а на толоку ходять по доброй воли”, 14 “служебных”, які давали на монастир дрова, овочі (“борщ”), лико, а ще 10 слуг, які “на войну при воеводе ездят”³¹⁴. Київський подимний реєстр 1571 р. повідомляє про 78 людей Печерського монастиря, що живуть при ньому, 16 бояр путніх, 69 городників, 4 убогих вдів, 21 коморника, які живуть у сусідів, 10 убогих людей³¹⁵. У 1572 р. в Києві лютувала пошесть, під час якої вмерло багато мешканців міста³¹⁶. Її наслідки простежуються у зменшенні кількості населення Печерського містечка (реєстри 1577 і 1581 рр.), але невідомо, наскільки ці показники є повними³¹⁷. У 1584 р. тут побував гданський купець Мартин Груневег, який у своєму щоденнику занотував, що Печерський монастир розташований “в прекрасной большой деревне на горе над Днепром”³¹⁸.

Ділянка перед Троїцькою брамою монастиря була забудована (не щільно) лише в окремі періоди XVI ст. Під час досліджень Архітектурно-археологічної експедиції (керівник – Г. Ю. Івакін) території колишнього Вознесенського монастиря у 2005–2010 рр. було зафіксовано до десятка об'єктів другої половини XV – першої половини XVI ст.³¹⁹ Можливо, саме тут розташовувався Голий плац,

³¹⁴ АЮЗР, 7, 1, с. 120.

³¹⁵ Люта Т. До київського документального..., с. 332-333, 352-357; ZD, XX, s. 23. Один із листів документа з частиною запису зрізаний під час реставрації (там само, с. 354), так що в категорії людей, які живуть при монастирі, їхня кількість була більшою за 78.

³¹⁶ Білоус Н. *Тестаменти киян...*, с. 47.

³¹⁷ Климовський С. І. *Соціальна топографія Києва...*, с. 117.

³¹⁸ *Мартин Груневег...*, с. 173.

³¹⁹ Оногда О. В. Керамічні комплекси XIV–XVI століть з розкопок на території Старого Арсеналу. *Лаврський альманах*. Спецвипуск 8. *Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження*, 2008, с. 25, 28; Оногда О. В. Комплекс із полив'яною керамікою другої половини XV – першої половини XVI ст. (за матеріалами розкопок старого Арсеналу в Києві). *АДІУ*, вип. 4(29), 2018, с. 247, рис. 1. За припущенням О. О. Крайньої, Печерський жіночий монастир міг з'явитись на місці Арсеналу XVIII ст. ще в останні десятиліття XVI ст. (Крайня О. *Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток*. Київ, 2012, с. 47). Ми переконані, що якби комплекс жіночого монастиря існував перед Троїцькими воротами у 1584 р., про нього обов'язково згадав би М. Груневег. Археологічні знахідки свідчать про щільну забудову цієї ділянки тільки від початку XVII ст. і тому розбудову монастиря на ній можна віднести тільки до перших років архімандритства Єлисея Плетенецького. До згадуваних у літературі відомостей про існування Печерського жіночого монастиря у XVI ст. (там само, с. 25-29) слід додати звістку про стариць монастиря, заховану в привілеї короля Сигізмунда II Августа на архімандритство Іоаннові від 28.07.1546 р. (*Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*: Кн. № 30..., с. 220; копія польською: Голубев С. *Матеріалы для исторіи...*, с. 10-11. № II).

який згадано в подимному реєстрі 1571 р.³²⁰ Поруч, на вул. Цитадельній, 3 під час розкопок 2018 р. були виявлені об'єкти XVI ст. садибної забудови містечка.

Як видно, територія довкола монастиря була заселена монастирськими підданими ще в XIV–XV ст. (археологічні матеріали). Перша згадка про цих мешканців (“мужи заманастирскии”, “Печерські люди”) належить до 1508 р.³²¹

П.5. Погреби. Село належало Київській митрополії, але в люстрації Київського замку згадано й серед володінь Печерського монастиря. Привертає увагу та обставина, що, за цим джерелом, на Печерський монастир з села всього “человеков 4 дають куници 24 гроши”, тобто виплату проводять люди, які винаймають житло і землю³²². Інакше кажучи, монастир мав серед мешканців села всього кількох підданих.

П.6. Уветичі (Осещина). В селищі проживали піддані католицького біскупа і Печерського монастиря. Під час з'ясування приналежності Чотанівського берега у 1560 р. серед свідків був уветицький отаман “святої Богородиці печерської” Васько Никонович і ще двоє місцевих монастирських підданих³²³. За поборовим реєстром 1581 р., тут було 3 осілих і 2 огородників печерських підданих³²⁴.

П.7. Маєток Вишеньки. Володіння було заповідане монастирю Семеном Мелешковичем. У його тестаменті від 08.04.1563 р. зазначено, що “по животе своем на манастыр Печерскии даю и отписую имене свое властное, добре а цнотливе набытое купленое, ничим никому не певное на имя Вишенки у повете Киевском со всим на все вечно”³²⁵. Але передати цей маєток монастирю він вирішив на рік раніше – у травні 1562 р.³²⁶

У північній частині маєтку розташовувались села Вишеньки і Гнідин, далі на північ – Полукнязівська земля Пустинно-Микільського монастиря, розмежування з ґрунтами якої було проведено 1598 р.³²⁷ Північно-східна частина маєтку, за цим же розмежуванням, була обмежена шляхом з Києва на с. Глибоке. У заплавної частині маєтку на захід і південь від Вишеньок лежали озера, які належали митрополії (Бризвел, Миничев, Татинець, Романова Калита) та Михайлівському Видубицькому монастирю (Гачище, Бервища, Кальне). У 1545 р. їхню приналежність вдалося довести софійському наміснику В. Пацкевичу у судовому розгляді із родиною Ленкевичів, які тоді володіли маєтком³²⁸. Не пізніше кінця XVI ст. ці озера привласнив Печерський монастир.

³²⁰ Люта Т. До київського документального..., с. 357; *ZD*, XX, s. 24.

³²¹ *АЮЗР*, 1, 6, с. 13-14, № VII.

³²² На відміну від мешканців печерських сіл на Дніпрі, Тетереві і Десні, які виплачували на монастир великі суми коп грошей і, обов'язково, ще й медову данину (*АЮЗР*, 7, 1, с. 120).

³²³ *АЮЗР*, 8, 4, с. 168. Цікаво, що хоча йшлося про спорудження езу у володінні Микільського монастиря, часовим орієнтиром давності тієї події у частини свідків було архімандритство Протасія – очільника Печерського монастиря, що опосередковано свідчить про близькість печерських володінь до Чотанівського берега.

³²⁴ *ZD*, XX, s. 39.

³²⁵ Білоус Н. *Тестаменти киян...*, с. 99.

³²⁶ *АЮР*, 1, с. 183-184.

³²⁷ *АЮЗР*, 8, 4, с. 169-170, № XXVI.10.

³²⁸ *АЮЗР*, 1, 6, с. 38-39, № XVIII.

П.8. Либідська земля. Про монастирські володіння на цій території є кілька свідочств. Наявність печерських ґрунтів в лівобережній либідській частині, по сусідству із Звіринцем, засвідчують описи кордонів останнього. Зокрема, за обводом київського воєводи К. Острозького 1565 р. та підтвердженням короля Сигізмунда II Августа 1568 р., кордон у цій частині проходив уздовж Перепелич долини і виходив до млина на р. Либідь, який у цей час належав Печерському і Видубицькому монастирям. Про цю ж частину печерських володінь вперше згадано в листі київського справці М. Збаразького і київського намісника Й. Немирича від 30.07.1563 р. до зем'янина М. Паньковича щодо приналежності Орининської землі. В документі під час опису кордонів зазначеної маєтності вказано, що вона лежить “кґрунтом своїм за Либедю против монастыря Печерского граню своею межи землею Печерскою и Выдубицкою”, тобто навпроти кордону Звіринського маєтку Михайлівського Видубицького монастиря і Либідської землі Печерського³²⁹.

Слід відзначити, що воєводське надання (П.2) стосувалося замкових нивок, отже, на 1517 р. частина землі біля вигону належала державі. Крім Звіринської землі Видубицького монастиря, Либідська земля на півночі межувала з Пустинно-Микільськими володіннями (нивки Дернувата і Плоська) і землею Хрестовоздвиженської церкви Соколинний Ріг (Воздвиженська нивка)³³⁰.

П.9. Голосіїв. В районі сучасного Національного природного парку “Голосіївський”, від Китаєва на сході³³¹ до гостинця на Білу Церкву на заході, розташовувалось велике землеволодіння Печерського монастиря. З півночі воно підходило до Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря³³², з північного сходу – до Багринівського маєтку Михайлівського Видубицького монастиря. На південному сході маєтність межувала з приватним володінням Пирогів³³³, на півдні – з маєтком Хотів, що належав церкві Св. Феодосія, і “шляхетською” Серяківкою, власники якої – М. Поплавський і згодом князь М. Воронецький – дошкуляли монастирю нападами на його володіння³³⁴. Частину володіння (селище і сад Марський) монастир у 1580 р. передав Троїцькому Больничному монастирю в користування³³⁵. Наприкінці XVI ст., після смерті священника церкви Св. Феодосія Михайла, Хотівський маєток останнього був фактично об'єднаний із Голосіївським, і в Хотові розташувався монастирський дворець як центр усього об'єданого володіння.

³²⁹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 195, № 145.

³³⁰ Опублікування корпусу грамот щодо володіння Соколинний Ріг, можливо, дозволить вирішити питання масштабу наявності печерських володінь у цій лівобережній частині Либеді.

³³¹ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 413. У цьому джерелі 1580 р. земля Печерського монастиря названа як межуюча з півдня від Багринівського митрополичого маєтку, кордон між якими проходив по р. Любка.

³³² *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 193, 197.

³³³ У 1587 р. згадано дворець Пирогівський київського писаря Івана Черкаса: *Опись актовой...*, № 8, с. 60, № 53.

³³⁴ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 193; *Опись актовой...*, № 8, с. 53, № 19, с. 54, № 23, с. 55, № 29, с. 56-57. № 36.

³³⁵ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 161.

На території володіння існували селища Садки, Тиклин, Костенівка, які поки не локалізовано. Ймовірно, саме в одному з них, розташованому ближче до Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря, мешкали печерські піддані, які були свідками судового розгляду 1572 р. щодо приналежності Орининських ґрунтів³³⁶.

Площа володіння, без Хотівського ґрунту, становила майже 20 км². Його більша частина, після секуляризації монастирських володінь, наприкінці XVIII ст. була передана Києво-Печерській лаврі і відома як Китаєво-Голосіівська лісова дача³³⁷.

П.10. Хотів. 20.05.1597 р. урядник князя Корецького Лаврин зі слугами і татарами напав з Лісників на монастирські ниви, що лежали над р. Віта недалеко від Хотова. Ниви, засіяні вівсом, були витоптані, а плуги і воли забрані³³⁸. 29.11.1598 р. лісниківські піддані князя Корецького, слуги, татари і бояри в кількості “колкосот человек з розним оружьем, войне належачом”, напали на Хотів і розігнали “економію кгвалтовне”, розбили і пограбували монастирський двір. Збиток був оцінений монастирем у кілька десятків тисяч злотих³³⁹. Ще більш потужний наступ на печерські володіння відбувся у 1600 р., що відобразила скарга ченців до київського гродського суду від 29.07 того ж року, де повідомляється, що князь Корецький “на ґрунтах имени Хотова, перешедши граници з ґрунту Лесницкого, во власности монастирской на кґрунтех церковних Хотовских через урадника своего Лаврина и подданих своих Лесницких кгвалтовне и упорне дуброви на копани покопал, чертежи починил, на селищу Хотовском Старом урочищу Довжине, где двори, будованя, огороди церковние бывали, занявши пляцами, и барзо великими на колкосот, тож збожем своим, просамы, гречками, овсами, ярицами, также и житами, аж до самого прозиваемого Куликова, а от Куликова до Гнилца, а от Гнилца до самое речки Вети, от Вети аж до Калного урочища, што есть власность церковная, позасевал, занял и загнал, до имени своего привертает ку великой шкоде и ущербку Церкви Божой манастира Печерского”³⁴⁰.

Ще один напад на Хотів відбувся 30 квітня 1601 р., коли понад 100 людей лісницьких на чолі з урядником Корецьких Ярмолою Жеребиллом прийшли з

³³⁶ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 193. Свідки, піддані Печерського монастиря – Тарас Томиленко, Зенко Машенко, Васко Ложеєденко – відсутні у переліку мешканців Печерського містечка 1571 р. (див.: Люта Т. До київського документального..., с. 352-357), отже, вони мешкали по-сусідству з Орининською землею десь на південь від р. Либідь.

³³⁷ Козюба В. К., Ізотов А. О. Межові кордони та історико-географічна характеристика Китаєво-Голосіівської лісової дачі кінця XVIII – початку XX ст. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Одинадцяті міжнародної наукової конференції*. Київ, 2013, с. 20-24.

³³⁸ Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 81.

³³⁹ Там же, с. 82-83. В. П. Аскоченський наводить цифри вартості свійських тварин і окремих речей, названі у позові монастиря до князя Корецького щодо грабунку Хотівського маєтку. Зокрема, плуговий віл коштував 2-4 копи грошей, 50 яловиць – 80 кіп грошей литовських, 50 дійних корів – 100 кіп, 100 вепрів, 200 свиней, 100 поросят, 80 гусей, 50 уток, 40 каплунів, 60 кур, 15 роз'їзних коней були оцінені в 500 злотих.

³⁴⁰ Там же, с. 88.

“оружем военим, маючи при себе и вози порожніе”, і “зовсем огнем зожгли и спалили” монастирський двір з будинком на високих підклітах із світлицею і великими сінми, пекарню, 3 підклітки з соснового дерева, 2 свірони, а також млин. З села вигнали 60 мешканців, спалили чи розібрали і на возах вивезли “два изби з сенми, клетми, стайнями, обороами... и иные хоромы”³⁴¹. Генеральний возний Станіслав Карський доповів київському гродському суду 5 травня, що він “еще застал... того дому угол один догоровал и на всем том пожаре еще се дим курил”. Він бачив спалені “хати две з сеньми, клетми и хижками и иным будованем”. Третій дім було забрано, перед четвертим кліть та інші споруди і паркан (“тини”) теж забрані, а інші були розібрані і “братъ были поготованіе”³⁴².

П.11. Ходосівка, П.12. Серяків. Ходосівка належала кільком власникам, серед яких був і Печерський монастир. У 1588 р. він уклав дуже вигідну для себе угоду, за якою віддав наміснику київського воєводи князю Матушу Воронецькому Ходосівку, отримавши взамін його володіння Серяків³⁴³, яке стало складовою маєткю Хотів. Так монастир одночасно позбувся дуже агресивного сусіда Хотівського маєткю і клопотів з межами володіння у Ходосівці. Обвід кордонів маєтності Серяків, під час продажу 1572 р. останньої Д. Єльцем М. Поплавському (у якого М. Воронецький згодом її купив), занесено до Руської (Волинської) метрики³⁴⁴.

П.13. Дворець Теремці. Монастирський дворець Теремці згадано у двох документах. 6 листопада 1592 р. відбувся напад печерських ченців із слугами на дім митрополичого священника Захарії, розташований біля церкви Св. Спаса у Спаському Куті. Священик та його дружина були побиті, зв’язані і ув’язнені у цьому дворці. 10.11.1592 р. від імені київського воєводи Костянтина Острозького було направлено позов архімандриту Києво-Печерського монастиря Мелетію Хребтовичу з вимогою з’явитися до суду з цієї справи³⁴⁵.

Цей самий дворець згадано в описі рухомого і нерухомого майна монастиря, складеному під час передачі обителі архімандриту Никифору Туру 24.04.1593 р.³⁴⁶ Крім того, Теремці як орієнтири розташування сіножатеї у Псютичах, які належали Михайлівському Видубицькому монастирю, названо його ігуменом Калістом у 1594 р. серед відібраних маєтностей цього монастиря³⁴⁷.

Місце розташування цього дворця не з’ясовано. У XIX ст. існував одноіменний хутір митрополії в районі сучасної вул. Чабанівської, але невідомо,

³⁴¹ Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 88.

³⁴² Там же, с. 89.

³⁴³ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 193; Обмін був підтверджений листом М. Воронецького від 08.07.1588 р., але не відбувся ще станом на 11.03.1590 р.: *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 464, № 57. Е. Руліковський вважав, що стороною обміну, який, на його думку, відбувся у 1578 р., була Київська митрополія (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Т. 1. Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1880, s. 612).

³⁴⁴ *Руська (Волинська) метрика...*, с. 246, № 50.

³⁴⁵ *Описание документов...*, т. I, с. 66-67, № 145.

³⁴⁶ *АЮЗР*, 1, 1, с. 386.

³⁴⁷ *Документи по історії унії...*, с. 324.

чи на тому ж місці, що і дворець кінця XVI ст. Останній, можливо, розташовувався ближче до витоку Борщівки.

Л. Похилевич висловив думку, що згадане в літописі під 1150 р. урочище біля Києва Теремець пов'язане з назвою хутора³⁴⁸.

П.14. Грунт Столпець і Псютичі. Сіножаті “у Псутичахъ”, розташовані “за Теремцями”, згадано як захоплені Печерським монастирем у Михайлівського Видубицького 1594 р.³⁴⁹ Точне розташування маєтності не встановлено – десь на кордоні Гатенського маєтку Пустинно-Микільського монастиря з маєтностями Теремці і Хотів (Голосіїв) Печерського. На початку XVII ст. були повернуті київському митрополиту під час обміну з Печерським монастирем.

П.15. Борок Праведницький. На частину Гнилецьких ґрунтів претендував Печерський монастир, вважаючи їх своїми, а не видубицькими. Це стосувалось, зокрема, Праведницького борка. Про це свідчать численні документи, серед яких протестація печерського архімандрита Никифора Тура на князя Юхима Корецького з приводу нападу людей останнього на “молодцов церковних” у Праведницькому борку від 20.02.1597 р. та ще 15 документів судової справи у порушенні Юхимом Корецьким володінь Печерського монастиря, грабунок майна і побиття монастирських підданих 1596–1600 рр.³⁵⁰

У січні 1597 р. у борку слуги Юхима Корецького побили (“змордовали, збыли”) печерських підданих, які поїхали до лісу за дровами, і забрали у них чотирьох волів³⁵¹. 2 травня 1597 р. урядник князя Лавринко напав на печерських людей біля озера Бондариха³⁵². 1 вересня 1598 р. інший урядник Якубовський напав на печерських підданих “во власной маєтности” Печерського монастиря “у во врочищи Кормчи”³⁵³. Останні з наведених фактів свідчать, що наприкінці XVI ст. Печерський монастир вже володів більшою частиною заплавної ділянки Дніпра між гирлом р. Віта і Церковним островом (лука Кораблице) Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Клов. Для XVI ст. невідомі документи, які би засвідчили приналежність Кловського плато Печерському монастирю. Під час археологічних досліджень церкви Кловського монастиря XI ст. було з'ясовано, що руїни храму розібрали ще у XIV ст. За припущенням автора досліджень І. І. Мовчана, це зробили печерські ченці, щоб не допустити відродження монастиря, а потім заволодіти цією територією³⁵⁴. Це саме стосується і ур. **Бірковець**, частина якого у XVII ст. належала Печерському монастирю (згадка печерського села Бірковець – 1646 р.)³⁵⁵, але свідчення щодо XVI ст. поки не відомі.

³⁴⁸ Похилевич Л. *Сказания о населенных местностях Киевской губернии*. Киев, 1864, с. 21.

³⁴⁹ *Документи по історії унії...*, с. 324.

³⁵⁰ Асоченский В. Урядовая справа..., с. 80-83, 85-88; Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 541, 542.

³⁵¹ Асоченский В. Урядовая справа..., с. 80; Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 541, 542.

³⁵² Асоченский В. Урядовая справа..., с. 81.

³⁵³ Там же, с. 82.

³⁵⁴ Мовчан І. І. *Давньокієвська околиця*. Київ : Наукова думка, 1993, с. 113.

³⁵⁵ *Описание документов...*, т. I, с. 279, № 761; т. II, с. 106, № 1439, с. 431, № 2421.

II. А. Воскресенський Звіринський монастир

Церква Воскресіння Христового на Звіринці, земля Святого Воскресіння Звіринська. Серед документів архіву Михайлівського Видубицького монастиря є кілька згадок про цю церкву. Вони містяться в матеріалах судового процесу між Видубицьким і Печерським монастирями щодо землеволодінь, який відбувся у червні–липні 1694 р. Перебуваючи в Неводницькій долині, члени комісії приїхали до Воскресенського церковнища. На ньому “отцeve Печерские” представили “лист привилей” польського короля Сигізмунда I з печаткою, писаний “руским диялектом” у Кракові 8 травня 13-го індікта³⁵⁶. Документ 1694 р. дає переказ змісту листа, за яким печерський архімандрит Філарет³⁵⁷ представив королю листи його батька і брата Казимира IV і Олександра Ягеллончика і попросив Сигізмунда I підтвердити їх надання “монастиру Пречистия Богоматере печерскому” церкви Воскресіння Христового, “називаемую Зверинец”, що і було зроблено. Хоча в листі відсутні вказівки на земельні володіння зазначеної церкви (“жадные приналежности од того монастира не именуются”), документ 1694 р. констатує, що “и до сего часу через все лета, люде на Воскресенских грунтах, Зверинец называемых, сидяче, шесть человек чинш давали и дают от ха(т)ы по копе” Печерському монастирю³⁵⁸.

Але “отцeve выдубицкие” висловили сумнів щодо автентичності королівської грамоти (“подозрелий той привилей”), оскільки він не мав підписів – “руки королевское не подписано, а ни канцлерское”, а ще “архимандриты именем Протасий немаш в каталогку между архимандритами печерскими, который каталог у двох патериках разного зданя надрукованый”, і цікавились, чому “не показували того привилею на первой коммисии, которая была за небожчика славное памяти Хмелницкого”. Крім усього того, “люде старые”, серед яких був й “воит выдубицкого Зверинца” Максим, повідомили, що “же не певная то реч, жебы тое церковнище которое показували отцeve печерские менуючи его быти Воскресенским, бо они чували од отцев своих и старих людей, же там была церков святого Николая, в которой свицкий поп слугувал”³⁵⁹.

С. Т. Голубев не сумнівався у справжності привілею. В копії документа 1694 р., якою він користувався, стояв 30-й індікт. Дослідник правильно зазначив, що це явна описка копіюста, але замість висновку про цифру оригіналу 13, яка й представлена в тексті документа у додатку його роботи³⁶⁰, почав вираховувати, якими літерами було позначено число 30 і яка, на його думку, справжня літера мала там бути, і прийшов до висновку про 10-й індікт, тобто 1507 р.³⁶¹ Якщо ж прийняти варіант із 13-м індіктом, то привілей Сигізмунда I припадає на 1510, 1525 і 1540 рр. Архімандрит Філарет відомий за документами

³⁵⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 531.

³⁵⁷ У тексті документа 1694 р. над ім'ям Філарет тією ж рукою і чорнилами написано Протасій (там же, с. 531, прим. 2).

³⁵⁸ Там же.

³⁵⁹ Там же, с. 531, 547.

³⁶⁰ Там же, с. 531.

³⁶¹ Там же, с. 548.

на рубежі XV–XVI ст., Протасій – у першій половині 1510-х рр. Згадка останнього в тексті привілею, враховуючи аргумент видубицьких ченців про відсутність цього імені в тогочасному списку печерських архимандритів, навпаки, має свідчити про автентичність грамоти.

Існування в минулому церкви Воскресіння Христового на Звіринці підтверджується іншим давнім документом – про приналежність млинища на р. Дарниця 1511 р.³⁶² В акті згадується земля святого Воскресіння Звіринська, яка належала Печерському монастирю. У цій суперечці з Пустинно-Микільським монастирем за млинище Печерський монастир представляв саме архимандрит Протасій. Щодо автентичності грамоти Сигізмунда I про надання церкви Воскресіння на Звіринці Печерському монастирю, можна висловити наступні спостереження і міркування.

Представлений у 1694 р. документ, безперечно, є підробленою копією – автентичний лист короля мав би підписи господаря і писаря, на що звернули увагу видубицькі ченці, а його копія, навпаки, не мала би королівської печатки. Але питання в іншому: чи взагалі був цей привілей і, якщо був, коли його було надано? Тут можливі два варіанти реконструкції появи привілею.

Перший із них, на нашу думку, найбільш імовірний. За ним, печерські ченці у другій половині XVII ст. дізналися про існування листа київського воєводи князя Юрія Гольшанського щодо належності млинища і озера на р. Дарниця. З документа було взято необхідну для створення привілею Сигізмунда I інформацію про існування землі святого Воскресіння Звіринської і про архимандрита Протасія. Останній і став у тексті королівського листа ініціатором підтвердження Сигізмундом I надань Печерському монастирю церкви Воскресіння Христового на Звіринці. Лист Ю. Гольшанського засвідчує, що на момент його написання у Печерського монастиря не було грамоти Сигізмунда I, і припущення С. Т. Голубєва про 1507 р. не підтверджується. Це впливає з факту, що архимандрит Протасій у суперечці за млинище на р. Дарниця не надав жодного документа, на відміну від ігумена Пустинно-Микільського монастиря Макарія, який послався на “жаловане” короля Олександра. Якби Протасій (чи його попередник Феодосій) за кілька років до цього отримали б надання Сигізмунда I, він неодмінно скористався б цим листом як аргументом на користь свого землеволодіння. І ще – назва землі має архаїчну, давньоруського часу, форму Звіринська³⁶³, тоді як у грамоті Сигізмунда I церкву названо “Зверинець”. Церковище, що існувало на Звіринці в XVII ст., печерські ченці прагнули видати за місце Воскресенської церкви і відповідно привернути до себе частину видубицького володіння. Важливо й інше: Протасій не тільки не послався на привілей Сигізмунда I на церкву Воскресіння Христового, але й взагалі на будь-яке надання Печерському монастирю Воскресенської Звіринської землі, що може свідчити лише про давність отримання цього землеволодіння. У другій половині XVII ст. Печерський монастир боровся за частину Звіринця, і тому

³⁶² АЮЗР, 8, 4, с. 159-160, № XXVI.3.

³⁶³ Що дозволяє пов'язати її із давньоруським Звіринським монастирем (Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 15, 16).

під час підробки привілею Сигізмунда I на Воскресенську церкву на Звіринці ченці не згадали про Звіринську землю на Лівобережжі, яка і так їм належала і не вимагала документального підтвердження її надання. Ця обставина, на нашу думку, також вказує на факт підробки “універсалу” Сигізмунда I. За логікою, церква мала б надаватись разом із землею, яка їй належала.

Другий варіант появи привілею, радше гіпотетичний, залишає можливість існування цього подання. За ним, у другій половині XVII ст. не був відомий лист Ю. Гольшанського, і інформація про церкву Воскресіння Христового була отримана з невідомого писемного джерела або традиції, пов’язаної із використанням печерськими ченцями Звіринецьких печер у XIV–XV ст.³⁶⁴

Щодо місця розташування землі святого Воскресіння Звіринської на Лівобережжі, через відсутність актових джерел, можна висловити лише загальне міркування. Можливо, вона лежала уздовж лівого берега середньої течії р. Дарниця. Її північний край виходив до млинища Микільського монастиря на Дарниці, як це засвідчує згаданий вище документ 1511 р. Про південний край, ймовірно, свідчить згадка в описі володінь Видубицького монастиря 1594 р. факту приналежності кінця озера Светище “з криницями” в бік села Бортницького “подданихъ печарскихъ зверинскихъ”³⁶⁵. У разі правильності такої реконструкції, із заходу земля межувала із Осокорівським маєтком Видубицького монастиря і землями с. Позняки, із півдня і сходу – землями Пустинно-Микільського монастиря, із північного заходу – р. Дарниця.

За нашим припущенням, земля святого Воскресіння Звіринська належала у давньоруський час Воскресенському Звіринському монастирю, і у XIV–XV ст., коли Печерський монастир використовував Звіринецькі печери, потрапила до його володінь³⁶⁶.

П.Б. Троїцький Больничний монастир

П.Б1., П.Б2. Маєток Чотанів (Чурилівська земля). Його заповів монастирю колишній київський вїйт Семен Мелешкович. У тестаменті від 08.04.1563 р. той відписав “имене свое, также купленое власное со всим на имя Чотанов”³⁶⁷.

³⁶⁴ Про використання печер в литовський період писав М. І. Петров (Петров Н. И. *Ученые труды по исследованию новооткрытых в Киеве Зверинецких пещер*. Петроград, 1918, с. 23, 28-29). За іконографічно-палеографічним аналізом зображень і написів на чернечих шкіряних поясах, знайдених у похованнях Звіринецьких печер, Т. А. Бобровський і О. Є. Мусін датували їх кінцем XIV ст. (Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 17).

³⁶⁵ *Документи до унії...*, с. 324; Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 16. Не виключено також, що цими підданими були мешканці Звіринця, двори яких Видубицький монастир передав Печерському в обмін за половину печерського млина на Либеді.

³⁶⁶ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 16-18. Одночасно із нашим припущенням про походження Воскресенської Звіринської землі було висловлено думку, що ця земля належала Остафію Дашковичу і була подарована ним печерській Воскресенській церкві (*Дарниця...*, с. 22).

³⁶⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 181, № 137; Білоус Н. *Тестаменти киян...*, с. 99. Тестамент, за першим виданням, було занесено до київських градських ратушних книг 10 квітня, за другим – 9 квітня. Тоді був присутній вїйт Степан Климович, якого можна додати до переліку київських вїйтів (Білоус Н. *Тестаменти киян...*, с. 46).

Під час розмежування троєщинських і вигурівських ґрунтів Троїцького Больничного і Михайлівського Золотоверхого монастирів у 1714 р. був використаний королівський привілей Сигізмунда, наданий “старцам больничким... на поле церковное именованем Чуриловское”, де подано обвід землеволодіння: “почавши ніжей села Милославского з Днепра через річку Радунку, а одтоль долиною ку кладовищу, а от кладовища подле борка к городищу порожному, где был двор князя Семена Олелковича, а от того городища так же подле борка в прудец, а от прудца долиною живцом около стойла на конец кривой нывы аж по річку Угнор и тим Угнором к полю, а оттоль ку красному дубу тим же Угнором, а от красного дуба жавъцом у Золотое озеро, а от того озера в Десну ку Баклянскому острову и к верхнему концу, а оттоль на ныз Десною округ Калинова рогу, такъже до Днепра, до того ж місца”³⁶⁸.

Приблизно так само, але з дещо іншими топонімами, между між троїцьким і вигурівським ґрунтами описано в універсалі полковника Василя Дворецького щодо обмеження землі Вигуровщини від 02.07.1657 р.: “Почавши от ріки Радонки на конец поповой сіножати подле Троеччины до озерца, що над Чорториєю, от озерца долиною ку старому кладовищу вправо – кґрунт Викгуровский, а вліво – троєцкий, идучи ку городищу прежнему подле борку, где замочок и двор был князя Семена Олелковича, а от городища, также подле борку, на поле прудец, прудцем до троих курганов, от курганов на конец кривой нивы мимо селище до річки Угнору, Угнором в гору идучи, вправо кґрунт Викгуровский Березовичи, а вліво троєцкий”³⁶⁹.

Згаданий у межуванні 1714 р. королівський привілей був наданий Сигізмундом II Августом 05.02.1567 р. “больничным старцам надворотный троицкой церкви киевопечерского монастыря” на підтвердження пожертвованого ченцям київським воєвудою і державцем світлоцьким Андрієм Немировичем нерухомого майна, зокрема й “Чурилковского поля при Днепре” із зазначенням точних кордонів. Також королем було підтверджене заповідання С. Мелешковичем Чотанівського маєтку³⁷⁰. З цього випливає, що спочатку “больничні старці” отримали Чурилівську землю, і трапилось це ще до 1540 р. (рік смерті А. Немировича), до якої у 1563 р. було приєднано Чотанівський маєток³⁷¹.

На Чотанівській землі розташовувались озера Вереща та Битча (не локалізовані), які згадано у поданні цієї землі Ваську Жереб'ятичу 29.12.1506 р.³⁷²

П.БЗ. Маєток Голосіїв. Якесь земельне володіння монастиря було в районі сучасного Голосіївського парку. Про нього є дві звістки від XVI ст. Під час

³⁶⁸ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 163-164, № 126.

³⁶⁹ Там само, с. 161.

³⁷⁰ *Описание документов...*, т. II, с. 189, № 1698.

³⁷¹ Публікація тексту надання А. Немировичем Чурилівського поля дозволить з'ясувати межі останнього і, відповідно, вичленити власне Чотанівський маєток із об'єднаного землеволодіння.

³⁷² *Lietuvos metrika*. Knyga Nr. 8..., s. 174, № 176. У першій публікації запису замість року вказаний лише індікт – 10-й (*АЮР*, 2, с. 141, № 124). У другій публікації помилково зазначені і день, і рік документа – 19.12.1492 р. (*АЮЗР*, 8, 4, с. 115, № XVIII).

опису кордонів Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря 1572 р. в районі Вичовки згадується стик кількох монастирських володінь, серед яких й “печерская граница Троецкая”³⁷³. Отже, на півночі це володіння виходило до кордону Орининської землі, на сході межувало із Багринівським ґрунтом Видубицького монастиря. На північному заході Троїцький ґрунт розташовувався поруч із печерським Голосіївським, а ще далі за Білоцерківським гостинцем лежало велике приватне володіння Совка, яке від початку XVI ст. належало родині Івашенцовичів³⁷⁴.

Можливо, в цьому ж районі слід локалізувати селище і сад Марський, які були передані в користування Троїцькому Больничному Печерським монастирем 05.07.1580 р.³⁷⁵

П.Б4. Дарницьке володіння. Про існування на нижній Дарниці землеволодіння монастиря у XVI ст. є тільки одна побіжна згадка. У 1594 р. ігумен Видубицького монастиря Каліст в описі Осокорівських володінь згадує про озеро, розташоване на межі видубицьких і троїцьких володінь, біля якого

³⁷³ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого..., с. 193.

³⁷⁴ 25.06.1509 р. Совка разом із іншими маєтностями була надана Богдану, Андрію і Дмитру Івашенцовичам (*Lietuvos Metrika*. Кнуга Nr. 8..., s. 320, № 429; Блануца А. *Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.)*. Київ, 2017, с. 291). Миколай Макарович Івашенцович продав маєток 20.08.1604 р. за 150 злотих шляхтичу Ярошу Пукановичу, а той – пріору київського домініканського кляштору Св. Миколая Р. Крушинському. За часів архімандритства Єлисея Плетенецького пріор Самуїл продав 15.11.1618 р. ґрунт Совку Печерському монастирю (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 536-537; Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 192). Митрополит Йосиф Велямин Рутський уважав цей ґрунт належним до софійської кафедри і судився за нього, що видно з документа 1621 р. (*Канцелярия митрополитов греко-униатских церквей в России*. Фонд № 823. Инвентарная опись № 3. 1407–1871. Ленинград, 1963, л. 14; *ZD*, XXI, s. 604). Під час покупки домініканцями Совки був зроблений обвід кордонів маєтку: “почавши от речке Либеди гостинцем, который идет з золотое брами з Киева до Василкова, и идет в гору потоком, названым Мужичком, который Мужичок прилегает до тесних улиц, а од тесних улиц тимже гостинцем до речки Борщовки, а Борщовкою до мостка, который на гостинцу Василковском, од мостка до Дубов и до верху Любки речки, а Любкою мимо хутор Голосеевский Печерский до Днепра, где впадает в Днепр, а в гору Днепром до речки Либеди, зась Либедю в гору до гостинца, который идет з золотое брами до Василкова, до потока Мужичка” (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 536). У ньому до Совських ґрунтів зараховані митрополічий і Видубицький Багринівський маєток, Орининська земля Михайлівського Золотоверхого монастиря, Жиланські приватні землі, частина Голосіївського маєтку Печерського монастиря, так що домініканці у 1618 р. навіть звернулися до суду з позовом на Печерський і Михайлівський Золотоверхий монастирі з вимогою повернути кляштору землі, нібито “*gwal-towne zabranie*” цими монастирями (*ZD*, XXI, s. 294, 295). Частиною Совського ґрунту володіли князі Петро і Степан Збараські, які 03.10.1604 р. подарували його домініканському кляштору (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 536; *ZD*, XXI, s. 294, 502-503, 604). Північна частина цього володіння, що прилягала до гостинця і Тісних вулиць, у 1630 р. названа Софійською (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 186).

³⁷⁵ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 161. У джерелі вказано, що ця маєтність розташовувалась “недалеко от монастыря”. Селище Садмарське було підтвержене королем Сигізмундом III Троїцькому Больничному монастирю у 1616 р. (там же, с. 593).

“люде печарські троецкіє... граничи зуживають и озерцо... от кгрунту того видубицкого вступу не дають”³⁷⁶. Можливо, ця власність розташовувалась у районі озера Тельбин³⁷⁷.

П.В. Церква Св. Феодосія

Хотівський ґрунт. Власник Лісників київський зем'янин Семен Тріска у 1572 р. напав на землю Феодосіївської церкви Хотів. Із позову її священика Михайла від 02.10.1572 р. дізнаємося, що той ґрунт підсудок землі Київської Федір Тиша “з десетини пашет”, а під час наїзду С. Тріска “шкодей... немалие починил, пчели полазил, просо кгвалтом побрал”³⁷⁸. Визнавши свою провину, він пообіцяв відступитись від “нивы, на которой... просо было посеяно, так теж и дерева бортного, што есть со пчолами и иншого дерева, што к борти приналежить”³⁷⁹.

Згодом порубіжний конфлікт виник між монастирем і власником Серякова (Серяківки) Марком Поплавським. Суперечка завершилася мировою угодою, підписаною сторонами 07.06.1575 р.; у ній згадуються розташовані в цьому районі монастирські селища Садки (Сатки), Тиклін і Костенівка (Костенювка)³⁸⁰. Вдова М. Поплавського Марина у листопаді 1586 р. продала маєток Серяків князю Матушу Воронецькому³⁸¹, що стало передумовою нового порубіжного конфлікту, який не забарився.

У 1587 р. відбулися дуже бурхливі події на прикордонні двох володінь – Хотівського маєтку Печерського монастиря і маєтку Серяків намісника київського воєводи князя М. Воронецького. В Житомирській гродській книзі 1582–1588 рр. зафіксовано понад десяток записів про ці події³⁸². Більшість із них становлять скарги печерського архімандрита Мелетія Хребтовича на князя М. Воронецького або його дружину Анастасію за напади на монастирські ґрунти, побиття монастирських підданих і грабунок їхнього чи монастирського майна. Зокрема, у травні був здійснений наїзд на ґрунт Тиклін, в результаті чого двір монастирського слуги був привласнений князем, а слуга побитий і пограбований³⁸³. Також об'єктом нападу було ур. Садки (можливо, те саме, що й ур. Насадки, Насадках (на Садках?)), де розташовувалась пасіка і обробляли ґрунт³⁸⁴. Під час одного з нападів на ґрунт, розташований у дуброві

³⁷⁶ *Документи до історії унії...*, с. 324.

³⁷⁷ Відома жалувана грамота Владислава IV, що містить підтвердження грамоти Сигизмунда III від 31.03.1591 р. на маєтності Троїцького Больничного монастиря (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 161). Оскільки текст документа не опубліковано, невідомо, які саме маєтності там зазначені, і тому це джерело відсутнє у нашому переліку (Додаток 1).

³⁷⁸ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 194; Аскоченский В. Древние акты..., с. 10.

³⁷⁹ Аскоченский В. Древние акты..., с. 10, 11.

³⁸⁰ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 193.

³⁸¹ Там же, с. 194.

³⁸² *Опись актов...*, № 8.

³⁸³ Там же, с. 53, № 19.

³⁸⁴ Там же, с. 54, № 23, с. 56, № 33, с. 57, № 39. Не виключено, що згадане ур. Садки є тим самим Садам Марським, який був переданий Печерським монастирем у користування Троїцькому Больничному в 1580 р.

між ур. Садковим і Горіховим (Ореховим), люди Вороніцького сильно побили пастуха і забрали 20 коней³⁸⁵.

Слуги, піддані князя і козаки неодноразово нападали на Хотів, де витоптували і знищували посіви хліба, вкрали вночі з монастирського млина кам'яні жорна, повідбирали у монастирських підданих хліб, який ті привезли для продажу на київському ринку, повністю знищили двір, де проживала Євфимія – вдова священника церкви Св. Феодосія Михайла³⁸⁶. У відповідь печерські піддані на чолі з урядником, за скаргою Матуша Вороніцького, напали у жовтні на його маєток Серяків і вкрали коней³⁸⁷.

Серед згаданих вище урочищ слід виокремити Горіхове, що, ймовірно, розташовувалось у правобережній частині сучасного Голосіївського парку ім. М. Рильського, а сама назва урочища пізніше, у XVIII ст., дала нове найменування р. Маричанка – Горіхуватка, а також хутору³⁸⁸. Інші топоніми – Садки і Тиклін, поки не локалізовані. Серяків, з яким пов'язана назва річки – Серяківка, слід шукати в південній (правобережній) частині сучасного Хотова.

Під час цих наїздів підданих подружжя Вороніцьких постраждав і сусідній землевласник – міський писар Іван Черкас, який володів Пироговим і дворець якого був також пограбований. Ймовірно, І. Черкас здавав в оренду Печерському монастирю частину свого маєтку, адже в одній із скарг Мелетія Хребтовича згадано про відібрання князівськими слугами грошей оплати орендної угоди, які монастирські слуги несли до дружини писаря³⁸⁹.

Печерський монастир, не маючи можливості зупинити напади князя М. Вороніцького, прийняв рішення обміняти його володіння Серяків на своє – Ходосівку, забезпечивши монастирський маєток Хотів від грабунків. Угоду про цей обмін було досягнуто у 1588 р.

III. Пустинно-Микільський монастир

III.1. Княжичі. На прохання ченців король Казимир IV Ягеллончик подарував монастирю “селище пустое, за две мили от Киева, за Днепром”, яке стояло пустою ще від часів Вітовта і мало лише одне озерце. Король 07.07.1489 р. повідомив про це київського воєводу Юрія Паца, аби той дозволив “в том селищи... пашню пахати”³⁹⁰. Згадане у наданні озерце, ймовірно, було ставком у верхів'ї р. Дарниця. Надання було підтверджено королями

³⁸⁵ *Опись актов...*, с. 55, № 29, с. 56, № 36.

³⁸⁶ Там же, с. 55, № 30, с. 55-56, № 32, с. 61, № 58.

³⁸⁷ Там же, с. 60, № 52. Можливо, що печеряни у такий спосіб захотіли повернути 20 коней, викрадених у них в травні.

³⁸⁸ Під назвою “Орехова” позначений на плані Києва 1842 р. на місці, де зараз розташовано підсобне господарство парку.

³⁸⁹ *Опись актов...*, с. 58-59, № 40, с. 60, № 53. Володіння І. Черкаса були поруч із Печерськими і на південь від Києва, так що обом сторонам довелось у 1586 р. додатково розмежовувати маєтності на ділянці між сс. Безрадичами, Дмитровичами і Бугаївкою (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 582-583).

³⁹⁰ *АЗР*, 1, с. 111, № 93.

Сигізмундом I 29.07.1514 р. та Сигізмундом II Августом 30.05.1570 р.³⁹¹ В обох актах є посилання на підтвердження надання Казимира IV його сином королем Олександром Ягеллончиком, текст якого не зберігся.

За поборовим реєстром 1581 р., у Княжичах було 4 осілих домогосподарства³⁹².

III.2. Земля Борщівська. До кінця XVI ст. ми маємо десяток документів щодо цієї маєтності. Вона була надана монастирю великим князем литовським Олександром 06.09.1496 р.³⁹³ Надання було підтвержене королем Сигізмундом I 07.03.1516 р.³⁹⁴ У 1517 р. київський воєвода Андрій Немирович розглянув суперечку за млинище на Борщівці між микільськими ченцями і софійським намісником В. Паньковичем, і вирішив її на користь монастиря, що й засвідчив у листі від 10.09.1517 р.³⁹⁵ Повторний лист на цю землю був наданий воєводою у грудні цього ж, ймовірно, року³⁹⁶. Упродовж 1551–1552 рр. відбувся розгляд конфлікту між Пустинським і Михайлівським Золотоверхим монастирями щодо кордону³⁹⁷. Випис із книг Київського замку від 26.05.1570 р. містить скаргу ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря на ігумена та ченців Пустинно-Микільського монастиря про те, що останні вночі перетісують знаки на кордоні між Борщівськими землями обох монастирів на свою користь³⁹⁸. Цей же кордон фігурує в обводі Борщівської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря, зазначеному у королівському привілеї Стефана Баторія від 25.07.1578 р.³⁹⁹

Наприкінці XV ст. ченці Пустинно-Микільського монастиря звернулися до великого князя Олександра з проханням надати їм будь-яку “землицю папшенку” біля Києва. Олександр доручив підшукати ділянку землі київському воєводі князю Дмитру Путятичу і той виконав доручення. Він знайшов орну землю “пустую жидовскую”, яку колись тримав і використовував Агронович, а після його смерті вона давно “лежит пуста”. У своєму листі 1496 р. великий князь повідомив воєводу, що надає цю землю монастирю⁴⁰⁰.

У 1517 р. виник конфлікт навколо млинища (старої греблі) на р. Борщівка, розташованого на межі пустинно-микільських монастирських і софійських

³⁹¹ АЗР, 2, с. 115-116, № 90; АЗР, 3, с. 153, № 49.

³⁹² ZD, XX, s. 40.

³⁹³ АЗР, 1, с. 174, № 151.

³⁹⁴ АЗР, 2, с. 120-121, № 97.

³⁹⁵ Там же, с. 121-122. М. І. Петров датував цей документ 1519 р. (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 166).

³⁹⁶ У згаданому вище наданні Борщівської землі Сигізмундом I від 07.03.1516 р. її названо пустовською (АЗР, 2, с. 120; Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 166). Близьку назву (селище Пустовщина) використано в документі від 30 листопада, присутньому в переліку М. І. Петрова (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 170). Можливо, цей документ з'явився наприкінці 1517 р. після закінчення суперечки за млинище на р. Борщівка між Пустинно-Микільським монастирем і софійським намісником В. Паньковичем.

³⁹⁷ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 602.

³⁹⁸ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 187-188, № 140.

³⁹⁹ Там само, с. 50.

⁴⁰⁰ АЗР, 1, с. 174.

митрополичих володінь, який детально описаний у листі А. Немировича, виданому монастирю. Лист містить багато подробиць і деталей, які заслуговують на увагу.

Зокрема, з нього дізнаємось, що надану монастирю Борщівську землю і млинище тримав київський жид Агрон, а після його смерті – його син, який вихрестився під ім'ям Миколай⁴⁰¹. 1496 р. воєвода князь Дм. Путятич особисто виїздив на місце і “увязанье дал”, і тогочасний софійський намісник Панько жодних застережень з цього надання не висловив. І тільки його син Васько Панькович, також будучи софійським намісником, висунув претензію, що ченці, полюючи на бобрів, які оселилися колонією на млинищі, не дають половину (“половицю”) хутра на митрополита⁴⁰². Оскільки ченці надали листи Олександра і Сигізмунда I, А. Немирович дозволив ігумену Сергію “с старци Пустыньскими тоє зеремя погонити и бобры побити; и они так на нашо розказанье и учинили”. Незадоволений цим, В. Панькович написав листа митрополиту, де, очевидно, справу подав так, нібито ченці посягають на митрополичу власність. Митрополит⁴⁰³ написав листа “з гневом” до ігумена Сергія, і тому довелося вдруге звертатись до А. Немировича. В. Панькович, виправдовуючись перед воєводою, зазначив, що коли писав листа до митрополита, ще не знав точно (“не доведався правды”) про право власності на млинище, але тепер знає про його монастирську приналежність і “не маєт ничего вступа, а и ни мы сами от Софейское святое церкви”. Коли воєвода попросив В. Паньковича написати “до своего господаря до святого митрополита его милости, абы тот гнев свой с игумена сложил”, з'ясувалось, що Панькович вміє читати, але не писати – “печатъ Софейскую при себе маю, а дьяка не маю, хто бы мне мел тот лист написати”⁴⁰⁴. Довелося листа від імені софійського намісника написати присутньому на розгляді питання королівському писарю Івану Горностаю. А. Немирович постановив “держати... тоє селище Борщовку, и тоє млынище с обема береги и з землею пашною и з бортною землицюю” ченцям, “и тоє зеремя на себе им гонити и бобры бити, а наместником Софейским вжо ся в тоє ни во што не вступати”⁴⁰⁵.

Конфліктною була й ділянка кордону, що розділяв Борщівські ґрунти Пустинно-Микільського і Михайлівського Золотоверхого монастирів. У своєму листі від 25.08.1551 р. київський воєвода князь Фридрих Пронський навів скаргу микільських ченців на михайлівських, де йшлося про посягання останніх на Борщівську землю, що належала першим. Та сама скарга була зафіксована в судовій книзі справцею Київського воєводства Іваном Служкою 10.11.1551 р., в якій описано наїзд михайлівських ченців на землю

⁴⁰¹ АЗР, 2, с. 122. Саме сина Агрона у листі Олександра названо Огроновичем.

⁴⁰² АЗР, 2, с. 121. У листі кілька разів використано спеціальну назву – зеремя, на означення місця розташування хатинок бобрів (*Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* Київ, 1977, т. 1, с. 398).

⁴⁰³ У той час митрополитом був Йосиф II Солтан.

⁴⁰⁴ АЗР, 2, с. 122.

⁴⁰⁵ Там же.

Огриновщину⁴⁰⁶ і псування знаків на її кордоні. Справа закінчилася мировою угодою між монастирями, укладеною 29.11.1552 р.⁴⁰⁷ У 1570 р., навпаки, вже Михайлівський Золотоверхий монастир скаржився на протиправні дії пустинських ченців на спільному кордоні⁴⁰⁸.

Західний кордон цього володіння проходив по р. Борщівка, південний, що розмежовував Борщівські землі Пустинно-Микільського і Михайлівського Золотоверхого монастирів, добре відомий завдяки суперечці за кордон 1570 р. і обводу Борщівської землі другого з названих монастирів. Східний кордон виходив, вірогідно, до верхів'їв р. Либідь і межував із землею Василівської церкви. Північний кордон, на нашу думку, допомагає встановити розглянута вище історія з млинищем на р. Борщівка. Враховуючи, що місце його розташування було поруч із Софійською землею ("к тому млинищу пришол берег Софейский"), яка лежала на лівому березі Борщівки (це і було основою претензії софійського намісника Васька Паньковича), можна припустити, що млинище розташовувалось там, де показано греблю на Борщівці на південному краю с. Софійська Борщагівка на плані околиць Києва 1842 р. Кордон міг проходити до Білгородського шляху у напрямку до верхів'я р. Сирець.

У реконструйованих межах це землеволодіння мало розміри близько 4×2,5 км і площу 9,9 км².

III.3. Маєток Гатне. Володіння було подароване монастирю 01.02.1500 р. путивльським намісником князем Богданом Федоровичем Глинським з ініціативи його тітки черниці Гафтелини (в миру – Агафія, дружина Івана Каленика), яка, ймовірно, раніше була співвласницею маєтку. Крім землі, передавалось і право на половину ("половицю") тамтешнього млина⁴⁰⁹. 23.04.1578 р. датований випис із книг гродських Київського воєводства, де вказані кордони Гатенських ґрунтів, визначені намісником воєводи князем Остафієм Ружинським⁴¹⁰.

III.4., III.11. Ниви Плосьька, Клинувата, Теремища, Деренувата, під Клинуватою в долині і поруч. Ниви Плосьька і Клинувата були надані монастирю королем Олександром Ягеллончиком, за дорученням якого київський державця князь Андрій Сангушкович зробив обвід володіння, зафіксований у грамоті від 22.10.1505 р.⁴¹¹ За цим документом, кордони нив описано так: "границу есми положил Плоской ниве подле дороги великое, котораяж идет от Печерского мнстря к Лыбеди к речце, а от дороги направо межею великою по конец Вздвжненское нивы, да в долину стешкою просто на взгорок к Клиноватой

⁴⁰⁶ Тобто, яка належала колись Агрону.

⁴⁰⁷ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 602.

⁴⁰⁸ Детальніше див. далі.

⁴⁰⁹ *АЗР*, 1, с. 202, № 178. М. І. Петров вказав іншу дату документа – 1547 р., яка є помилковою (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 166).

⁴¹⁰ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 166. На жаль, цей документ не опублікований. Він може містити важливі топографічні орієнтири стику кордонів цього землеволодіння із сусідніми: Софійським (на заході), Василівським (на півночі) і Печерським (на сході).

⁴¹¹ *АЮЗР*, 8, 4, с. 158, № XXVI.1.

ниве; а Клиноватой ниве границу положил есми уверх подле малое долины и замежок малое нивки, которая ж посполито с Клиноватою, и то есми привернул к той ниве Клиноватой и грань той ниве положил есми с Софейской землею”⁴¹².

Там же згадано про “виноградників”, тобто виноградарів, яким належали “нивки в долине и долина самая и за долиною нивки” біля Клиноватої ниви. Вони вирішили, що монастир заволодів нивами Плоскою і Клинуватою самочинно, і подали скаргу київському воєводі Юрію Монтовтовичу. Той виїздив на місце і з’ясував, що ченці мають королівський лист-подання на ці ниви, які були до того “к городу”, і підтвердив їхню приналежність до монастиря, повторивши опис обводу князя А. Сангушковича у новій грамоті від 20.07.1507 р.⁴¹³

Нивки Теремища, Деренувата і ще дві, “одна под Клиноватою нивою в долине, а другая нивка по стороне тоежь нивы з долиною”, були отримані монастирем від київського воєводи Андрія Немировича і підтвержені листами короля Сигізмунда I від 22.02.1516 р.⁴¹⁴ і 05.07.1518 р.⁴¹⁵ Нивки, що розташовувались під Клинуватою нивою, вірогідно, є саме тими, якими користувались міські виноградарі і які згадано в обводі Плоскої і Клинуватої нив, здійсненому князем А. Сангушковичем у 1505 р.

З’ясувати загальне місце розташування згаданих нив допоміг план володінь Пустинно-Микільського монастиря 1713–1715 рр., опублікований Лідією Пономаренко⁴¹⁶. На копії плану земельних володінь Києво-Пустинського Миколаївського монастиря 1740–1750-х рр. позначено ниви Клинувату, Плоську, Деренувату і Теремища⁴¹⁷. Завдяки цьому джерелу місце розташування нив встановлено точно.

Усі ці іменні ниви Пустинно-Микільського монастиря, які були отримані ним у перші два десятиліття XVI ст., розташовувались на краю Печерського плато над глибокою долиною р. Клов, а нива Теремища – ще й над долиною Либеді. Нива Клинувата лежала з північного боку володіння, найближче до монастиря. Свою назву отримала від форми – північно-західна частина ниви була обмежена з обох боків ярками і виглядала як мис. Нині ці ярки засипані. Вершина північного з них була розташована в районі будинку № 28а по вул. Панаса Мирного, південного – на місці стадіону за Київським національним університетом технологій і дизайну, майже сягаючи Арсенального провулку. Так, північно-західна частина ниви розміщувалась в районі закінчення вул. Панаса Мирного, південно-східна – на місці Печерської площі.

Нива Плоська лежала на південь від попередньої, за описаним ярком. Із північно-західного боку вона також була обмежена балкою, з якої, судячи з плану Києва 1803 р., витікав струмок – лівий доплив р. Клов. Його вершина

⁴¹² АЮЗР, 8, 4, с. 158, № XXVI.1.

⁴¹³ АЮЗР, 1, 6, с. 9-10, № IV.

⁴¹⁴ АЗР, 2, с. 119, № 95.

⁴¹⁵ Там же, с. 126, № 102.

⁴¹⁶ Пономаренко Л. Историчне планування Києва.

⁴¹⁷ Київ та Києво-Печерська Лавра..., с. 25, 26, № 8, с. 109.

перекрита бульваром Лесі Українки в районі будинків № 18, 20. Нива простягалася від краю гори до району перехрестя зазначеного бульвару і вул. Новогоспітальної.

Деренувата нива займала ділянку плато на місці сучасного комплексу Головного військового клінічного госпіталю. На північний захід від неї, на місці частини госпіталю і Національного історико-архітектурного музею “Київська фортеця”, розташовувалась нива Теремища. Вона займала мис плато, обмежений із півночі і сходу долиною р. Клов, із заходу – схилами до долини р. Либідь, який піднімався над останньою на висоту понад 60 м. Назву ниви ще Л. І. Похилевич⁴¹⁸ пов’язав із літописним Теремцем (згадка 1150 р.), не зваживши на відстань у 10 км між запропонованим ним розташуванням Теремця в районі однойменного хутора на південно-західній околиці Києва і нивою Теремища. Думка про зв’язок назви Теремища з давньоруським словом “терем” видається цілком ймовірною. Можна припустити, що у давньоруський час на цьому місці або біля нього розташовувався один із замських князівських дворів. Зокрема, прямо під місцем ниви у 1976 р. були виявлені залишки поселення з матеріалами X–XII ст., яке дослідники пов’язали із Предславиним – літописним селом на Либеді, де була резиденція князя Володимира⁴¹⁹.

У тексті грамоти 1505 р. з надання нив Плоскої і Клинуватої згадується “дорога велика”, що йшла від монастиря до Либеді, праворуч від якої проходила Велика межа і розташовувався край Воздвиженської ниви. Отже, виходить, що Плоська нива із східного боку була обмежена шляхом на Либідь, із південного – Великою межею, від якої кордон ниви повертав до відрогу Кловської долини у місці, де закінчувалась нива, що належала Хрестовоздвиженській церкві на Старому городищі. Сама Воздвиженська нива мала лежати поруч із Деренуватою. Велика межа мала проходити приблизно у тому місці, де пізніше було побудовано ретраншемент на ділянці від краю плато у бік Либеді до верхів’я Неводничів⁴²⁰.

У грамоті короля Сигізмунда I від 05.07.1518 р. серед іншого згаданий обмін нивами між Пустинським і Печерським монастирями. Згідно з ним Пустинський монастир отримав Довгу ниву, а Печерський, який також претендував на неї, отримав від А. Немировича як компенсацію 2 замкові нивки, розташовані на вигоні. Оскільки місце останніх, на нашу думку, було поруч із Клинуватою і Плоскою нивками, цікавими є деталі їх розташування, подані в документі, а саме, що нивки лежали обабіч вигонної дороги, яка йшла від монастиря до Либеді, причому одна з них, розташована праворуч від шляху, була “подле самый окоп, што полико окопано”⁴²¹. Ми вважаємо, що згаданий “окоп” – окопування

⁴¹⁸ Похилевич Л. *Сказанія...*, с. 21.

⁴¹⁹ Мовчан І. І. *Давньоруська околиця*, с. 44-46.

⁴²⁰ Велика Межа також згадана в обводі Воздвиженської землі (Соколинний Ріг) записом 1593 р.: *Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе*. Киев, 1846, т. 2, с. 290-291.

⁴²¹ *АЗР*, 2, с. 126.

межі нивок, отриманих Пустинно-Микільським монастирем на початку XVI ст. Він мав надійно зафіксувати межі землеволодіння⁴²², що при сусідстві Печерських володінь було не зайвим, і ще попереджати потрапу, оскільки, як засвідчили цитовані документи, повз нивки проходила вигонна дорога, якою постійно на либідський вигон ходила худоба мешканців Печерського містечка. “Окоп” міг з’явитись у 1516 р., коли монастир отримав на додачу до Плоської і Клинуватої нив ще й ниви Теремища і Деренувату, що сформувало велике землеволодіння, і тому у 1518 р. він (окоп) згаданий у королівській грамоті як такий, який “толико окопано”⁴²³.

Відомо декілька планів, де зображено згадане суцільне окопування нив Микільського монастиря. Найдавнішим серед них є план маєтків Пустинно-Микільського монастиря 1713–1715 рр., де межовий окоп не тільки позначений, але й підписаний: “окопъ ниви плоской...”⁴²⁴. Наступним за часом є добре відомий план Києва з розташуванням полків, опублікований Г. В. Алфьоровою і В. О. Харламовим у 1982 р.⁴²⁵ На ньому на Печерському плато нанесено контур Кловської долини із вибалками, що дозволяє легко ідентифікувати місця розташування нив Клинуватої, Плоської, Деренуватої і Теремища. Через останні три проходила лінія ретраншементу. Найбільш важливою є присутність на плані земляної споруди, яка тягнеться від однієї з балок Кловської долини на схід до дороги, що веде до прилибідської частини, повертає фактично під прямим кутом і йде уздовж згаданої дороги (великої або вигонної за документами першої чверті XVI ст.) повз ретраншемент на південь. Північний відрізок цієї споруди повністю збігається з північним краєм Клинуватої ниви за описом її меж 1505 р., а східний – із межею Плоської ниви того ж джерела. Зображення траси окопування на цьому плані є найбільш важливим серед усіх відомих, оскільки інструментальна зйомка об’єкта показує в деталях

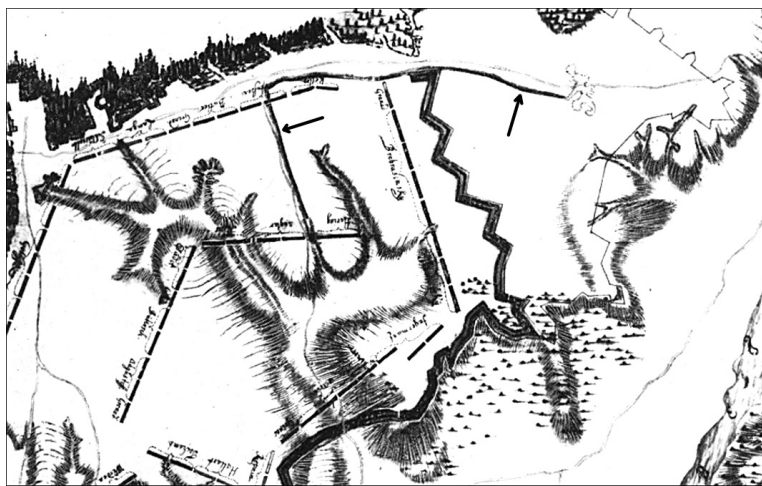
⁴²² Найбільш давні на території Києва межові окопування, які збереглися, належать до першої половини XIX ст. Вони розташовані в Голосіївському лісі й маркують межі Китаєво-Голосіївської дачі Києво-Печерської лаври (Козюба В. К., Ізотов А. О. Межові кордони та історико-географічна характеристика...). Здійснення межкування за допомогою суцільного окопування, а не традиційним для XVI–XVII ст. насипанням “пограничних” копців, позбавляло власника землеволодіння від посягань і псування граничних знаків з боку сусідів.

⁴²³ В публікації джерела помилково – “полико окопано” (див. прим. 421).

⁴²⁴ Пономаренко Л. Історичне планування Києва.

⁴²⁵ Алфёрова Г. В., Харламов В. А. *Киев во второй половине XVIII века*, с. 18. Публікатори датували план початком XVIII ст. (не пізніше 1706 р.) і вказали, що він без підпису (там же, с. 16), хоча прізвище автора плану добре видно в правому нижньому куті креслення. Натомість у каталозі РДАДА, де зберігається план, його датовано 1678 р. і названо автора – М. Хейнсон: *Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описами картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівах та рукописних збірниках)*. Упоряд.: А. В. Пивовар. Київ : Академперіодика, 2012, с. 100. Але на плані зображено ретраншемент, який почали споруджувати після 1706 р. М. В. Закревський цитує свідчення Я. Марковича, за яким цей вал насипали козацькі полки у 1713 р. (Закревський Н. *Описание Киева...*, с. 80). Визначальним для датування цього плану є наявність перед Золотими воротами двох додаткових укріплень – горнверків, які відсутні на плані І. Ушакова і що, ймовірно, були зведені під час оновлення Старокиївської фортеці після 1706 р.

його особливості – деякі вигини лінії південної сторони, місце її закінчення біля початку схилу до Либеді тощо (іл. 2). Також лінію окопування, на нашу думку, зображено на плані нив 1740–1750-х рр.⁴²⁶ На плані Києва 1750 р.⁴²⁷ східна лінія окопування виходить далі на північ від перпендикулярної північної ділянки, що свідчить про включення першої до складу “старожитнього” валка XVII ст., який оточував Печерське містечко і позначений на плані Ушакова. Північна лінія окопування проходила між сучасними вул. Панаса Мирного і Рибальською, а східна – по лінії вул. Олександра Копиленка – площа Лесі Українки – Київський національний університет культури, де закінчувалось плато і починався довгий пологий схил до Либеді.



Іл. 2. Лінія окопування початку XVI ст. нивок Пустинно-Микільського монастиря на Печерському плато (позначена стрілками), на плані початку XVIII ст. (за: Алфёрова, Харламов 1982, с. 18)

III.5. Земля Григорівська. У червні 1505 р. монастир купив у київського міщанина Митька Григоровича землю за Дніпром, що було підтверджено королем Олександром Ягеллончиком 03.03.1506 р.⁴²⁸ Після його смерті у серпні “игумен и вся братья монастыря” поспішили отримати підтвержувальну грамоту від наступника Олександра – Сигізмунда I, що і відбулося 30.11.1506 р.⁴²⁹

Придбана земля була з “сеножатми, и с озером и с криницами, и з их берегом”, з чого можна зробити висновок, що ділянка охоплювала як заплавної частину лівого берега Дніпра, так і його корінний берег. Саме на цій землі згодом постала Микільська слобідка.

⁴²⁶ *Київ та Києво-Печерська...*, с. 109.

⁴²⁷ Його повна назва: “Генералної плань всемъ тремъ кievскимъ крепостямъ соображающе около его ситуацією сочинень 1750 году”.

⁴²⁸ *АЗР*, 1, с. 369, № 223. Дата продажу землі – 15 червня – встановлена за купчим листом Митька Григоровича (див.: Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 163).

⁴²⁹ *АЗР*, 2, с. 2, № 2.

Григорівська земля мала форму трикутника, основа якого виходила до долини Дніпра, північна сторона межувала із землею, яка згодом отримала назву Євстафіївської, південна була обмежена річкою Дарницею. Орієнтовна площа землеволодіння – 14,4 км². Але монастирю на цій ділянці берега Дніпра належала не вся заплава. Після придбання Григорівської землі ченцям довелося уточнювати межі своїх володінь на сінокосних луках, що було здійснено 1508 р. із сусідами – підданими митрополита⁴³⁰. Частина сінокосів була у приватній власності до початку XVII ст., коли у 1602 р. В. Черевчей заповів монастирю свої сіножаті в ур. Глинище⁴³¹, і монастир зміг завдяки цьому зробити свій переїзд через Дніпро.

III.6. Млинище на р. Дарниця. “Мльнищо пустое” було надано монастирю королем Олександром Ягеллончиком для того, щоби ченці могли “собе млин справити для пожитку м(о)н(а)ст(ы)рского”⁴³². У 1511 р., під час розгляду питання про кордон на р. Дарниця між Пустинно-Микільським і Печерським монастирями, було окремо відзначено це млинище, і печерський архімандрит Протасій, зважаючи на данину короля Олександра, жодних заперечень щодо належності млинища не мав, що й було відзначено в акті від 20.01.1511 р.⁴³³ Підтверджувальна грамота на це млинище була надана королем Сигізмундом I 22.02.1516 р.⁴³⁴

На р. Дарниця існували гребля й озеро, згадані в акті 1511 р.⁴³⁵ Млинище локалізується в районі Старої Дарниці. Боротьба за нього між Пустинським і Печерським монастирями тривала і в XVII ст.⁴³⁶ За топографічними картами XX ст. можна точно з’ясувати місце, де р. Дарниця витікала з однойменного озера (ставка) і де розташовувалась гребля – за півсотню метрів на захід від будинку № 2 по вул. Азербайджанській.

Слід розуміти, що млинище на р. Дарниця спочатку не було складовою частиною інших пустинських володінь на київському лівобережжі, оскільки було надане королем Олександром Ягеллончиком під час його правління, тобто між 1501–1506 рр., і це відбулося раніше, ніж монастир отримав Полукнязівську (1508) землю. Щодо інших земель – Княжичів і Григорівської, то під час їх отримання не згадувалось млинище, а тільки озера. Крім того, Сигізмунд I у 1514 р. підтвердив надання на Княжичі, і тому, якби це млинище входило до земель Княжичів, королю не було б необхідності у 1516 р. робити окреме підтвердження на млинище.

Саме млинище (тобто місце, де колись стояв млин) розташовувалось на лівому березі Дарниці, що підтверджується Задніпровською картою 1640-х рр.,

⁴³⁰ *Каталог колекції документів...*, с. 17, № 9.

⁴³¹ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 163.

⁴³² *АЮЗР*, 8, 4, с. 162. Зміст надання наведений у підтверджувальній грамоті короля Сигізмунда I 1516 р.

⁴³³ Там же, с. 159-160, № XXVI.3.

⁴³⁴ Там же, с. 162, № XXVI.5.

⁴³⁵ Там же, с. 160.

⁴³⁶ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 15.

опублікованою Т. Ю. Лютою⁴³⁷. До нього впритул підходила Воскресенська Звіринська земля Печерського монастиря. Навпроти, на правому березі, була розташована Григорівська земля, придбана монастирем у Митька Григоровича. Оскільки ми не знаємо точної дати надання млинища, важко визначити, чи придбання землі стало поштовхом для випрошення у короля млинища на р. Дарниця, чи, навпаки, отримання млинища стимулювало викуп монастирем Григорівської землі.

Більш точне розмежування володінь обох монастирів в районі Дарниці, вірогідно, представлене у межувальному декреті київського підвоєводи князя Матуша Воронецького від 01.11.1585 р.⁴³⁸

III.7. Земля Полукнязівська. Земля була продана монастирю за 400 кіп грошей королівським толмачем Солтаном Албеєвичем⁴³⁹. Дозвіл на продаж був наданий київським воєводою Юрієм Монтовтовичем 29.07.1508 р.⁴⁴⁰ У купчому записі від 13.08.1508 р. вона також названа бортною. Займала значну ділянку лівобережжя до Трубежа на сході і с. Іванківці на півдні. Серед сусідів у документі згадані землі Печерського (ймовірно, Воскресенська Звіринська) і Микільського Пустинного (Княжичі) монастирів. Землю використовував (“ходил... тую землю”) бортник Яків Микитинич, який “вси границы ее ведает”. Цікаво відзначити, що Полукнязівська земля мала свій знак – “знамя”, який був намальований у купчій грамоті⁴⁴¹. Купівля була підтверджена королями Сигізмундом I 20.03.1522 р. і Сигізмундом II Августом 30.05.1570 р.⁴⁴²

У західній частині маєтку згодом виникло село Бортники, перша згадка про яке належить до 1581 р. Тоді там було 4 осілих господарства⁴⁴³.

Дніпровську заплаву навпроти Бортників займали землі Видубицького (Осокорівський маєток) і Печерського (Воскресенська Звіринська земля?) монастирів. Але далі на південь уся заплава належала Пустинському монастирю. На цій ділянці розташовувалось озеро Святище, більша частина берегів якого була микільською, крім двох ділянок у його верхів'ї, які належали Видубицькому монастирю і Воскресенській Звіринській землі⁴⁴⁴. Сусідство з маєтностями Печерського монастиря вимагало чіткої регламентації меж володінь обох монастирів, що було зроблено принаймні двічі. Декретом від 01.11.1585 р. намісника київського воєводи князя Матуша Збаразького було проведено розмежування Микільських володінь Дарниці, Княжичів і Бортників із землями Печерського монастиря⁴⁴⁵.

⁴³⁷ Люта Т. Джерела до історії київського землеволодіння та рукописна карта Київщини 40-х років XVII ст. *Наукові записки НАУКМА*. 1998, т. 3. Історія, с. 92.

⁴³⁸ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 164.

⁴³⁹ Солтан згадується як свідок тестаменту Семена Романовича 1506 р. (*АЮЗР*, 1, 6, с. 11).

⁴⁴⁰ *АЮЗР*, 8, 4, с. 159, № XXVI.2.

⁴⁴¹ *АЮР*, 1, с. 36-37, № 48.

⁴⁴² *АЮР*, 1, с. 60-61, № 71; *АЗР*, III, с. 153-154, № 49.

⁴⁴³ *ZD*, XX, s. 40.

⁴⁴⁴ *Документи до унії...*, с. 324.

⁴⁴⁵ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 164. На жаль, цей надзвичайно цінний, з огляду на вивчення монастирського землеволодіння XVI ст. і давньої київської топоніміки, документ досі не опубліковано.

У 1598 р. відбулося розмежування між Полукнязевським ґрунтом і печерським маєтком Вишеньки. Для його проведення були залучені мешканці прикордонних сіл обох монастирів – Бортників і Гнідина. Кордон монастирських володінь був визначений так: “почавши от Днепра Доброю криницею на поли, а от Доброе криницы у верхній конец Найденук у Реучое, а от Реучого у Гнили затон, всюды на пол, яко река, так закоты и затоны; а оттол у Проклетицу в нижній конец, а Проклетицою уверх, оставуючи по правой стороне м(о)н(а)ст(ы)ря Печерского кгрунты, а по левой стороне с(вя)того Николи Пустынского, аж до Пасечища на гору, которое Пасечище в кгрунте Печерскаго м(о)н(а)ст(ы)ря; тамже горою аж до Осовина, от Осовина до Канюкова дуба, всюды просто, не ухибляючи ни на право ни на лево, в котором дубе кажут камен граничный над дорогою, которая идет до Глыбокого, и тамже такимже способом просто аж до Баришполя по леве с(вя)таго Николы кгрунт, а по праву м(о)н(а)ст(ы)ря Печерского”⁴⁴⁶. Як видно, в заплавної частині кордон проходив природними об’єктами – старицях, закотах і затоках, на високому лівому березі – до дороги на с. Глибоке і далі на південь.

З картографічних джерел на схід від Гнідина відоме озеро Ревочи, яке можна пов’язати з Реучим, зазначеним в описі 1598 р. Інші топоніми не локалізовані.

III.8. Труханів острів. За це володіння у XVI ст. розгорнулась запекла боротьба між монастирем і київським магістратом. 04.07.1508 р. київський воєвода Юрій Монтовтович на прохання старців монастиря надав їм Долобецьке озеро, устя якого було розташоване в острові “Туханове”⁴⁴⁷. Король Сигізмунд I підтвердив це надання 17.08.1510 р.⁴⁴⁸ У 1523 р. київський воєвода Андрій Немирович надав монастирю сам острів і їз на Чорторії. Але згодом ці документи було втрачено – “тыи вси листы... без ведомости згинули”, і тому ігумен Ларіон знову звернувся до А. Немировича, і той надав 14.04.1534 р. грамоту “кому будет потреба того ведати, або чтучи его вслышати, нынешним и напотом будучим”⁴⁴⁹. У наданнях А. Немировича замковий Труханів острів “против манастыря за рекою” з чернечим дворцем, незважаючи на протест київської громади (“у мещан Киевских перед господарем... правом есмо зыскали”), вже повністю було передано монастирю. Цього ж року Сигізмунд I дозволив київським міщанам рибні лови на озері Долобецькому і використання Труханового острова⁴⁵⁰. Але вже 1541 р. він написав листа до майбут-

⁴⁴⁶ АЮЗР, 8, 4, с. 169-170, № XXVI.10. Частину топонімів – Канюків дуб, р. Проклетица, Найдонець-озеро, Добра Криниця – використано під час опису спірного кордону між митрополичими ґрунтами і землями Теофіли Собеської у дукті 1641 р. (див.: Люта Т. *Джерела до історії...*, с. 89).

⁴⁴⁷ АЗР, 2, с. 45, № 38.I.

⁴⁴⁸ Там же, с. 45, № 38.II.

⁴⁴⁹ АЮР, 1, с. 84, № 98.

⁴⁵⁰ *Каталог документів з історії Києва...*, с. 38, № 26. Документ згадується в царській грамоті 1691 р. Виникає питання, наскільки точно в ній передано зміст королівського привілею, який суперечить наданню А. Немировича 1534 р. і наступним королівським грамотам 1541 і 1566 рр.

ніх київських воєвод, де заборонив міщанам претендувати на о. Труханів як власність Пустинно-Микільського монастиря⁴⁵¹. Такого самого змісту був і лист короля Сигізмунда II Августа до київського воєводи К. Острозького 1566 р.⁴⁵² Київський магістрат не змірився з втратою для міста такої величезної ресурсної зони, звернувся до великокнязівського суду і отримав позитивне для себе рішення, яке було реалізоване ув'язуючим листом київського каштеляна П. Сапеги, із зобов'язанням монастирських поселенців на острові сплачувати куничне магістратові, але дворець залишився за монастирем⁴⁵³. Підтвердження острова монастирю було дане й королем Стефаном Баторієм⁴⁵⁴.

Найбільш детально історію використання Труханового острова монастирем описано в листі короля Сигізмунда II Августа від 20.01.1566 р.⁴⁵⁵ Документ містить переказ надання А. Немировича 1534 р. і, дуже докладно, листа Сигізмунда I 1541 р. З останнього дізнаємося, що монастирський дворець на острові був заселений при ігумені Протасії, і це викликало скаргу київських міщан до короля. На суді було з'ясовано, що “на том острове дворець здавна к манастырю Пустынскому поставлен”, і з'явився він ще “за продков короля его милости, пана отца нашего”, тобто за правління Казимира IV і Олександра Ягеллончика. Острів використовувався ченцями “яко в пасенны быдла, так в ловленьи рыб на некоторых местцах ув озерах”⁴⁵⁶.

Монастирський дворець, можливо, розташовувався на східному боці Долобецького озера, звідки було найзручніше вивести худобу на підвищений лівий берег Дніпра у разі повені⁴⁵⁷.

III.9. Довга нива. Нива розташовувалась над монастирем і була спірною з Печерською обителлю. Перші, збережені у документах, згадки про суперечки за цю землю відносять до початку XVI ст.

Поруч із Пустинно-Микільським монастирем розташовувався двір Кононівський, який стояв біля (“водле”) монастирського саду і до якого належало невелике поле (“полко”). У 1508 р. печерському архімандриту Васіану поскаржились “мужи заманастирские Печерского манастира”, що старці Пустинського монастиря “тое полко... витеребивши, вспахали”, а воно, як і двір, належать Печерському монастирю. Архімандрит звернувся за інформацією до “своих старих мужей и... сторонних, а наиболее опитовал есми духовно

⁴⁵¹ *Каталог документів з історії Києва...*, с. 38, № 32. Видавці назвали адресатом листа київського воєводу Я. Гольшанського, але він став урядувати з 1542 р. У тексті листа король звертається до ще не призначеного воєводи і його наступників: „писаний до воєводи Киевского, который бы тот замок Киевский держал, и до напотом будучих воєвод тамошних Киевских” (*АЮР*, 1, с. 155).

⁴⁵² Там само, с. 42, № 52.

⁴⁵³ Там само, с. 42, № 55; *АЮЗР*, 7, 3, с. 38.

⁴⁵⁴ Згадується в люстрації Київського замку 1616 р.: *АЮЗР*, 7, 3, с. 38.

⁴⁵⁵ *АЮР*, 1, с. 155-156, № 146.

⁴⁵⁶ Там же, с. 155.

⁴⁵⁷ Найвище місце біля Долобецької протоки (Долобецького озера?) – в районі сучасного розташування РОП-5.

Матфея Малого, игумена Пустинського” і з’ясував, що двір і поле “ізвечно” належали Пустинно-Микільському монастирю. Васіан написав листа 08.08.1508 р. пустинським ченцям, де “дали есмо в том им впокой... тое дворище и тое полко держать вечно и непорушно; а иншая наша братия, по нас будучи архимандрити печерські, штоби их в том не рушали” і сформулював тільки одну умову – той, хто в майбутньому буде жити у Кононівському дворі, має давати “третий грош пословщини нашим Печерским людем в помощь”⁴⁵⁸. Маючи листа від Печерського монастиря, Пустинно-Микільський монастир звернувся до Сигізмунда I із проханням підтвердити монастирську власність на Кононівський двір, цілину і “полько” за курганом, і отримав королівську грамоту⁴⁵⁹.

Коли після Васіана новим печерським архімандритом став Протасій, конфлікт довкола ниви спалахнув знову, так що його довелося вирішувати київському воєводі князю Юрію Гольшанському. Той назначив чотирьох уповноважених, які виїхали на місце для того, щоби “безхлопотно промежи ними того досмотрели и ихъ поеднали”⁴⁶⁰. У своєму листі від 30.06.1510 р. вони детально описали сутність конфлікту⁴⁶¹. Пустинно-Микільський игумен Макарій подав скаргу на печерського архімандрита Протасія з приводу самочинних, на думку Макарія, дій печерян щодо “нивы пашной”. Зокрема, печерські ченці порубали дерева біля кургана і гумна, а також зорали пустинську “ізвечную целину”, і навіть хотіли розібрати (“зметати”) гумно, що стояло над самим монастирем. Макарій і монастирські старці послалися на давній спір за “пашную ниву”, тую цілину і гумно, залагоджений ще за архімандрита Філарета, який “не вспоминался а ни к тому приповедался” щодо цієї власності. Архімандрит Протасій, дізнавшись про це, “того гумна и тое целины ораное поступилса стому Николе Пустынскому мнстру вечно и непорушно”. Послані воєводою на місце 4 зем’янина київських з’ясували лінію розмежування (“межы есмо межы ними положили”) землеволодінь обох монастирів, яка пройшла від кургана у Густу липу (частину якої, вірогідно, і зрубали печеряни), що росте “повижше гумна в заломе”. Поруч печеряни навіть заорали дорогу, що вела з “пустынки” до “великої городської дороги”, так що, за судовим рішенням комісарів, печерянам довелося очистити її⁴⁶². Результати розгляду питання були переказані в листі

⁴⁵⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 13-14, № VII. Подать *пословщина (посольщина)* згадується у квітці Філона Стрибиля, якого було обрано послом на сейм і який отримав посольщину з митрополітичних маєтків, від 05.02.1598 р. (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 199). Отже, посольщина – податок для фінансування поїздок послів і компенсації їх витрат під час виконання своїх функцій.

⁴⁵⁹ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 205.

⁴⁶⁰ Серед цих осіб був і Яцко Лозич, який брав участь у залагодженні конфлікту довкола цього володіння у 1508 р. (АЮЗР, 1, 6, с. 14).

⁴⁶¹ АЮЗР, 8, 4, с. 160-161, № XXVI.4.

⁴⁶² Там же. Не зовсім зрозуміло, чому під час конфлікту 1510 р. було посилення лише на позицію архімандрита Філарета, без згадки листа архімандрита Васіана 1508 р. Тим важливішою є нагальна необхідність публікації тексту грамоти Сигізмунда I 1508 (?) р. щодо залагодження конфлікту довкола Кононівського двору, цілини і “полка” за курганом.

воєводи від 20.07.1510 р., який, із зазначеним у ньому судовим рішенням, був наданий Пустинно-Микільському монастирю⁴⁶³.

Незважаючи на це рішення, суперечка за Довгу ниву продовжилась і надалі, доки новий київський воєвода Андрій Немирович не прийняв компромісне рішення. За листом воєводи від 19.04.1517 р. Печерський монастир за відмову від претензій на Довгу ниву отримав компенсацію у вигляді двох замкових нивок, що розташовувались на вигоні при дорозі на Либідь⁴⁶⁴. У той самий день печерський архімандрит Ігнатій підписав листа, за яким він повністю погодився з умовами обміну нивками⁴⁶⁵. Це рішення було підтверджене королем Сигізмундом I 05.07.1518 р.⁴⁶⁶

Лист архімандрита Ігнатія містить короткий опис меж ниви, яка вперше названа Довгою: “лежит нива долгая Печерского м(о)н(а)ст(ы)ря над м(о)н(а)ст(ы)рем с(вя)того Николы Пустынним, уеждаючи у м(о)н(а)ст(ы)рь Пустынской по левой руке к дорозе самой концем и к кургану, а другим концом уским к печерищу, а боком лежит водле самыи лесок Пустынского м(о)н(а)ст(ы)ра”⁴⁶⁷. Із південного сходу нива, за цим описом, була обмежена дорогою, що вела з “великої городської дороги” (яка з’єднувала Київ із Печерським монастирем) до Пустинно-Микільського монастиря, розташованого на терасі плато на 20 м нижче від рівня плато. Нині приблизно цією дорогою проходить Аскольдів провулок⁴⁶⁸. Протилежний, північно-західний, край ниви розташовувався в районі станції метро “Арсенальна” і мав, як зазначено в листі архімандрита Ігнатія, звужену, клиноподібну форму⁴⁶⁹. Тут же, на роздоріжжі, стояв “граничний” курган, позначений на плані 1713–1715 рр., про який вже згадувалось раніше. Довгий бік обмежувався міською дорогою (вул. Івана Мазепи), інший виходив до краю плато, де по дніпровських схилах ріс пустинський монастирський ліс. Місце ниви позначено на кількох картах землеволодінь Пустинно-Микільського монастиря першої половини XVIII ст.⁴⁷⁰

⁴⁶³ АЮЗР, 1, 6, с. 15-16, № IX. У М. І. Петрова цей акт датований 30.07 (Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 601).

⁴⁶⁴ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 205.

⁴⁶⁵ АЮЗР, 8, 4, с. 164-165, № XXVI.7. Серед свідків були Михайло Павша і Яцко Лозка, які брали участь у розв’язанні конфлікту довкола Довгої ниви ще у 1510 р. (там же, с. 160).

⁴⁶⁶ АЗР, 2, с. 126.

⁴⁶⁷ АЮЗР, 8, 4, с. 164.

⁴⁶⁸ Спуск з плато до тераси монастиря проходив балочкою (“рівчаком” за документами 1510 р. (№ 24, 25)), яка зараз засипана; устя її вгадується у рельєфі позаду пам’ятника Андрію Первозванному. Її згадано П. Алепським: “К монастырю надо спускаться по глубокой рытвине, подобной узкому входу в погреб, в глинистой горе, покрытой густым лесом” (*Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алепским*. Перевод с арабского Г. Муркоса. Москва, 1898, вып. 4, с. 188).

⁴⁶⁹ Звуження ниви було, ймовірно, обумовлено наближенням міської дороги до краю плато і врізанням у нього невеликої балки (“Печерища”?), сліди якої видно позаду станції метро.

⁴⁷⁰ Це плани 1713–1715 рр. і 1740–1750-х рр. На думку С. І. Климівського, Довга нива простягалася до будинку Верховної Ради України (Климівський С. І. *Соціальна топографія Києва...*, с. 128).

Площа Довгої ниви становила приблизно 3,5 га, її довжина – до 350 м, середня ширина – 140 м, так що назва ниви цілком відповідала її видовженій формі.

III.10. Чотанівський берег. На лівому березі Десни біля її гирла розташовувалась Чотанівська земля, яка була у приватній власності від 1506 р., поки її останній власник, колишній київський війт Семен Мелешкович не заповів її у 1563 р. Троїцькому Больничному монастирю. У 1560 р. виникла суперечка між війтом і Пустинно-Микільським монастирем за право володіння частиною Чотанівської землі, яка виходила на берег Десни.

Справу на місці розглянули намісник київського воєводи Василій Рай із уповноваженими особами. Ігумен Касьян скаржився, що С. Мелешкович “отнимает берег наш ц(е)рковный к земли к своей Четоновской на Десне реце, вверх едучи по правой стороне, Погребов не доезжаючи, и к тому берегу казал входником мозырским езь бити”⁴⁷¹. Війт наголошував, що то берег його Чотанівської землі, яку він купив у Левка Волковича і має відповідного листа. Ченці наполягали, що цей церковний берег вони використовують вже кілька десятиліть, і отримали його від Василя Жереб’ятича, у відписному листі якого (заповіті?) записано, що “который берег мой, выслуга моя... тот отписую на м(о)н(а)ст(ы)рь с(вя)того Николы Пустынского; вжо мне, и жоне, и детем, и блиским, и потомком моим в тот берег ничим ся не ступовати”. Це надання було підкріплене листом київського воєводи Андрія Немировича⁴⁷². Свідчення ченців були підтвержені показами 9 свідків – місцевих мешканців (“сугранников”), серед яких і отамани (біскупський і печерський) с. Ветичі, про те, що здавна на цьому березі “езь бивали” на монастирь⁴⁷³. Як було з’ясовано, у С. Мелешковича “тот берег меновите в листе купчом не описует”, а Левко Волкович “поведил: продал дей есмы тое именье, которое по отцы своем держал, а церковного, дей, не маючи моцы, некому не продавал”⁴⁷⁴. На основі цього Чотанівський берег присудили монастирю “вечными часы держати, и ези бити, и рыбы на себе брати”⁴⁷⁵.

У цьому документі є цікава деталь, яку згадано двічі: частина правого берега Десни, навпроти Чотанівського берега, також належала Пустинно-Микільському монастирю. Про це повідомив ігумен Касьян (“а в тым дей месте наши обадва береги ц(е)рковныи с(вя)того Николы”) і це записано в листі В. Жереб’ятича (“который берег мой, выслуга моя, и против Николскаго берега”).

За нашою реконструкцією, Чотанівський берег розташовувався на вигині Десни за 3,5 км на захід від с. Погреби. Із півночі і заходу він межував із Десною, зі сходу – старицею, яка у ХІХ ст. мала назву Стара Десна, із півдня – вузькою заплавною протокою. Площа ділянки – 2,6 км². За Десною, на північний

⁴⁷¹ АЮЗР, 8, 4, с. 167.

⁴⁷² Там же, с. 167, 168.

⁴⁷³ Там же, с. 168.

⁴⁷⁴ Там же, с. 168, 169.

⁴⁷⁵ Там же, с. 169.

захід, ми розміщуємо правобережне володіння Микільського монастиря, яке лежало біля Вітицького ґрунту київського біскупа і земель Печерського монастиря.

III.12. Селище біля монастиря. За київським подимним 1571 р., біля монастиря у своїх домах мешкало 9 монастирських підданих, 21 огородник, 13 коморників і 8 рибалок⁴⁷⁶. Вірогідно, селище займало високу терасу берега біля монастиря.

III.13. Ходосівка. За джерелами останньої чверті XVI ст., Ходосівські землі належали трьом власникам – Печерському монастирю, київському хорунжому Щасному Харлинському і Пустинно-Микільському монастирю. В 1574 р. відбулося розмежування між пустинським володінням Гвоздовом і митрополічним володінням Рославичі–Іванковичі. В акті згаданий стик монастирських володінь із землями панів Харлинського, Сурина і Тріски (Лісники)⁴⁷⁷. У 1579 р. розгорнувся конфлікт між монастирем і Харлинським за Ходосівку. Випис з київських городових книг від 06.04.1579 р. містить скаргу ченців на Щ. Харлинського за його наїзд на монастирську маєтність. Повторний випис скарги було зроблено в травні. За напад намісник київського воєводи князь Остафій Ружинський подав 20.05.1579 р. судовий позов на хорунжого. Ще в одному виписі з київських городових книг від 06.06.1579 р. повідомляється про введення Микільського монастиря у володіння Ходосівкою⁴⁷⁸. Щ. Харлинський спробував зібрати документи, розраховуючи, вірогідно, на судову перспективу оспорування володіння, але київський писар відмовив йому у наданні завіреної виписки (“видымуса”) по цій справі, що й було зафіксовано у виписі з судових книг земських від 12.06.1579 р.⁴⁷⁹ Враховуючи, що Підгірці у цей час також належали Пустинно-Микільському монастирю, протяжність кордону між Ходосівкою і пустинськими монастирськими землями була значною, що й провокувало порубіжні конфлікти. Наїзди на володіння Микільського монастиря Ходосівку траплялись і пізніше, зокрема, їх здійснювали князі Острозькі в 1617 р.⁴⁸⁰

IV. Михайлівський Видубицький монастир

IV.1. Земля Гнилець (Гнилеччина). Про володіння монастирем цього маєтку свідчать такі джерела: жалувана грамота митрополита Йосифа ігумену Іоакиму на “землицю” Гнилець від 5.06.1532 р.⁴⁸¹; лист софійського намісника Федора Тиші з приводу уступки монастирю Гнилецької землі від 26.04.1564 р.⁴⁸²; лист київського митрополита Сильвестра (Белькевича) на

⁴⁷⁶ Люта Т. До київського документального репозитарію..., с. 357-358; ZD, XX, s. 24.

⁴⁷⁷ АЮЗР, 7, 1, с. 242-243, № XXX.

⁴⁷⁸ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 603.

⁴⁷⁹ Там же, с. 198. Тут згадується, що наїзд був на ґрунт Ходосівський і пасіку.

⁴⁸⁰ Там же, с. 608.

⁴⁸¹ Вперше надрукована М. О. Максимовичем у 1841 р. (Максимович М. О монастире Гнилецком..., с. 28-30).

⁴⁸² *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 49-50, № 5; с. 365-366, № 3.

землю Гнилець від 02.07.1564 р.⁴⁸³, протестація про напад власника с. Лісників С. Тріски на монастирські ґрунти від 21.01.1570 р.⁴⁸⁴; реєстр маєтностей Видубицького монастиря ігумена Каліста від 13.03.1594 р.⁴⁸⁵

Як вже зазначалось, Видубицький монастир отримав “монастырь Гнилец” від митрополита Йосифа після смерті утримувача володіння Микули Панькевича у 1534 р. Прохання ігумена Іоакима до митрополита підтримали київський воєвода Андрій Немирович, печерський архімандрит Антоній, мінський намісник митрополита Василь Шишка, який до цього був київським митрополічним намісником⁴⁸⁶. До 1564 р. софійський намісник Єсько Прокопович без відома митрополита Сильвестра (Белькевича) забрав землю у монастиря, так що видубицькому ігумену Феofilу довелося звертатись до митрополита за захистом. Митрополит Сильвестр підтвердив землю монастирю на “вічні часи”⁴⁸⁷.

Найбільш детальну інформацію про землеволодіння цього часу містить реєстр маєтностей ігумена Каліста 1594 р. Згідно з ним, з озера Заспа щорічно надходило 8 кіп грошей оренди і пів фунта перцю⁴⁸⁸, з саду острова Гнилець, сіножаті Кального луґу, що давала 300 стогів сіна, та з озера Глушець монастир отримував по 3 копи грошей щорічно. По маєтку протікали річки – “вельми рибная” Віта (Вета) і Корчма (Кормча). Один берег останньої тримав боярин Юхим Сухопар, який брав по 3 гроша від кожного стогу і 2 копи грошей за сад. Інший берег належав монастирю і розташовувався біля ґрунтів і сіножатей Заспенських, тобто розташованих навколо озера Заспа, з яких отримував 5 чи 6 стогів⁴⁸⁹. Крім того, з пасіки гнилецької, яку тримав отаман спаський, тобто отаман селища Спаський Кут на Печерську, щорічно надходило по копі грошей і щось від перевісу⁴⁹⁰. Біля Гнильця “немало кґрунту видубицького” тримав власник Лісників Семен Тріска⁴⁹¹.

Розташування окремих частин і кордонів маєтку допомагають з’ясувати документи XVII ст. В ур. Кальний луґ, за реєстром озер Видубицького монастиря, складеному ігуменом Климентієм Старушичем 1661 р., лежали Підвяття, Шматкове, Різовате, Підбурне, Криве Пролусне, Білозуд, Корчма річка один берег до Порубіжного, від якого – обидва береги, Гутаєве, Глушець, половина Бистриці, Потяж, Заспа, Плоске, Кривуша, половини (половиці) Турця і Порубіжного⁴⁹².

Загальні межі володіння зафіксовані в “інтермиссии” возних “єнералів” Київського воєводства Бартоша Шумовського та Яна Лушовського від 12.02.1624 р.,

⁴⁸³ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 408, № 11.

⁴⁸⁴ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 181.

⁴⁸⁵ *Документи по історії унії...*, с. 323-325, № 1. С. Т. Голубев датував його 1594 р. (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 356, 424).

⁴⁸⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 392.

⁴⁸⁷ Там же, с. 408.

⁴⁸⁸ Як бачимо, прянощі були засобом розрахунку за оренду нарівні з грошима.

⁴⁸⁹ *Документи до історії унії...*, с. 323.

⁴⁹⁰ Там само.

⁴⁹¹ Там само.

⁴⁹² Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 493, № 76.

опис яких увійшов до тексту універсалу гетьмана Івана Скоропадського від 18.01.1718 р. За наслідками судових справ кінця XVI – першої чверті XVII ст. Видубицький монастир отримав від княжни Корецької “уступление, а именно на Гнилетщину, Куликовщину, Калиновщину, Калний Луг, на місце, где м(о)н(а)стир был Гнилецкий, на городище Гнилецкое⁴⁹³, на млин на реці Веті при устю оной в Корнчу з границями так описанными, почавши от річки Хотовки кгрунту Хотовского, маетности м(о)н(а)стира Печерского, дорогою до Лесник идучою в річку Поросятинку, в правой руці кгрунт Лесницкий, в лівой кгрунт Куликовский и Калного Лугу Видубицкий, річкою Поросятинкою в річку Вету в правой кгрунт княжни лесницкий, в лівой Калного Лугу выдубицкий, з Вети в річку Вербицю на низ одходячи, бори, ліси, Невіщним перевалом в Луги аж на миль три, лугом в річку Бистрицю, Бистрицею в Потяж, с Потяжи в Турець, Турцем в Дніпро, Дніпром вгору, в Порубіжную, з Порубіжной в Корнчу, Корнчею на копці попод Ходорину могилу в Калиновку, Калиновкою в гору по правой стороні кгрунт м(о)н(а)стира Печерского, а по лівой кгрунт Калиновский и Куликовский м(о)н(а)стира Видубицкого, з Калиновки в Сіраковку, на Сіраковці дві греблі до кгрунту Калиновского выдубицкого присипани, оттоль в Хотовку знову до дороги, к містечку Лесник идучой, з полями, дубровами, лісами, пасіками, борами з Праведницьким бором, з лугами, озерами, закотами, затоками, бобровими гонами, з сіножатми...”⁴⁹⁴

За використаними джерелами, загальна реконструкція маєтку Гнилець у XVI – на початку XVII ст. виглядає так. Він складався з чотирьох топографічно виокремлених частин. У західній, нагірній частині, що займала високий корінний берег Дніпра, розташовувались Куликівські ґрунти і власне сам Гнилець. Тут таки, на схід від Хотова, розташовувалась Куликова долина, яку згадано в обводі володіння селища Серякова під час його продажу Дмитром Єльцем Маркові Поплавському у 1572 р.⁴⁹⁵ Центральну частину володіння утворювали Лісницьке болото, крізь яке протікала Віта, і невисокі піщані підвищення з північного боку маєтку, де нині розташована західна частина селища Віта-Литовська. До нього примикало північне завершення Козинецького піщаного підвищення, де, вірогідно, й розташовувався Праведницький борок. Заплавна частина Дніпра з десятком озер мала загальну назву Кальний луг.

Західний кордон маєтку проходив від Куликової долини на південь до долини з р. Поросятинка (протікає по північно-східній частині с. Лісники), що є лівою притокою річки (сучасна назва – Безодня; протікає через с. Лісники

⁴⁹³ Гнилецьке городище, вірогідно, слід ототожнювати з відомим Пирогівським городищем.

⁴⁹⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського...*, с. 415, № 50. У скороченому відредагованому вигляді цей обвід представлений в універсалі гетьмана Івана Скоропадського, який має дві дати: 12.01.1718 р. (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 560) і 12.01.1721 р. (Мицик Ю. Нові джерела до історії Свято-Михайлівського Видубицького монастиря XVII–XVIII ст. *Труди КДА*, 2016, 16 (188), с. 188).

⁴⁹⁵ Польськомовний варіант документа див. в: *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 246, № 50. У тексті згадано, що у верхів'ї цієї долини розташовані 4 старожитні копці, які позначають рубіж між землями Гнилецькою і Лісницькою Семена Тріски.

із заходу на схід), південний – останньою далі на схід до р. Віта. Північний кордон проходив уздовж р. Хотівка, яка, за джерелами, мала різні назви частин своєї течії – у верхів'ї Хотівка (Хомівка), в середній частині – Сіраківка, в нижній – Калинівка. Кальний луг з півночі обмежувався озером (протокою) Порубіжним, з півдня – Турцем, тому монастирю належав тільки один берег (“половиця”) цих водойм. Під борком протікала р. Корнча (Кормча, Корчма), яка в універсалі гетьмана І. Скоропадського від 12.01.1721 р. вже має сучасну форму назви Конча⁴⁹⁶. За картографічними матеріалами, відомі озера Заспа і Бондариха.

ІV.2. Масток Осокорки з островом Миколаєвим. Найбільш давня і розлога інформація про це землеволодіння містить грамота польського короля Сигізмунда I від 26.04.1540–1543(?) р.⁴⁹⁷ Її було видано на прохання ігумена Єфрема для підтвердження цього надання “великих князів Руських з віків” і польських королів. Сигізмунду I був представлений лист київського воєводи Андрія Немировича з детальним описом кордону “того именья Осокорского”, який увійшов до королівської грамоти: “поченши от Днепра гараздо понижей Либеди Днепром в Моровое Днеприще, Днеприщем на Липки в Быстрый Перевал, с того Перевалу в Вубчае, потом в другое Вубчие, с того Вубчого в Коропов, з Коропова в Черные Лозы, с Черных Лоз на Сосны и Осокорки великие, в которых и Рубежи, од Осокорков в Гачища, з Гачищ в речку Панковскую, речкою в Телбин, Телбином в Коростышов, Коростышовом в Глубокий Колтоб, с Колтоба в Доманское жерело, жерелом в Днепр знову, Днепром в Наводницу просто”⁴⁹⁸.

03.03.1590 р. була підписана орендна угода між ігуменом Калістом і возним генералом Томком Хомичем на 5-річну оренду монастирських угідь, серед яких і ґрунти Осокорські, в описі кордонів яких використано обвід А. Немировича, із додаванням окремих деталей, зокрема, уточнено, що південний кордон розпочинався навпроти Жуківки. З оренди були вилучені озеро Стадне, берегова смуга Дніпра з річищем Осокорським і островом Миколаїв. Серед орендних озер Осокорків названо 8: Синятин, Попове, Криве, Татарське, Виріща, 2 Гатища і половина Новосельського⁴⁹⁹. Можливо, саме останнє з названих озер використовувалось навпіл Видубицьким і Троїцьким Больничним монастирями, але Томко жалівся, що “люде печарські и границы зуживають и озерцо где ся уюни ловять от кгрунту того видубицкого вступу не даютъ... у осередокъ озера того вступу забороняють”⁵⁰⁰.

⁴⁹⁶ Мицик Ю. Нові джерела..., с. 188; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького...*, с. 424.

⁴⁹⁷ Голубев С. Т. *История Киево-Видубицкого...*, с. 396-397, № III. Текст документа відомий за рукописною актовою книгою Києво-Видубицького монастиря, до якої був скопійований з гродської книги Київського воєводства. До останньої текст грамоти був вписаний 19.03.1621 р. (с. 397).

⁴⁹⁸ Там само, с. 396-397.

⁴⁹⁹ Там само, с. 418, № XXI. Видавець датував угоду 7 березня, але в тексті зазначено 3 березня.

⁵⁰⁰ *Документи до історії унії...*, с. 324.

У 1594 р. ігумен Каліст повідомив, що з цих “з шести озерец криничних” Томко дає за оренду пів копи грошей на рік з кожного⁵⁰¹. В іншій частині тексту він називає розмір оренди цієї землі у 30 золотих і відмічає, що на ній багато сіножатей і де би “фолварокъ могъ быть на быдло або сельцо поселить”⁵⁰². Як бачимо, у цей час на Осокорках ще не було стаціонарного поселення, яке, можливо, з’явилося на рубежі XVI–XVII ст., оскільки в 1617 р. вже згадується осокорівський отаман⁵⁰³.

Для більш точної локалізації теренів маєтності важливим є універсал гетьмана Скоропадського від 12.01.1718 р., де перераховані озера та інші природні об’єкти і урочища, серед яких Теляче, Грузна, Плоске, Підбурне, Синятин, два Гачища, Клешня, Вирища, Чеповаха, Татарка велика і мала, Порубіжне, Попове, Калита, Криве, Запісоч проти Жуківки, Стадне та інші⁵⁰⁴. На топографічних картах XX ст. збереглися назви озер Підбірного, Стадного, ур. Чорні Лози. Порубіжні маркери між Осокорівською землею і Позняками названо в описі кордонів останнього від 1693 р.: Синятин, Порубіжне, Телячів, р. Позняківка (Паньківка)⁵⁰⁵. Ймовірно, від назви острова Миколаєва походить назва озера (протоки) Миколайчик, розташованого навпроти Осокорків⁵⁰⁶.

Спираючись на найдавніший опис меж Осокорівського маєтку, С. Т. Голубев визначив протяжність володіння уздовж лівого берега Дніпра відносно правобережних орієнтирів – від острова Жукова до Неводничів, слушно зауваживши, що ці межі могли бути розширені від дійсних⁵⁰⁷. Довжина маєтку становила близько 9 км, а його площа – 24 км².

ІV.3. Озера Гачище, Бервища, Кальне біля Вишеньок. Ці озера, як власність Михайлівського Видубицького монастиря оспорювались володарями маєтку Вишеньки Ленковичами у 1545 р. За рішенням київського воєводи Фрідріха Глібовича Пронського від 21.08.1545 р. ці озера залишені за монастирем⁵⁰⁸. Вірогідно, після переходу Вишеньок під зверхність Печерського

⁵⁰¹ *Документи до історії унії...* Ігумен помилився у кількості озер, що видно з його переліку назв: “Сенатинъ, Поповое, первое Кривое, другое Татарка, третее Вирища, польъ Новоселского озера, Гачища и другое Гачища” (там само).

⁵⁰² Там само.

⁵⁰³ Там само, с. 358, № 64. Наявність отамана не є беззастережною ознакою існування населеного пункту, оскільки в цей час відомі отамани і для сільськогосподарських ресурсних зон.

⁵⁰⁴ Там само, с. 559, № 105.

⁵⁰⁵ *Памятники, изданные Временною...*, с. 305. Дві частини ґрунту Паньківщини/Паньківщини (Позняківщини) у 1631 і 1634 рр. були подаровані митрополиту Петру Могилі їх власниками братами Позняками (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 446-447, № 42, с. 451-452, № 45). Вони згадані як володарі у київському подимному 1628 р. (*ZD*, XX, s. 73), а Ісак Позняк фігурує ще в поборовому реєстрі 1581 р. (*ZD*, XX, s. 45).

⁵⁰⁶ Походження назви острова Миколаєва, яка відома принаймні від 1590 р., залишається нез’ясованим. Вона походить від колишнього власника маєтності – імені невідомої особи або назви церкви. Нагадаємо, що наприкінці XVII ст. видубицькі мешканці Звіринця повідомляли, що звіринецьке церковиче належало церкві Св. Миколая, оскільки вони це “чували од отцев своих и старых людей” (див. прим. 359).

⁵⁰⁷ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 340.

⁵⁰⁸ *АЮЗР*, 1, 6, с. 39, 40, 42-44.

монастиря у 1563 р. видубицькі ченці втратили фактичний контроль над цією власністю. Тому ці озера хоч і згадано, але їх не віддали в оренду возному генералу Томку Хомичу під час укладання угоди між ним і монастирем 07.03.1590 р.⁵⁰⁹ Їх немає в переліку маєтностей монастиря, складеному ігуменом Калістом у 1594 р., натомість їх названо у протестації уніатського митрополита Іпатія Потєя 16.10.1612 р. як такі, що відібрані Печерським монастирем у Видубицького⁵¹⁰. Перераховані вони й у реєстрі озер Видубицького монастиря 1661 р. ігумена Климентія Старушича⁵¹¹.

Місце розташування одного з озер – Кального – встановлюється за картами ХХ ст., на яких воно фігурує як Кальнухи. Озеро під назвою Гачище існувало і біля Осокорків і згадується в кількох документах ХVІ ст.

ІV.4. Маєток Багринів. Щодо цього монастирського землеволодіння відомі щонайменше 3 документи ХVІ ст.: лист київського воєводи князя Фрідріха Пронського до короля Сигізмунда ІІ Августа з приводу володіння монастирем Багринівського селища від 1546(?) р.⁵¹², привілей короля Сигізмунда ІІ Августа від 05.03.1546(?) р.⁵¹³ і згадка “границы Багриновской” у розмежуванні Орининського ґрунту від 08.12.1572 р.⁵¹⁴

Підтверджувальний привілей на володіння був наданий королем Сигізмундом ІІ Августом на прохання ігумена Єфрема. Той запевнив короля, що “селище на имя Багреново” з віків належало монастирю, і було поданням “великих князів Руських”, підтвердженням польськими королями, але “листы, привилля и твердости старые... згнули в тот час, коли Киев и монастырь тот был од неприятеля крижа светого по килка крот збурен”. Приналежність землі монастирю встановив київський воєвода Фрідріх Глібович Пронський, який опитав свідків⁵¹⁵.

У цих документах розташування ґрунту і його межі зазначені дуже загально. У привілеї Сигізмунда ІІ Августа лише вказано, що селище розташоване над Дніпром і потоком Любкою⁵¹⁶. І лише у черговому “увязанні” від 22.11.1613 р. “кґрунт власный звечистый церкви Божое Святого Михайла монастыря Выдубицкого до митрополии Киевское належачое”, який лежить над Дніпром, Любкою і Лукарцем, “з давных часов так се мело, и на тот час мает: поченши от реки Днепра за Либедью тым же Днепром на низ в Жуковку, Жуковкою в Попово озеро, тым озером в речку Любку, Люб(к)ою до яру Глубокого, Глубоким яром чимало попоехавши, минаючи Голосеев, на гору на дубы аж до дороги з Голосеева идучой, тою дорогою на Дубровку до Вичоки, з Дубровки через дорогу в долину Глубокою, ку Днепру на криницу, з которой

⁵⁰⁹ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 418, № XXI.

⁵¹⁰ Там же, с. 412.

⁵¹¹ Там же, с. 493, № 76.

⁵¹² Там же, с. 400.

⁵¹³ Там же, с. 399-400, № VII.

⁵¹⁴ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 193.

⁵¹⁵ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 400.

⁵¹⁶ Там же.

жерельце Лукарец идет, Лукарцем в верх озера Лукарецкого, от верха озера в Перевал Днепровый, перевалом знову в Днепре”⁵¹⁷.

З трьох боків кордон маєтку дуже точний: зі сходу – Дніпро, з півдня – р. Любка (сучасна назва – Голосіївський струмок)⁵¹⁸, з півночі – долина з струмком Лукарець, яка розмежовувала Багринівський і Орининський ґрунти і детально описана в обводах останнього 1563 та 1572 рр. Західний кордон йшов по одному з ярів (Глибокому яру за документом 1613 р.) до височини, де проходила дорога з Голосієва до Вичівки і яка була вкрита дубами⁵¹⁹. Нині це – ділянка вул. Блакитного між будівлями гуртожитків № 2, 4 НУБіП України і корпусами № 42/1 по цій же вулиці. В цих межах площа Багринівського ґрунту становила (разом із митрополичою частиною) близько 4 км².

Один із монастирських документів згадує 29.05.1587 р. володаря монастирських добр – Захарія Філософовича⁵²⁰.

Щодо обводу сусідньої Орининської землі 1572 р., де згадується стик чотирьох монастирських володінь, перелік останніх слід розуміти так. Крім, власне, самого Орининського ґрунту Михайлівського Золотоверхого монастиря, на Вичівці сходились кордони Печерського (Голосіїв), Троїцького Болоничного (частина сучасного Голосієва) та Михайлівського Видубицького (Багринівська земля) монастирів. Якби під Багринівським ґрунтом, окремим від Видубицького, у обводі згадувались митрополичі володіння, напевне, вони були б названі “софійськими”.

ІV.5. Земля Звіринець. Володіння розташовувалось довкола монастиря. Ігумен Григорій Шваба звернувся до короля Сигізмунда II Августа з проханням затвердити обвід землі, зроблений київським воєводою Костянтином Острозьким, що і було зроблено 05.07.1568 р.⁵²¹ Ігумен посилався на те, що “великие князи Руские к тому монастырю Выдубицкому з веков придали землю прозываемую Зверинец, над рекою Днепром лежачую” і надав “от... королей Польских потверждение” грамот давньоруських князів⁵²².

За обводом князя К. Острозького, кордон землеволодіння був таким: “почавши от реки Днепра уверх озера Затона, а з того озера в долину Глубокою, ровчаком и поточком Наводницким простуючи до колодезей у верб граничных, в яких колодезях были и знаки граничные положены, два сошника у жорна; от верб граничных и колодезей, тоуж долиною Наводницкою, ровчаком

⁵¹⁷ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 435, № 33.

⁵¹⁸ Назва р. Любка є на плані Китаєво-Голосіївської дачі 1879 р. (Козюба В. К., Ізотов А. О. *Межові кордони та історико-географічна характеристика...*, с. 21, 24, прим. 5).

⁵¹⁹ На Вичівці, де сходились кордони чотирьох монастирських володінь, ріс велетенський дуб, який у 1694 р. був уже стятий, і який мав діаметр у півтори людини, тобто близько 2,5 м (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 537).

⁵²⁰ Там же, с. 179. На нашу думку, цим Захарієм може бути митрополичий священик, захоплений у Спаському Куті печерськими ченцями і монастирськими слугами 6 листопада 1592 р. і вивезений до монастирського дворця Теремців (*Описание документов...*, т. I, с. 66, № 145).

⁵²¹ *АЗР*, 3, с. 146-147, № 44.

⁵²² Там же, с. 146.

и поточком на озеро, которое в долине mezi лесом стоит, а с того озера на борок, от борочка на Перепелич долину и через гостинец Трипольский, тою долиною простуючи в Лыбедь (а там в Лыбеди млын Выдубицкий вместный, пополам с Печерскими, а они тот млын з Выдубицкими за чотыри дворища на Зверинце выменили); оттоль Лыбедью наниз, на – задки, до млына другого Выдубицкаго звечистаго на Лыбедь же, тою Лыбедью знова в Днепр”⁵²³.

Для визначення західного кордону володіння важливим є місце млина на Либеді, до якого цей кордон і виходив. У середині XVI ст. млин навпіл належав Печерському і Видубицькому монастирям. У більш пізній час цей млин належав виключно Печерському монастирю. Він розташовувався на правому березі р. Либідь, і тільки в середині XVII ст. був перенесений на лівий берег⁵²⁴. Його зображено на планах Ушакова 1695 р. і Дебоскета 1753 р., плані Києва 1750 р. та ін. Млин стояв на місці, де тепер розташована металобазу (Саперно-Слобідський проїзд, 4). Отже, кордон йшов по Неводницькій долині до її вершини, повертав на південь і проходив через борок (нині територія Київського військового ліцею ім. Івана Богуна), далі пересікав шлях на Трипілля (в районі Печерського мосту) і західним краєм Перепелич долини (парний бік вул. Бойчука (кол. Кіквідзе) виходив прямо на млинок. По долині протікав струмок, у більш пізній час відомий як Буслівка, який впадав до Либеді нижче порубіжного млинка. Згаданий у документі 1568 р. Трипільський гостинець йшов до гирла Либеді, і його траса зафіксована на картах XVIII ст.

На землі Звіринець розташовувалось однойменне монастирське селище. З подимного 1571 р. відомо, що 5 його мешканців заплатили подимне, 6 були огородниками, 2 – коморниками, 1 – козаком, 3 – рибалками⁵²⁵. У 1593 р. з нього ж, названого у документі “местечком Монастырским у монастырка выдубицкого”, був отриманий митрополичий оброчний збір⁵²⁶.

Незважаючи на існування межового акта 1568 р. і на те, що з північного боку Звіринецьку землю відділяв від землі Печерського монастиря сталий природний рубіж – долина Глибока або Неводничі, печеряни постійно намагались захопити частину Звіринець. На наше припущення, це пов’язано з тим, що під час другого етапу функціонування звіриницьких печер у XIV–XV ст. їх використовували печерські ченці, зокрема, як кладовище. Частина землі давньоруського Воскресенського Звіринецького монастиря на лівому березі Дніпра також увійшла до складу печерських володінь⁵²⁷. Печерських підданих, що жили на Звіринець, згадано в королівському листі Сигізмунда I від 03.03.1541 р. до печерського архімандрита Софронія, аби він не намовляв цих людей не платити данину на Видубицький монастир – “ты дей и тое дани тым людем своим на тот монастырь выдавати не кажеш”⁵²⁸. У цьому ж документі наводиться

⁵²³ АЗР, 3, с. 146.

⁵²⁴ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 533.

⁵²⁵ Люта Т. До київського документального..., с. 359.

⁵²⁶ *Описание документов...*, т. I, с. 68, № 150.

⁵²⁷ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринецька”..., с. 14-18.

⁵²⁸ АЗР, 2, с. 374, № 209. Ймовірно, саме землею їхніх садиб поступився Михайлівський Видубицький монастир в обмін на половину печерського млина на Либеді.

факт захоплення Печерським монастирем озера Затону, неподалік від гирла Неводницької долини, яке “от давних часов” належало Михайлівському Видубицькому монастирю. У 1565 р. знову повторився наїзд на це озеро, що простяглося від Неводничів до самого Видубицького монастиря, під час якого люди Печерського монастиря витягнули з Затону неводом кілька возів риби⁵²⁹.

Порушення власності на Звіринецьке володіння з боку Печерського монастиря відбувалось багато разів протягом XVI – початку XVII ст., поки у травні 1613 р. архімандрит Єлисей Пленецький і ігумен Антоній Грекович не дійшли згоди щодо цілісності цього землеволодіння⁵³⁰. Останній на підтвердження тези про те, що той “кгрунт ещо при zaloженю м(о)н(ас)т(ы)ра Видубицкого от фундаторов н(а)ших князей руских церкви с(вя)той Архангела Михаила Видубицкой наданий”, пред’явив кілька давніх актів, серед яких: привілей короля Сигізмунда I від 05.06.1535? р.⁵³¹, даний у Вільні видубицькому ігумену Якимію на підтвердження Звіринця і де згадано листи польських королів Владислава і Казимира; лист справці Київського воєводства князя Івана Федоровича Чарторийського від 13.06.1565 р. за скаргою видубицького ігумена Антонія на архімандрита Іларіона щодо відбирання видубицьких земель і озер; лист ігумена Антонія від 17(27).06.1565 р.⁵³², де він повідомляє, що, незважаючи на грошову заруку короля, архімандрит Іларіон “пуци видубицькіе пуштошит... а тіе пуци од Неводничой долини до Либеди показано намъ”; лист київського воєводи Костянтина Острозького до архімандрита Іларіона від 15.05.1566 р., аби той землі Видубицького монастиря не забирав і “в уходи... не вступоваль”; граничний опис Звіринця і Наводичів, виконаний Костянтином Острозьким на доручення короля Сигізмунда II Августа 21.09.1565 р. із повним текстом обводу⁵³³; привілей короля Сигізмунда II Августа від 05.07.1568 р.⁵³⁴

⁵²⁹ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 408, № XII.

⁵³⁰ *Документи до історії унії...*, с. 349-352, № 53.

⁵³¹ Цифра року у тексті закінчується на 7. У тексті вказаний і індікт – 8-й, який не відповідає року. За індіктом, це має бути 1520 чи 1535 р. Вірогідно, саме з цього привілею було взято інформацію щодо ігумена Якимія, ім’я якого внесено у перелік ігуменів Видубицького монастиря, створеного після 1765 р. Там ця інформація подана так: “6. 1507 окт[ября] 5, индикта 8, игумен Якимец” (публ. за: Мицик Ю. *Нові джерела...*, с. 179), і в ньому ще й переплутаний місяць. С. Т. Голубев вважав цю грамоту фальшивою (Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 548-550).

⁵³² У документі на позначення дня стоїть лише друга цифра; він був написаний після 13 червня – дати попереднього документа.

⁵³³ Різниця текстів обводу 21.09.1565 р. та його повторення у королівському привілеї від 05.07.1568 р. незначна (напр. колодязев – колодезей, неводницкою – Наводницкою, на борочек – на борок, садки – задки і т.п.) і може бути пов’язана, зокрема, з якістю відтворення тексту у виданні 1848 р. Але у королівському варіанті обводу є 2 цікаві вставки – про покладення граничних знаків (двох сошників і жорна) в колодязі у верб граничних, і про обмін млина на Либеді за 4 дворища. Як слід розуміти, ці вставки пов’язані з подіями, які відбулися між появою обох текстів, тобто у проміжок від вересня 1565 до червня 1568 р. Ймовірно, що вставки було внесено як додаткові уточнення за інформацією ігумена. Зрозуміло є мотивація Григорія Шваба додати до тексту королівського привілею згадку про граничні знаки, а ось додавання фрази “а они (Печерський монастир – В. К.) тот млын з

Граничний опис 1565 р. містить одну топографічну деталь, яка, на нашу думку, використовувалась Печерським монастирем під час його експансії на Звіринецьку землю в останній третині XVI–XVII ст. Кордон йшов “долиною неводницькою ровчакомъ и поточкомъ на озеро которое в долине межи лесомъ стоит”⁵³⁵. Неводницький потічок дійсно протікав рівчаком у долині від її вершини і цей рівчак добре видно на картах XVIII ст. А ось озеро біля витоків потічка, вірогідно, зникло невдовзі після розмежування. Натомість південніше, в улоговині між пагорбами, існувало інше озеро, яке не мало постійного витоку до Неводницького струмка і яке у 1694 р. назване Проклятим⁵³⁶, а вже у XVIII ст. мало назву Святого. Воно представлено на усіх картах XVIII ст., а на карті Дебоскета 1753 р. навіть підписане⁵³⁷. Озеро розташовувалось у місці, де вул. Болсуновська (кол. Струтинського) виходить до бульвару Дружби народів. У суперечках за звіринецький кордон представники Печерського монастиря саме це озеро пов’язували із згаданим у обводі К. Острозького і постійно претендували на мисоподібний виступ (нині – територія від Київського військового ліцею ім. Івана Богуна до Звіринецького кладовища уздовж вул. І. Болбочана і Верхньої), який розділяє верхню частину Неводничів і долину з озером, де розташовувалось селище Звіринець. Врешті Печерський монастир заволодів цією територією, яка називалась Печерським Звіринцем, а північна частина села Звіринець, яка була підпорядкована Лаврі, у XVIII ст. отримала назву Свято-озерської слобідки⁵³⁸.

У нижній частині Либеді стояли два млини. “Млинок звечистый”, розташований у гирлі річки, завжди належав лише Видубицькому монастирю. Другий млин, вище за течією, використовували обидва монастирі, але згодом Печерський монастир відмовив Видубицькому у його частці.

Площа Звіринецького володіння була значною – 4,2 км². Його частина була вкрита лісом, зокрема, схили Неводницької долини (обвід 1565 р.) та берег Дніпра між Неводничами і Либіддю (Видубицька пуца згадана в листі ігумена Антонія 1565 р., виписі І. Чарторийського 29.06.1565 р. – пограбування худоби з череди, яку випасали видубицькі піддані в монастирській пуці⁵³⁹), а також ділянка плато між верхів’ями Неводницької і Перепелич долин (борки обводу 1565 р.). Цікаву інформацію щодо сільськогосподарського використання цього маєтку містить “Реєстръ пожитковъ” монастиря, складений ігуменом Калістом 13.03.1594 р. Тут розташовувались пасіка і сад у “логовині пасечной”, за використання яких монастир отримував по пів копи грошей на рік. З великого

Видубицькими за чотири дворища на Зверинце выменили”, на нашу думку, мало б підкреслити право власності Видубицького монастиря на половину “сумісного” млина на Либеді. С. Т. Голубев датував цей документ 1567 р. (Голубев С. Т. *История Киево-Видубицкого...*, с. 550).

⁵³⁴ *Документи до історії унії...*, с. 350-351.

⁵³⁵ Там само, с. 351.

⁵³⁶ Голубев С. Т. *История Киево-Видубицкого...*, с. 532.

⁵³⁷ Вортман Д. Я., Нікітіна В. І. Маловідомий план околиць Києва...

⁵³⁸ Лучицький І. Київ в 1766 г. *КС*, 1888, 1-3, с. 28-30.

⁵³⁹ Голубев С. Т. *История Киево-Видубицкого...*, с. 407, № X-а.

монастирського поля ченці отримували десятину. Практика надання “поля на посеяне збожа з десятини” продовжилась і на початку XVII ст., коли для цього було надано ділянку землі на горі Бусовиці⁵⁴⁰. Про садки над Либіддю біля монастирського млинка згадує ще обвід 1565 р.⁵⁴¹ Пограбунок печерськими підданими сільськогосподарських угідь монастиря біля озера (Святого?), під час якого “сади ихъ црковніе видубицькіє кгвалтовне нашедши отрусили и овоцу рожного на килканадцят возъ забрали”, став причиною угоди про підтвердження цілісності Звіринецького володіння 1613 р.⁵⁴²

IV.6. Озеро Святище. В орендній угоді між монастирем і возним генералом Томком Хомичем 1590 р. окремо згадується озеро Святище, з якого йшло 3 копи грошей оренди. Орендар мав право ловити рибу для себе лише в теплу пору року (“від льоду до льоду”), а взимку – на монастир. Крім грошової виплати, Томко мав надавати за сезон сотню рибин бокових⁵⁴³.

У реєстрі маєтностей, прибутків та данин монастиря, складеному ігуменом Калістом 1594 р., містяться подробиці цього володіння. Озеро з усіх сторін оточене землею Пустинно-Микільського монастиря, і тільки біля одного краю озера “в шії самой ув устю озера того што есть месце наилепшее” розташована монастирська сіножать, що дає 5 стогів і яка маркована порубіжними копцями⁵⁴⁴. Озеро зберегло свою назву до сьогодні.

IV.7. Сіножать у Псютичах. Належала митрополиту і була захоплена Печерським монастирем. Ігумен Михайлівського Видубицького монастиря Каліст вважав її, як і деякі інші митрополічі маєтності, власністю свого монастиря⁵⁴⁵.

IV.8 Озерце на лівобережжі. Розташовувалось десь на північ від Осокорівського маєтку, поруч із землею Троїцького Больничного монастиря⁵⁴⁶. Коротка звістка про це озеро 1594 р., де “люди печерські троїцькі” не дають видубицькому орендарю Томку ловити рибу, не надає інформації щодо точної локалізації озера.

V. Михайлівський Золотоверхий монастир

V.1. Лука Кораблища (острів Церковний, Михайлівський) і р. Ржавець. Це земельне володіння представлено в 6 використаних нами публікаціях документів або згадок про них. Воно фігурує в листах великого князя литовського Олександра Ягеллончика від 24.03.1499 р.⁵⁴⁷ та короля Сигізмунда I від 14.06.1507–1520 р.⁵⁴⁸, королівських привілеях Сигізмунда II Августа від

⁵⁴⁰ Голубев С. Т. *История Киево-Выдубицкого...*, с. 355, № 59.

⁵⁴¹ Там же, с. 351.

⁵⁴² Там же, с. 350.

⁵⁴³ Там же, с. 418, № XXI; *Документи по історії унії...*, с. 323.

⁵⁴⁴ *Документи до історії унії...*, с. 324.

⁵⁴⁵ Там само.

⁵⁴⁶ Там само.

⁵⁴⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 44. Рік листа встановлено за названим у документі індіктом – 2-м.

⁵⁴⁸ Там само. Королівський лист, також переказаний у привілеї короля Сигізмунда II Августа, має лише число – 14 червня. Оскільки у ньому названі ігумен Іона та королівський писар Копоть, це дозволяє дещо конкретизувати час підтвердження – у квітні 1521 р.

17.10.1563 і 04.06.1570 рр.⁵⁴⁹ та Стефана Баторія від 25.07.1578 р.⁵⁵⁰, згадується під назвою о. Михайлівський у переліку монастирських володінь, складеному ігуменом Макарієм 1526 р.⁵⁵¹

Вперше острів Церковний “на низ Днепра” з р. Ржавець згадано в листі Олександра Ягеллончика⁵⁵². Надання було підтвержене Сигізмундом I, Сигізмундом II Августом і Стефаном Баторієм.

Більш детальні географічні орієнтири, з назвами річок і озер цього церковного острова, подано в заставних документах 1610 і 1635 рр.⁵⁵³ За цими матеріалами, до складу володіння входили р. Ржавець (паралельна назва першої половини XVII ст. – Зубач) та озера – Чакул, Хрещате, Підлузне, Лебедин, Підтопільне, Ситніховате і верхня частина Віленського. Кілька з цих назв збереглися в топографічній карті XIX–XX ст., що дозволяє окреслити приблизні межі володіння.

Зокрема, р. Ржавець розрізала луку навпіл, проходячи від протоки Дніпра Старик до прибережного озера Віленського⁵⁵⁴, над яким – село Козин. Озера

ігуменом монастиря вже названо Макарія, а підписи Копотя Васильовича (Васковича) стоять на документах і 1508, і 1520 рр. (див.: *Lietuvos metrika*. Кнуга № 86..., s. 146, № 115; *АЗР*, 2, с. 129, № 106). А. Бонецький, з посиланням на Ю. Вольфа, початок служби писарем Копотя (Михайла) Васильовича відніс до 1506 р. (Boniecki A. *Poczet rodow w Wielkiem Ksiestwie Litewskiem w XV i XVI wieku*. Warszawa, 1887, s. 139), отже, лист за підписом Сигізмунда I (коронований 24.02.1507 р.) міг з’явитись не раніше 1507 р.

⁵⁴⁹ Петров Н. *Описание рукописей...*, с. 167; *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 44, № 10.

⁵⁵⁰ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 49, № 11.

⁵⁵¹ *АЗР*, 2, с. 168. Згадка “луга монастырского (на Кораблищах)” фігурує в назві документа 1563 р. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 41, № 8). Це – очевидна помилка його переписувача, оскільки фабула конфлікту між Михайлівським Золотоверхим монастирем і князями Дмитром Романовичем Любецьким і його сином Богушем за монастирський ґрунт, який насправді розташовувався на Прип’яті, добре висвітлена в опублікованій низці документів XVI ст. (там само, с. 37, № 4, с. 359–364, № 289–293).

⁵⁵² Лист було спрямовано київському воєводі Дмитру Путятичу (1492–1505) на підтвердження рішення суду під головуванням його та господарського маршалка, вітебського намісника Станіслава Глібовича (1495–1501), у справі земельної суперечки за це володіння між ігуменом Іоною і дворянином Михайлом Гагіним. Зміст листа переказано у привілеї короля Сигізмунда II Августа на підтвердження монастирю різних маєностей 1570 р. і тому Олександр Ягеллончик названий у ньому королем, хоча на трон він зійшов тільки наприкінці 1501 р. Михайло Гагін – перший мозирський державця (1482–1504), який був одружений на онучці князя Яголдая і отримав частку Яголдаєвої тьми на Путивльщині (Клепатский П. Г. *Очерки по истории...*, с. 158, 167, 249, 363; Яковенко Н. *Українська шляхта...*, с. 367). На початку XVI ст. М. Гагін випросив у Сигізмунда I маєток у Жолудському повіті Віленського воєводства, мотивуючи це тим, що “именя его, которые ему по жоне его досталися в Путивли, неприятел наш великий князь Московский забрал и посел, а которые именеица мел в Киеве, тые тежъ спустошены и на корен скажоны от поганства татар” (цита. за: *Lietuvos metrika*. Кнуга № 8, s. 175). Після заклоту князів Глинських емігрував до Великого князівства Московського.

⁵⁵³ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 208, № 152, с. 209, № 153.

⁵⁵⁴ Обидві назви є на трьохверстовій карті Шуберта 1869 р. (ряд XXIII, лист 9), але тут р. Ржавець має назву Ржавина, а озеро названо річкою.

Хрещате і Підлузне (у формі Підлізне) наявні в картографічному матеріалі 1930–1960-х рр. і розташовувались у східній частині володіння, біля Дніпра. Це володіння представлено на карті 1755 р. Безрадицьких ґрунтів, які з свого північного боку межували з Кораблищем⁵⁵⁵. За цією картою, зі сходу острів виходив до Дніпра, з півночі був обмежений двома протоками, одна з яких виходила до хутора Козин, із заходу – ще однією протокою (сучасною р. Козинкою), яка проходила уздовж залісної підвищеної надзаплавної тераси. У південно-західній частині, навпроти колишнього хутора Рудики, ця протока з'єднувалась із озером Віленським і з кінцем р. Ржавець. З озера Віленського на схід протікала р. Звонна, яка, вірогідно, була південним кордоном монастирського володіння⁵⁵⁶.

Приблизна площа луки Кораблища становила 16,5 км².

V.2. Острів Обрубний на Чорторії. З цим землеволодінням пов'язані 8 опублікованих документів або згадок про них. Це надання київських воєвод А. Немировича від 13.04.1521 р.⁵⁵⁷ і К. Острозького від 12.01.1560 р.⁵⁵⁸, підтвержені королівськими привілеями Сигізмунда I від 14.03.1522 р.⁵⁵⁹, Сигізмунда II Августа від 04.06.1570 р.⁵⁶⁰ та Стефана Баторія від 25.07.1578 р.⁵⁶¹, запис монастирських володінь ігумена Макарія 1526 р.⁵⁶², а також 2 документи судового розгляду щодо спірного озера між монастирем і мозирськими зем'янами 1582–1583 рр.⁵⁶³

У 1521 р. на прохання ігумена Макарія А. Немирович виділив земельний наділ, обмежений Чорторієм і р. “Родунькою” з одного боку і Дніпром з іншого, а також Городовим озером і “жерелом Тисяцьким”, до якого входили “затон в Чорьторії пустый” і сіножать. Наступного року це надання було ухвалене королем Сигізмундом I⁵⁶⁴.

⁵⁵⁵ Інформація про карту і репродукція її частини представлені в: *Київ та Києво-Печерська...*, с. 104, 140, № 165.

⁵⁵⁶ На згаданій карті 1755 р. частина луки між рр. Ржавець і Звонна позначена як “острів Безрадицький”. Враховуючи той факт, що локалізовані озера Хрещата і Підлузне, які за документами першої половини XVII ст. належали до володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря, розташовувались на схід від р. Ржавець, тобто на Безрадицькій землі карти 1755 р., можемо констатувати, що південна межа володіння Кораблища стала предметом суперечки між його власником і Києво-Печерським монастирем – власником Безрадицького володіння XVI (з 1543 р.) – XVIII ст. (про останнє: Люта Т. Ю. Земельна власність Києво-Печерського..., с. 32).

⁵⁵⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 150, № 113.

⁵⁵⁸ Там само, с. 40-41, № 7.

⁵⁵⁹ Там само, с. 44, № 10. Королівський лист пересказаний у привілеї короля Сигізмунда II Августа 1570 р. і датований за індіктом.

⁵⁶⁰ Там само, с. 43, 44, 48.

⁵⁶¹ Там само, с. 49-52, № 11. У привілеї подано повний текст надання К. Острозького 1560 р.

⁵⁶² *АЗР*, 2, с. 167.

⁵⁶³ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 53-54, № 13, с. 151-152, № 114. До другого документа увійшов текст першого.

⁵⁶⁴ Цікаво відмітити, що у королівському наданні головними об'єктами виступають “затон пустый у Чорторії... с сеножатю”, тоді як у записі ігумена Макарія згадується “у

У наданні К. Острозького, здійсненому на прохання ігумена Семена, вперше трапилась назва острова – Обрубний, а також згадано назви двох озер – Петрикового і Плоского, розташованих на монастирській землі⁵⁶⁵. На початку 1580-х рр. виникла суперечка за володіння озером Петриковим між монастирем і кількома зем'янами Мозирського повіту, які вважали озеро “прислухаючим” до селища і острова Меленівського. До суперечки був змушений втрутитися особисто король Стефан Баторій⁵⁶⁶.

За описами А. Немировича і К. Острозького, територія Обрубного острова виглядала так. Володіння розташовувалось на “верхнем конци” Чорторию. Зі східного боку воно було обмежено руслом р. Радунки від місця її виходу з Чорторию до впадіння до нього (“от верхнего конца аж до нижнего речки Радунки у Чорторью”), із західного доходило до Дніпра (“а другим краем ку Днепру”). З північно-західного боку кордон проходив по “жерелу Тисяцькому” – це впливає із зазначеної у привілеї А. Немировича деталі про те, що надана земля простягається від жерела “на лівую сторону ко Днепру прямо всего того на две стрелени”⁵⁶⁷, тобто на кількасот метрів. У цьому ж привілеї згадується Городове озеро (таке, що належало місту), у наданні К. Острозького – 2 озера з іншими назвами.

Для уточнення місця розташування Обрубного острова та його географічних маркерів – р. Радунки, озер Плоского і Петрикового, жерела Тисяцького і острова Меленівського – важливим є комплекс актових матеріалів XVI–XVIII ст. та картографічних джерел XIX – початку XX ст. Відправною точкою у цих пошуках слугує розгляд питання приналежності одного з озер – Петрикового, у кількох судових інстанціях початку 1580-х рр.⁵⁶⁸ На монастир подали скаргу мозирські зем'яни – Василь Корсак, Василь Негула, Петро Олеша і дружина мозирського підсудка Федора Ленковича (Ленкевича) Настасія Олізарівна, які вважали, що назване озеро розташоване на території їхнього землеволодіння – острова Меленівського з однойменним селищем⁵⁶⁹. Від сина

“Чорторьи озеро и с сеножатыю”. Очевидно, що це озеро не може бути Городовим, оскільки останнє названо лише як орієнтир межі володіння (“по Городовое озеро”). Отже, затон і озеро виступають синонімами у зазначених документах.

⁵⁶⁵ Зазначимо, що у документі відсутні згадки про попередні надання А. Немировича і Сигізмунда I, з чого слідує, що ченці не тільки не мали відповідних листів чи їх копій, але й не знали про їх існування. Можливо, це є наслідком історії з Подоприсвітом близько 1542 р., під час піврічного керівництва якого Михайлівським Золотоверхим монастирем зникло декілька документів на земельні володіння монастиря (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 39 та інші).

⁵⁶⁶ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 53-54.

⁵⁶⁷ Там само, с. 150. Цікавим є використання у документі міри довжини, пов'язаної із відстанню, на яку летить стріла (див.: *Словарь русского языка XI–XVII веков*. Москва, 2008, вып. 28, с. 154).

⁵⁶⁸ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 53-54. Скаргу мозирських зем'ян на ігумена Сільвестра Єрусалимця розглядав земський суд і, через апеляцію, господарський суд.

⁵⁶⁹ У 1508 р. серед землевласників київського лівобережжя згадується Мелечевич (Меленевиц?): *АЮР*, 1, с. 37, № 49.

Ленковича – київського підвоеводи Олександра та його синів Казимира і Романа, острів Меленівський, що містився дотично (“сугран”) до “села Милославсчыны, названое Викгуровсчыны и грунту воскресенском и николисского”, перейшов у 1640-х рр. у грошову заставу до родини Балик⁵⁷⁰. У 1656 р. удова і син Михайла Балики передали у заставне держання цей острів “Меленевский Ленковсчизну, ту ж, под Киевом, за Днепром и рекою Чарториею лежащий” Андрію Биримовичу і його дружині Огрефіні⁵⁷¹. Будучи переяславським війтом, Андрій Биримович отримав грамоту на володіння островом “Линковьским”⁵⁷². На початку 1670 р. його син Григорій продав третину хутора Ленковського київському війту Данилу Полоцькому і “малжонце, дітем и потомкам его”⁵⁷³. Нарешті, у 1693 р. донька останнього Марія продала свою частку Ленковського хутора із “борком, гайком, полями, сеножатми, и озерами и до того из дворцем” Михайлівському Золотоверхому монастирю⁵⁷⁴. Оскільки у другому шлюбі її прізвище було Рижова (“Рызиная”)⁵⁷⁵, цей хутір отримав назву Ризовщина і під нею (“Ризивщовна”) згадується в універсалі Івана Мазепи 1694 р.⁵⁷⁶ Урочище Ризовщина позначене на карті Дніпра в районі Києва 1914 р. на захід від Воскресенської слобідки і озера Радунка (суч. Райдужного). Нині це район приватної забудови під назвою Аерофлот на північний схід від залізничної платформи Троєщина-2. Отже, ми з’ясували, де розташовувався хутір Ризовщина, а перед цим хутір Ленковський чи Ленковсцизна, а ще раніше – у другій половині XVI ст. – острів Меленівський, який граничив із островом Обрубним.

Жерело Тисяцьке, виходячи з його назви, було рукавом, вузькою видовженою протокою, що з’єднувала Дніпро з Чорторием. На плані Сноєвського початку XIX ст. позначено 2 жерела – Пробитець на Трухановому острові і Щитецьке на південному закінченні острова Муромець⁵⁷⁷. Останнє, але вже у вигляді озера, присутнє на плані Таїрова 1902 р.⁵⁷⁸ Жерело Тисяцьке, на нашу

⁵⁷⁰ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 214-217, № 158. Олександр Федорович Ленкевич-Іпогорський був київським підвоеводою у 1646–1653 рр. (Білоус Н. *Київ...*, с. 281).

⁵⁷¹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 215.

⁵⁷² Там само, с. 218-219, № 160.

⁵⁷³ Там само, с. 217-218, № 159. Данило Полоцький був одним із підписантів, які засвідчили запис угоди 1656 р. між Баликами і А. Биримовичем про заставне держання Ленковщини до київських міських книг (с. 216).

⁵⁷⁴ Там само, с. 220-221, № 161. У редакційному заголовку документ названо заповітом.

⁵⁷⁵ Там само, с. 220.

⁵⁷⁶ Там само, с. 95, № 49.

⁵⁷⁷ План було складено в першому десятилітті XIX ст. землеміром Козелецького повіту Сноєвським. Повна назва: “План левого берега Днепра от устья реки Десны до устья реки Черторыи, с показанием селений, островов с озерами и речек луговых”. Джерело було опубліковане з невеликим коментарем П. Л. Маштаковим (Маштаков П. Л. План левого берега Днепра от устья реки Десны до устья реки Черторыи, составленний землемером Сноевским. *ИОРЯС*, XVII, 3, 1912, с. 354-356).

⁵⁷⁸ *План города Киева со всеми землями, состоящими в ведении оного по Киевской губернии*. Сост. гор. землемером Таировым. М. 1:36000. (Рельефный. Сетка с цифровым и буквен. обозначением). Киев, 1902, 1 л.

думку, було десь у цьому місці, якщо це взагалі не один і той самий об'єкт, але з перекрученою назвою.

Найскладнішим є з'ясування проходження р. Радунки. Як і в усіх заплавних річок, її стан залежав від водності Дніпра. В маловодні періоди вона перетворювалася на ланцюжок зарослих озер, як, наприклад, у 1714 р.: “річка місцями сухая, а місцями так се ж ковбанки шаваром и иншим зелиском позаросталие”⁵⁷⁹. В. І. Гошкевич, аналізуючи давні акти, дійшов слушного висновку, що р. Радунка протікала паралельно до Чорторія, а р. Гнилуша – на схід від неї⁵⁸⁰. За нашою реконструкцією, русло Радунки робило два вигини у східному напрямку – один між Троєщиною і Вигурівщиною, інший – між Вигурівщиною і майбутньою Воскресенською слобідкою, межуючи на півдні з островом Меленівським. Саме тут розташовувались згадані в наданні К. Острозького озера – Плосььке і Петрикове⁵⁸¹.

Гіпотетична площа острова Обрубного становила 1 км².

В.3. Поле за Пробитим валом (земля Кудрявець). Нами використано 8 документів або згадок про них, стосовно цього володіння. Серед них привілеї королів Сигізмунда I від 08.08.1522 р.⁵⁸², Сигізмунда II Августа від 04.06.1570 р.⁵⁸³ і Стефана Баторія від 25.07.1578 р.⁵⁸⁴, лист київського воєводи А. Немировича від 30.11.1522(?) р.⁵⁸⁵, перелік монастирських володінь, укладений ігуменом Макарієм у 1526 р.⁵⁸⁶, 3 документи судового розгляду за спірні землі між монастирем і родиною Онковичів 1558–1559 рр.⁵⁸⁷

На прохання ігумена Макарія “городове” поле за Пробитим валом було віддане монастирю Сигізмундом I⁵⁸⁸. Ймовірно, того ж року київський воєвода А. Немирович ту землю “увязал и к монастыру подал”, зробивши опис її кордонів⁵⁸⁹. Цю землю – “пашню за пробитым валом, по обою сторон дороги” – згадано у переліку монастирських володінь ігумена Макарія⁵⁹⁰.

⁵⁷⁹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 164.

⁵⁸⁰ Гошкевич В. Замок князя Симеона Омельковича...

⁵⁸¹ Плосььке озеро позначене на плані Дніпра 1914 р. на південний захід від Вигурівщини. На плані Сноєвського Плосьькі озера показані на Трухановому острові і Муромці. Там само у підписі до плану згадано острів “Отрубной”, який був розташований на південь від острова Муромець і де збереглась назва володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря на Чорторії. У запропонованій реконструкції течії р. Радунки острів Обрубний межував із Меленівським островом, що засвідчено суперечкою монастиря із мозирськими зем'янами за острів Петриків, і знаходить пояснення назва озера Радунка біля Воскресенської слобідки.

⁵⁸² *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 35, № 1.

⁵⁸³ Там само, с. 44, 45, № 10.

⁵⁸⁴ Там само, с. 49–52, № 11.

⁵⁸⁵ Там само, с. 45, № 10.

⁵⁸⁶ *АЗР*, 2, с. 167, № 140.

⁵⁸⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 169–174, № 128–130.

⁵⁸⁸ Там само, с. 35. У документі зазначено помилковий індікт – 2-й. У привілеї Сигізмунда II Августа 1570 р. вказано правильний індікт цього надання – 10-й (там само, с. 44).

⁵⁸⁹ Там само, с. 45.

⁵⁹⁰ *АЗР*, 2, с. 167.

У 1558–1559 рр. відбувся судовий розгляд питання приналежності частини цієї землі, на яку претендував і яку використовував київський боярин Андрій Богданович Онкович як вислугу його діда по матері Ганка Михайловича за часів Сигізмунда I, а зі слів А. Онковича, а раніше його діда – ще за короля Олександра Ягеллончика⁵⁹¹. Зрештою Онкович зголосився продати монастирю свою ниву, що лежала “за пробитым валом по правой руке” “одным концом к дорозе великой, а другой к долине Кудрявцовой за кладовищи жидовскими”, за 30 кіп грошей литовських⁵⁹². Згодом Сигізмунд II Август підтвердив право монастиря на це володіння⁵⁹³.

За листом А. Немировича, що цитується у привілеї Сигізмунда II Августа, межі володіння описані так: “...поле за Пробитым валом по правой стороне дороги подле самого валу и до Кудрявца вверх Кудрявцем до долины Глубокое, а от Глубокое долины в Лыбед до Софийской долины, што идет от Лыбеди Софийскою долиною вверх самого валу”⁵⁹⁴.

Володіння складалось з великого монастирського поля з кількома нивами, розташованими з обох боків дороги, зокрема біля самого валу⁵⁹⁵. Поле орали самі ченці або його віддавали “людем из десятины пахати”⁵⁹⁶. Згадана “дорога велика” – одна з головних комунікацій, яка з’єднувала Верхнє місто з Білгородом ще у давньоруський час, проходячи вододілом Либеді і Сирця.

Найважливішим орієнтиром для визначення меж цього володіння є Пробитий вал. Місце його розташування, час спорудження і призначення є дискусійними. Зараз нам важливо, по можливості, з’ясувати перше з цих питань.

За наявними свідченнями, Пробитий вал складався з двох ділянок – північної і південної. Перша з них розташовувалась на захід від Львівських (Іванівських) воріт укріплень Верхнього міста XVII–XVIII ст., друга – на південний захід від них. Пробитий вал зображений на трьох опублікованих планах міста кінця XVII – початку XVIII ст. На плані Ушакова 1695 р. місце його розташування позначено схематично, на дорозі з Кожум’як до Либеді. На плані початку XVIII ст. представлений південний відрізок валу, який повертає кутом⁵⁹⁷. На іншому плані позначено обидва відрізки Пробитого валу (іл. 3)⁵⁹⁸. Південний відрізок валу, судячи з останніх двох планів, розташовувався на

⁵⁹¹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 171, 172-173.

⁵⁹² Там само.

⁵⁹³ Там само, с. 44, 45.

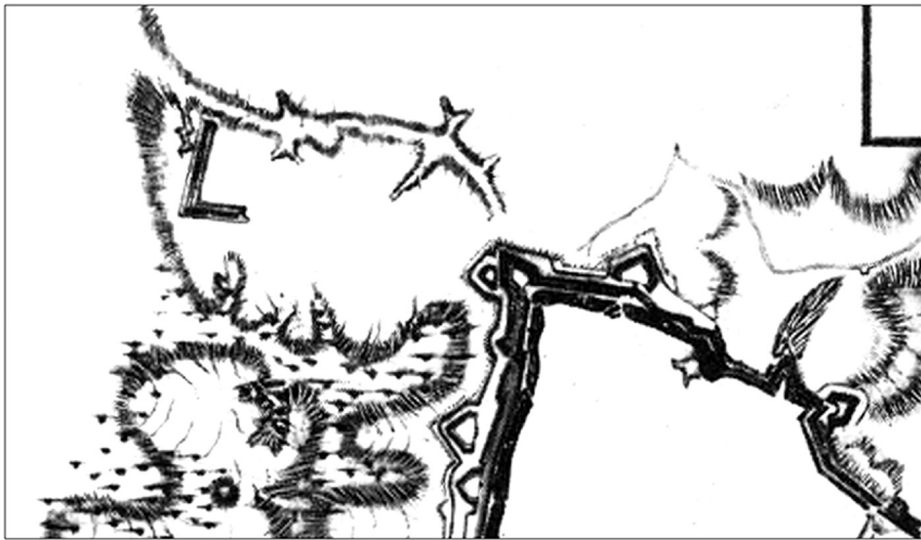
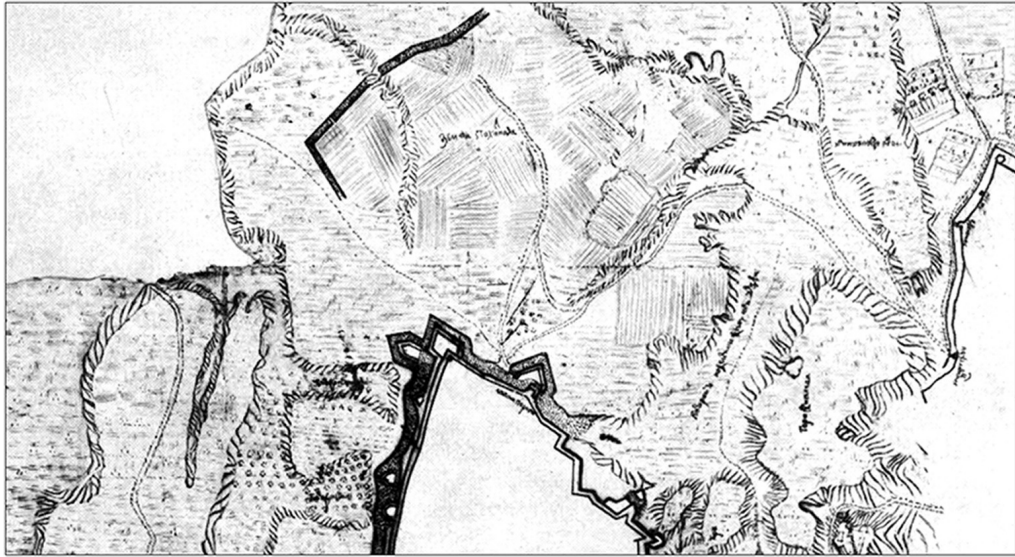
⁵⁹⁴ Там само, с. 45.

⁵⁹⁵ Там само, с. 171.

⁵⁹⁶ Там само, с. 173. На частині спірних між монастирем та Андрієм Онковичем нив на момент розгляду цього питання справцею Київського воєводства Семеном Кмітичем на початку березня 1558 р. була озимина, що впливає з “выроку”: “а што ся дотычет збожа на том поли посееного, то есмо вказали тому, хто селе пожати за вижом врядовым и до росправы слушное на том же поли оное збоже все в целости поставити козали, а которьи бы нивы того ж поля были не посеены, так же козали, есмо им, иж бы ништо з них до тое ж росправы тых нив не похал” (там само, с. 174).

⁵⁹⁷ Алфёрова Г. В., Харламов В. А. *Киев во второй половине XVII ст. ...*, с. 18.

⁵⁹⁸ Там же, с. 12.



Іл. 3. Зображення Проробитого валу на картах Києва початку XVIII ст.
(за: Алфёрова, Харламов 1982, с. 12, 18)

місці мисоподібного підвищення, зайнятого Астрономічною обсерваторією Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вдало використовуючи зовнішні південно-західний і південно-східний схили підвищення. Саме ця частина Проробитого валу згадується у кількох розписних списках Києва другої половини XVII ст., зокрема у розписах 1673 і 1695 рр.: “Подле науголной Лвовской башни и против старого пробитово валу”; “На Всесвятом роскате, против пробитого валу”⁵⁹⁹.

⁵⁹⁹ Алфёрова Г. В., Харламов В. А. *Київ во второй половине XVII ст. ...*, с. 100, 104, 141.

Північний відрізок Пробитого валу перегороджував поперек ділянку плато, обмежену з півночі глибокою долиною Кудрявця (Глибочиці), з півдня – верхів'ям балки, якою нині проходить вул. Володимира Вінниченка. Ця улоговина, на нашу думку, і є тою Софійською долиною, що згадана в обводі А. Немировича. Крізь проїзд через північний відрізок валу проходила “дорога велика” на Білгород, і ця деталь дала назву Пробитому валу⁶⁰⁰. Цю дорогу, у тому числі і з відгалуженням з Подолу, позначено і на плані Ушакова, і на плані рубежу XVII–XVIII ст. Враховуючи розташування обох відрізків Пробитого валу на одній лінії, його північна ділянка, вірогідно, проходила в районі сучасного Бехтерівського провулку.

Оскільки західний кордон цього земельного володіння у документах XVI ст. не був промаркований топографічними орієнтирами, крім загального напрямку його проходження від Кудрявця (“долини Глибокої”) до Либеді, його визначення є суто гіпотетичним. Можливо, він проходив уздовж долини р. Скоморох.

Велика дорога прямувала трасою сучасної вулиці Січових Стрільців. Якщо наша локалізація Пробитого валу правильна, то нивки праворуч від дороги, уздовж валу, за які у середині XVI ст. сперечались монастир і родина Онковичів, розташовувались на ділянці від названої вулиці до садиби Покровського монастиря включно. Тоді “жидівські кладовища”⁶⁰¹, які слугували орієнтиром закінчення цих нивок, лежали з іншого (внутрішнього) боку Пробитого валу, приблизно в районі будинків № 10-14 по Бехтерівському провулку.

Загальна орієнтовна площа Поля за Пробитим валом становила 0,6 км².

В.4. Поле Михайлівське біля Борщівки (земля Борщівська). Про це монастирське володіння є 3 документи XVI ст. Воно представлене у переліку монастирських володінь ігумена Макарія 1526 р.⁶⁰², у випису з книг Київського замку від 26.05.1570 р. скарги ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря на ігумена та ченців Пустинно-Микільського монастиря про те, що останні вночі перетісують знаки на кордоні між монастирями на свою користь⁶⁰³, у привілеї короля Стефана Баторія від 25.07.1578 р.⁶⁰⁴ За пізньою церковною традицією, цей ґрунт був подарований монастирю фундатором останнього князем Святополком-Михайлом⁶⁰⁵.

Вперше Борщівську землю – “возле Борщовки поле Михайловское звечное” – згадано в переліку монастирських володінь, записаному ігуменом Макарієм у 1526 р.⁶⁰⁶ У 1570 р. виник конфлікт між ченцями Михайлівського Зо-

⁶⁰⁰ Климівський С. І. *Соціальна топографія Києва...*, с. 106.

⁶⁰¹ Звертаємо увагу, що в усіх чотирьох випадках, коли ця назва подана в документах 1558–1559 рр. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 170, 171, 173), вона наявна у формі множини.

⁶⁰² *АЗР*, 2 с. 68.

⁶⁰³ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 187-188, № 140.

⁶⁰⁴ Там само, с. 49-50, 52, № 11.

⁶⁰⁵ Жалувана грамота царя Петра I 01.04.1700 р. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 394, № 312).

⁶⁰⁶ *АЗР*, 2, с. 168.

лотоверхого і Пустинно-Микільського монастирів за кордон між їхніми землями на р. Борщівка, і тому намісник київського воєводи Василь Рай наказав внести опис спірного кордону, що йшов від Борщівки до Либеді, до “книг замкових”⁶⁰⁷. У цьому ж документі Борщівську землю Михайлівського Золотоверхого монастиря названо “вотчиною Идубю”, яка, можливо, походить від перекрученого словосполучення “і дуб”.

У 1578 р. у привілеї Стефана Баторія монастирю серед інших маєностей згадано і Борщівську землю, кордони якої описано зі слів ігумена Сергія: “...почавши от Тесных улиц к груши Володимерове, от груши Старою дорогою к лозам Жилианским, от лоз под курган Жилианский, от кургана к Борщовке, Борщовкою на низ около селища Борщовского у логовину, логовиною до вербья и до дороги Борщовское, дорогою на верх Лыбеди и до гатки, гаткою уверх, в долину Глубокою, з Глубокое долины и старое путище, путищем опять до Тесных же улиц”⁶⁰⁸. У ньому опис кордону Борщівської землі між Михайлівським Золотоверхим і Пустинно-Микільським монастирями за деталями не відрізняється від опису 1570 р.

Обвід кордонів Борщівської розпочинається з ур. Тісні вулиці. Воно лежало на шляху, який від Золотих воріт через Кошіївський брід на Либеді піднімався на плато і, через р. Борщівка, йшов на Гатне. Це місце розташовувалося на захід від сучасної Севастопольської площі.

Під лозами Жилианськими обводу 1578 р. слід розуміти зволене місце, де ці лози могли рости. На карті Києва 1897 р. на північно-західному краю с. Жуляни показано балку, що виходила до р. Нивка в 200 м від залізниці. У верхів’ї цієї балки нині розташований південно-західний кут території аеродрому “Київ”. Поруч був і Жилианський курган, який ще позначений на карті 1930-х рр.⁶⁰⁹

Далі кордон проходив по р. Борщівці до селища Борщівського (майбутньої Михайлівської Борщагівки). За останнім до річки виходила улоговина, що в ХІХ ст. розділяла Михайлівську і Микільську Борщагівки, і яка добре представлена у картографічному матеріалі ХІХ–ХХ ст. У її зволеному верхів’ї, вірогідно, і було “вербья” обводу 1578 р. Тепер це місце розташоване біля залізниці на південний схід від непасажирської станції “Борщагівка-Технічна”.

⁶⁰⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 187-188, № 140.

⁶⁰⁸ Там само, с. 49-50, 52, № 11. Конфлікт між монастирями за Борщівські ґрунти розтягнувся на сотні років. Зокрема 1703 р. у декреті духовного суду з приводу розмежування володінь Михайлівського Золотоверхого і Пустинно-Микільського монастирів згадано протестацію першого з монастирів до другого від 1570 р., а обвід Михайлівської Борщівської землі 1578 р. взято за основу залагодження конфлікту початку ХVІІІ ст. (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 190-191, № 142).

⁶⁰⁹ Звісно, лози могли рости деінде по берегах р. Борщівка, але з опису кордонів 1578 р. видно, що той йшов на Жилианські лози, потім на курган, і лише потім виходив до річки, тобто ці лози розташовувались на певній відстані від берега Борщівки. Під час суперечки за Борщівські ґрунти між Михайлівським Золотоверхим і Пустинно-Микільським монастирями 1703 р. біля їх кордону також росла “лозки на долині” (*Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 191).

Перетинаючи Борщагівську дорогу, кордон виходив до одного з витоків р. Либідь (сучасний Відрадний парк) і ним спускався до місця виходу до долини Либеді найбільшого у її верхів'ї яру, в якому слід вбачати Глибоку долину обводу. Яром протікав струмок, що у сучасній топоніміці має назву Кадетський Гай. У місці виходу яру до р. Либідь на останній, за розглядуваним обводом, розташовувалась гатка, через яку, можливо, був переїзд через Либідь. У розгалуженому верхів'ї Глибокої долини стояла дуброва, згадана в документі 1630 р.⁶¹⁰ Від долини кордон виходив до старого путища – шляху від Коціївського броду до ур. Тісні вулиці.

Приблизні розміри землі Борцівської становили 5,2×2,4 км, а її площа – близько 12 км².

V.5. Орининська земля (Дівич гора). Історія цього землеволодіння відображена в 5 документах XVI ст.: позові справці воєводства київського Миколи Збараського і київського намісника Йосипа Немирича до київського зем'янина Максима Паньковича від 30.07.1563 р.⁶¹¹; мандаті польського короля Сигізмунда II Августа від 18.10.1563 р.⁶¹²; судовому листі київського намісника Василя Рая від 08.12.1572 р.⁶¹³; привілеї київського воєводи Костянтина Острозького від 12.12.1572 р.⁶¹⁴; привілеї короля Стефана Баторія з підтвердженням права монастиря на Орининську землю від 25.07.1578 р.⁶¹⁵

Орининська монастирська “землиця звечная” згадана у зазначеному вище позові 1563 р. до Максима Паньковича, який забрав “землицю пашенную и сеножатми” і не поступався нею монастиреві. У документі наведено опис кордонів цієї землі. Цього ж року ігумен монастиря Симеон звернувся за допомогою до короля Сигізмунда II Августа, і той наказав М. Паньковичу повернути землю або через судовий розгляд довести своє право на її “вжиток”⁶¹⁶.

Питання не було вирішене на користь монастиря, і тому у грудні 1572 р., за дорученням київського воєводи К. Острозького, його намісник Василь Рай зі своїми “товаришами” виїхав на місце для розгляду скарги ігумена Зосима. Ченці представили 18 свідків (“людей добрих, віры годних, сусідов околичних”), показання 7 з яких були внесені до тексту судового листа. Там же подано детальний опис кордонів Орининської землі і вирок – присудити землю монастирю “на вічність” з усіма “полми засеяними и незасеяними и зо всякими пожитками”⁶¹⁷. У привілеї київського воєводи К. Острозького, виданому за наслідками розгляду справи В. Раєм, воєвода підтвердив рішення останнього “привернути” землю до монастиря і затвердити її кордони⁶¹⁸.

⁶¹⁰ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 186, № 139.

⁶¹¹ Там само, с. 195, № 145.

⁶¹² Там само, с. 42-43, № 9.

⁶¹³ Там само, с. 192-194, № 143.

⁶¹⁴ Там само, с. 194-195, № 144.

⁶¹⁵ Там само, с. 49, 51-52, № 11.

⁶¹⁶ Там само, с. 42-43.

⁶¹⁷ Там само, с. 192-194.

⁶¹⁸ Там само, с. 195.

У боротьбі за Орининську землю ченці стверджували, що ця земля “принадлежит здавна от ста літ и большей ку тому монастыру” і “повідали”, що “тую землю обрубную на манастыр Михайловский еще до збуреня Києва от княгини Орыни надано, вживано и держано было”⁶¹⁹.

У позові 1563 р. кордони Орининської землі описані так: “землица звечная того монастыря... лежачая кгрунтом своим за Лыбедю против монастыра Печерского, граню своею межи землею Печерскою и выдубицкою почом от ставу св(я)т(о)го Михайла Золотоверхаго речкою Маричонкою вверх по дорогу Гостинец, што от млына Чихочовского идет мимо ниву Куриловскую дорогою около нивы Чопахи, а около Чопахи в долину, тою долиною вливо на колодезики студенци, тым потоком в Лукарец, от Лукарца в перевал, перевалом у Днепр просто, вверх Днепром до Лыбеди, вверх Лыбедю”. На цій же землі на Либеді були монастирські млин і гребля⁶²⁰. У судовому листі 1572 р. подано схожий обвід землі, починаючи і закінчуючи “млином Михайлівським”, але з деякими відмінностями. Зокрема, не згадано млин Чихачівський, обидві ниви і гостинець, натомість з’являються стара гребелька і урочище Вичовка, де сходяться “чотырох земель границы, печерская граница Троецкая, Багриновская с(вя)т(о)го Михайла Выдубицкого монастыра, а по другой стороні земля Орининская Девич гора с(вя)т(о)го Михайла Золотоверхое церкви”, Лукарець названо “крыныцею”, а його верх живцем, на низу Лукарця згадано озеро Лукарецьке⁶²¹. Обвід землеволодіння починається з монастирського млину з ставком на Либеді. У цей ставок впадала р. Горіхуватка, в якій, безсумнівно, і треба вбачати р. Маричанку документів 1563 і 1572 рр.

Із північного заходу землеволодіння було обмежене р. Маричанка-Горіхуватка⁶²². Найскладніше визначити південно-західну межу володіння, оскільки у цьому місці розташовані 2 довгі балки, які врізаються у підвищення і можуть бути долиною обводу 1563 р. Це Цимбалів яр, розташований у районі однойменних вулиці і провулку, та балка, якою проходить вул. Добрий Шлях. На нашу думку, більш вірогідно, що долина, якою проходила межа Орининської землі, є друга з названих⁶²³. Піднявшись на узгір’я, кордон проходив поміж

⁶¹⁹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 193, 194.

⁶²⁰ Там само, с. 195.

⁶²¹ Там само, с. 193. У цьому виданні у тексті документа 1572 р. пунктуацію розставлено так, що монастирських володінь, які сходились біля Орининської землі, було не чотири, як прямо зазначено у тексті, а три – Печерська Троїцька, Багринівська Видубицька і власне Орининська. Бачачи це неспівпадіння, у грамоті 1700 р. пунктуацію було виправлено так, що земель стало п’ять – Печерська, Троїцька, Багринівська, Видубицька і Орининська (там само, с. 394, № 312). Очевидно, перелік земель має складатись із Печерської, Троїцької, Багринівської Видубицької і Орининської земель.

⁶²² На давню назву річки, на нашу думку, вказує її назва однієї з гір біля с. Совка – Маричинка (Д. П. Де ля Фліз. *Альбоми*. Київ, 1999, т. 2, с. 382).

⁶²³ Такий висновок ґрунтується на двох міркуваннях. По-перше, в обводі 1563 р. згадано дорогу Гостинець як орієнтир (“речкою Маричонкою вверх по дорогу Гостинець”), яка йшла від Чихачівського млина до р. Маричанка. Місце млина зафіксоване на численних картах кінця XVII–XIX ст., а шляху Гостинця на цьому відрізку до Оріхуватки відповідає сучасний Голосіївський проспект. У районі Голосіївської площі шлях найближче підходив до

верхів'ями кількох балок – ур. Вичовка обводу 1572 р., яке можна локалізувати в районі перетину проспекту Науки з вул. Блакитного.

Площа Орининської землі становила близько 4 км².

VI. Спаський Межигірський монастир

У наданні Межигірського монастиря королем Сигізмундом I ігумену Ми-сайлу Щербині від 12.03.1523 р. зроблено обвід кордонів монастирської землі. Вона розкинулася на північ від Києва. У джерелі так описано ділянку кордону, який стикався із київськими землями: “от Киева граница, головою кладучи, речка Водица; другая граница, от тое ж речки Водици к верху речки Гореньки, а вверху прозывается тая речка Котором; тою речкою Котором на низ ко Ирпеню... через Днепр, к той же речце Водици, где ся граница головою починает”⁶²⁴. Привілей був підтвержений королями Сигізмундом II Августом і Стефаном Баторієм⁶²⁵.

Найбільш невизначеним був відрізок кордону на Оболоні. У наданні Вишгородського володіння Гаврилові Гойському 1607 р. цю ділянку описано так: “почавши от Почайны речки, аж до речки прозываемой Половици, от Половици чрез луг Мушинское сеножати на верх Горенки речки”⁶²⁶. Під час розмежування земель Межигірського монастиря і київських міщан 1713 р. один із свідків повідомив, що кордон йшов по р. Крива Почайна, яка “початок свій имеет в Олсове, з Белого озера и из Авлукова, упадет в озеро Василковское”⁶²⁷.

Загальна довжина південного кордону земель Межигірського монастиря від Дніпра до Ирпеня становила близько 21,7 км.

VII. Кирилівська церква

Земля Кирилівська. Відомий обвід землі Кирилівського монастиря, здійснений у справі земельної суперечки між ігуменом монастиря Симеоном з одного боку та печерським архімандритом Йосифом Ревутом і священником Микола-Притиським і Василівським Яковом Лизою з іншого⁶²⁸. За врядування київського воєводи князя Януша (Івана) Юрійовича Гольшанського-Дубровицького його брат Володимир, котрий обіймав посаду справці воєводства Київського, призначив комісарів, які 1543 р. (дата в публікації – 1539 р. – помилкова) розглянули земельний конфлікт на місці⁶²⁹.

річки, і саме тут зазначена нами балка виходить до Оріхуватки. І по-друге, в тому ж обводі сказано, що від верхів'я долини кордон повертав ліворуч до витoku Лукарця, і це теж відповідає топографічній ситуації місцевості, тоді як верх Цимбалівого Яру і верхів'я долини з Лукарцем розташовані прямо один проти іншого.

⁶²⁴ АЗР, II, с. 151-152, № 122; *Сборник материалов...*, отдел III, с. 21, № 14.

⁶²⁵ *Сборник материалов...*, отдел III, с. 141, 142.

⁶²⁶ Там же, с. 145. Традиція надання Межигірського монастиря світським особам відома з XVI ст., коли Андрій Дягілевич (1524) та Євтихій Висоцький (1571) отримали це землеволодіння (АЮР, 2, с. 133-134, № 110; АЗР, III, с. 158-159, № 53).

⁶²⁷ *Сборник материалов...*, отдел III, с. 149.

⁶²⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 26-30, № XIV.

⁶²⁹ Обвід землі відбувся у 1543 р., оскільки Я. Гольшанський-Дубровицький був київським воєводою у 1542–1544 рр., і заступив на посаду 24.05.1542 р. (Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 18). Його попередником до щонайменше 15.03.1540 р.

У результаті заслуховування аргументів усіх сторін конфлікту комісари присудили ниву “подле валка, по обудву сторонах дорог у глинищ и на обудвух сторон перегороды”, на яку претендував піп церков Миколи Притиска і Василівської, на “вічні часи” Кирилівській та Йорданській церквам⁶³⁰. Також був підтверджений ігумену Симеону кордон по р. Сирець із нивою і сіножаттю Пунища, що використовували піддані печерського монастиря і взагалі уся оболонська частина, тобто “нива власная Ерданская, и около грунты, сеножати и озера Ерданские и Кирилские у одном обрубе”⁶³¹.

У документі 1543 р. кордон описаний достатньо детально, що дозволяє зробити надійну реконструкцію його траси: “почавши на Болони и з озера Ерданского, смуговиною долиною, прозываемою Турец, а з долины Турца ку валку старожитному, а тым валком у Юрков ставок и у верх того ставку у Шковицу, долиною на гору, уз Долгое нивки замковое, через дорогу в Чортову долину; долиною в Кудрявец, верхом Кудрявца в долину Хвосчову, и с тое долины на дорогу, которая с Киева ку Святошицкому бору идет, и тою дорогою едучы – поправе Кирилская и Ерданская земля, а полеве – светого Николы Притиского и Василевская земля, до дороги Бирковецкое в долину, с которое долины Рудка устала, с тое Рудки и верх речки Сырца устала речка Сырец уз ниву Плоху, тою речкою Сырцем на низ, на болонье, ку Днепру едучи – по правей Кирилская и Ерданская земля, а по левей через речку Сырец светого Николы Притиского Рогостицкая земля и монастыря Печерского Киевского земля Сырезщина, аж ку дорозе и через дорогу, которая с Киева мимо светого Кирила ку Вышгороду идет, подле нивы Пунищское... И от тое нивы и сеножатеи Пунищских, тоуж речкою Сырцем, через лозу, промеж борков ручаем у озеро Долгое, з давных часов называемое озеро Кирилское, которое озеро прилегло концем ку Почайне речце, где и другая речка Крива Почайна зышлася; с тое речки Почайны у озеро Ерданское”⁶³².

Більш точному розумінню меж Кирилівського землеволодіння допомагає копія карти 1752 р. кінця XVIII ст. спірних між монастирем і київським магістратом земель, де позначено більшість із названих у обводі 1543 р. топографічних орієнтирів⁶³³.

На монастирській землі, за документом 1543 р., розташовувались: в нагірній частині – “дуброва Кирилская”, тобто дубовий гай, де були розміщені монастирські свєпєта (підвісні вулики), двічі згадані в розглянутому джерелі⁶³⁴; на

був Андрій Немирович (Білоус Н. *Київ...*, с. 278). Князь Володимир Юрійович Гольшанський-Дубровицький був справцею Київського воєводства лише у 1543 р. (Яковенко Н. *Українська шляхта...*, с. 360). У документі його названо “зошлим”, тобто таким, що залишив посаду.

⁶³⁰ АЮЗР, 1, 6, с. 29.

⁶³¹ Там же, с. 28.

⁶³² Там же, с. 28, 29.

⁶³³ Вортман Д. Я. Північно-західні околиці Києва..., с. 38-43.

⁶³⁴ АЮЗР, 1, 6, с. 27, 28. Про використання Кирилівської діброви для отримання меду свідчить документ від 04.03.1581 р., за яким Каспар Стужинський продав пасіку, що розташовувалась у лісі “за святим Кирилом”, Івану Черкасу за 50 кіп грошей (Марголіна І., Ульяновський В. *Київська обитель...*, с. 152). На цій же Кирилівській землі між церквами Св. Кирила і Йорданською розташовувалось “пасєчище Мальнинское”, надане на початку 1579 р. воєводою К. Острозьким замковому слугі М. Ручинському (Білоус Н. *Київ...*, с. 239).

болоні – Йорданська, Кирилівська (Пунищівська) ниви, сіножать в Пунищах⁶³⁵, Йорданське і Кирилівське Довге озера, борки (соснові ліски). За цим же джерелом, піддані Печерського монастиря використовували Пунищівські ниву і сіножаті, виплачуючи на “святого Кирила” десятину і закосне відповідно⁶³⁶. Крім того, по ній проходила дорога з Києва на Вишгород, а інша, що йшла по нагірній частині з Києва до Святошинського бору, була кордоном Кирилівського землеволодіння.

Площа Кирилівської землі становила близько 19 км².

Кирилівська нива на р. Маричанка (Либідь). Єдина згадка про “ниву Куриловскую” міститься в обводі Орининської землі Михайлівського Золотоверхого монастиря 1563 р.⁶³⁷ Вона розташовувалась, судячи з джерела, на лівому березі р. Маричанка (Горіхуватка) в трикутнику між нижньою течією Маричанки, Либіддю і “дорогою Гостинець”, яка йшла від Чихачівського млина на Либеді на південний захід на р. Віта (Білоцерківська дорога). На цьому місці нині розташована будівля НБУ ім. В. І. Вернадського. Найімовірніше, назва ниви пов’язана з іменем її власника і не має стосунку до Кирилівської церкви.

VII.A. Йорданська церква

Володіння цієї церкви були “в одному обрубі” з Кирилівською церквою. Про них повідомляє той самий обвід володінь Кирилівської церкви 1543 р., де кілька разів наголошено, що підтверджені кордони стосуються спільної маєтності обох церков⁶³⁸. Зокрема, Йорданській церкві належала земля, де розташовувались однойменні нива і озеро.

Йорданська нива. Одним із спірних земельних володінь між Кирилівським монастирем і церквою Миколи Притиска була Йорданська нива. Під час розгляду її приналежності у 1543 р. Притисько-Микільський священик Яків Лиза зазначив, що “и продкове мои, бывшие попы, с тое нивы десетину брали, и есть то нива светого Николы Притиского и Васильевского, а не Ерданьского”⁶³⁹. На що кирилівський ігумен Симеон слушно запитав, “которыми бы то обычайми тая нива сама одна межи кгрунты Кирилские и Ерданские вмешатисе мела?” і так прокоментував слова попа Якова: “могли дей продкове (попередники Якова Лизи – В.К.) з десятины тую ниву пахати, або с куницы ее уживали; але то есть нива власная Ерданская, и около кгрунты, сеножати и озера Ерданские и Кирилские у одном обрубe; ништо ся в ниву тую не вступовал”⁶⁴⁰. Рішенням уповноважених Йорданська нива залишилась за Кирилівським монастирем⁶⁴¹.

⁶³⁵ Під час запусиння Кирилівської церкви у 1591 р. київські цехи кравців і кушнірів впростили у замкового уряду сіножать у Пунищах (Марголіна І., Ульяновський В. *Київська обитель...*, с. 152).

⁶³⁶ АЮЗР, 1, 6, с. 29.

⁶³⁷ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 195, № 145.

⁶³⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 27 (“кгрунты Кирилские и Ерданские”), 28 (“кгрунты, сеножати и озера Ерданские и Кирилские у одном обрубe”, “Кирилская и Ерданская земля”), 29 (“пята тое земли Кирилское и Ерданское”).

⁶³⁹ АЮЗР, 1, 6, с. 27.

⁶⁴⁰ Там же, с. 27, 28.

⁶⁴¹ Там же, с. 29.

Розташування Йорданської ниви у Кирилівському обводі 1543 р. описане так: “неподалеку от Киева, за валком и уз валок старожитный, у глинищу, по обоюх сторон двух дорог, едучи з места Киева ку светому Кирилу, на обеде стороне перегорды и при церкви святого Николы Ерданського”⁶⁴². Один край ниви виходив до підніжжя Кирилівських висот, де розташовувалось місце видобутку глини – глинище, Йорданська церква і дорога на Вишгород і Демидів, інший – до другої дороги, що проходила заплавою повз Йорданське озеро.

VIII. Василівська церква

VIII.1. Земля Василівська. Єдина згадка про це земельне володіння міститься в обводі земель Кирилівського монастиря 1543 р. Землі Василівська, підпорядкована священику церкви Миколи Притиска, і Кирилівська були суміжними. За описом, Василівська земля розташовувалась “выш Кудрявца, промеж дорог с Киева к Святошицкому бору и у другое уз Лыбедь, ку Борщовце лежачих”⁶⁴³.

Отже, з півночі кордон володіння проходив дорогою, що йшла узгір'ям від краю Подолу через Юрковицю і верхів'я Кудрявця по міжріччю Сирця і Либеді до витoku першого і далі на р. Борщівку в районі Святошинського борка. З півдня земля була обмежена долиною верхньої течії Либеді і дорогою, що проходила уздовж лівого берега річки до Пустинно-Микільських і Софійських земельних володінь на Борщівці. Із східного боку кордон, вірогідно, проходив долиною р. Скоморох. Західний край можна провести по лінії витоків Сирця і Либеді, адже у обводі Кирилівської землі 1543 р. суміжною до неї аж до витoku Сирця і повороту дороги на Бирковець вказана лише Миколи Притиска і Василівська земля.

Із жалуваної грамоти короля Сигізмунда III Августа від 15.02.1619 р. слідує, що під час надання королем київським міщанам ґрунту Щекавиця до його складу було повністю включено й описану Василівську землю “от конца Кудравца просто чрез дуброву до борку Святошицкого, по дороге, которая идет з Белогородки до Киева, а дорогою идучи до Киева, пришовши к концу долины Юркова ставка”⁶⁴⁴. З документа видно, що значна частина Василівської землі була вкрита лісом⁶⁴⁵.

У реконструйованих межах Василівська земля мала розмір 4,5×2–2,5 км, а її площа становила близько 10,5 км².

VIII.2. Василівське озеро з сіножатями. Василівське озеро згадано серед володінь Василівської церкви у виписі з книг гродських Київського воеводства 1593 р., який зробив священик “нагорський” Пилип Опанасович (“Афонасьєв”) і який (випис) увійшов до тексту грамоти царів Івана і Петра

⁶⁴² АЮЗР, 1, 6, с. 27, 29.

⁶⁴³ АЮЗР, 1, VI, с. 28.

⁶⁴⁴ Сборник материалов..., отдел III, с. 60, № 36.

⁶⁴⁵ Ліс на південь від зазначеної дороги позначений і на карті 1752 р. (див. у тексті VII. Земля Кирилівська).

Олексійовичів на підтвердження прав Братського монастиря від 11.01.1694 р.⁶⁴⁶ У самому виписі є текст документа від 13.02.1573 р., за яким Пилип Опанасович, “поп Воздвиження Чесного Креста”, отримав у володіння “церковь мурованую, которая от немалого часу впусте лежит на горе, против замку киевского... светых трех светытелей, Василия Великого, Григория Богослова, Иоана Златоустого... з всеми доходи и церемоніями”, серед яких і сіножаті з озером⁶⁴⁷.

Складність полягає в тому, що у джерелах XVII–XVIII ст. згадано два Василівських озера, і про яке з них йдеться у виписі 1593 р., точно не відомо. Одне з них розташовувалось у північній частині Оболоні і назване серед інших озер Братського монастиря⁶⁴⁸, інше – на лівому березі за Чорторием, над яким стояла Микільська слобідка⁶⁴⁹. Враховуючи період, коли володіння Хрестовоздвиженської і Василівської церков були в одних руках і складали цілісний майновий масив (кінець XVI – початок XVII ст.), не виключено, що Воздвиженське (див. далі) і Василівське озера є одним об’єктом.

ІХ. Хрестовоздвиженська церква

Перелік землеволодінь Хрестовоздвиженської церкви (“Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня”) представлений у виписі з київських гродських книг, який був ініційований нагірським священиком Пилипом Опанасовичем Одонієм для підтвердження приналежних до Хрестовоздвиженської і Василівської (Трьохсвятительської) церков земельних володінь і що частково увійшов до тексту жалуваної грамоти царів Івана і Петра Олексійовичів Києво-Братському монастирю від 11.01.1694 р.⁶⁵⁰ Як з’ясував М. М. Оглоблін, випис 1593 р. є у складі додатку до “описной книги киевского ограниченья” (книга № 10 київського столу (“повытья”)), створеній у 1686 р., до якого увійшли актові матеріали Києво-Печерського монастиря (зокрема, 11 актів XVI ст.) та інших київських монастирів⁶⁵¹.

Випис від 20.03.1593 р. містить 8 документів, які були представлені Пилипом Одонієм київському підвоєводі Філону Стрибилю для внесення до “книг кгородских киевских”. Ці акти були “уписані” до міських книг, а “отец Филипп Опанасевич воздвиженский” отримав сам випис. Серед них: лист від київського

⁶⁴⁶ *Памятники, изданные Временною...*, с. 290; *Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов*. Издание второе, с дополнениями. Киев, 1897, т. 2, с. 475; *Сборник материалов...*, отдел III, с. 106.

⁶⁴⁷ Оглоблін Н. К вопросу о начале Киевской академии..., с. 491-492.

⁶⁴⁸ *Памятники, изданные Киевскою...*, с. 484; *Сборник материалов...*, отдел III, с. 114, 149, Саме його М. І. Петров вважав за згадане у 1593 р. (Петров Н. И. *Историко-топографические очерки Древнего Киева (С планом древнего Киева 1638 г.)*. Киев, 1897, с. 112). Цей варіант локації видається більш ймовірним.

⁶⁴⁹ *Памятники, изданные Киевскою...*, с. 484-486; *Сборник материалов...*, отдел III, с. 115, 155. Озеро підписане на плані Києва 1750 р. У XIX–XX ст. воно мало назву Русанове. Нині – у річці Дніпра під і на північ від східної частини мосту метро.

⁶⁵⁰ *Памятники, изданные Временною...*, с. 290-292, 310-311; *Памятники, изданные Киевскою...*, с. 475.

⁶⁵¹ Оглоблін Н. К вопросу о начале Киевской академии..., с. 485-488.

справці, князя Владислава Збарзького і намісника воєводи Василя Рая від 13.02.1573 р.; підтвердження попереднього листа королем Стефаном Баторієм від 24.04.1574 р.; лист київського воєводи Костянтина Острозького до свого намісника князя Остафія Ружинського від 05.12.1574 р.; лист К. Острозького на “потвержене кгрунтов, приходов, пашни, дани, озер, сеножатеи, належачих ку тойже церкви Воздвиженской, тому ж свещенику нагорскому воздвиженскому отцу Филипу даный, з уписанием на нем границ и кгрунту церковного” від 15.10.1586 р.; лист підвоєводи київського князя Матуша (Матеуша) Вороньцького про повернення Воздвиженської сіножати на Оболоні церкві від 12.12.1589 р.; привілей митрополита Київського, Галицького і Всеї Руси Михайла, що містить “стверженя данины стародавнее на церковь Воздвиженскую, з Евангелия списаное” від 09.11.1590 р.; судовий лист митрополичого софійського намісника Григорія Пашковського і Северина Куропатвича від 26.11.1592 р.; квит київських возних Лаврина Толочка “енерала” і Івана Скадковського із тією ж датою⁶⁵².

Межі церковних володінь представлені в листах К. Острозького, М. Вороньцького, митрополита Михайла (повторення другого листа К. Острозького) і листа Г. Пашковського і С. Куропатвича. Найбільш детально межі описані в листах К. Острозького і, за припущенням М. Оглобліна, саме звідти взято опис меж до царської грамоти від 11.01.1694 р.⁶⁵³

ІХ.1. Соколий (Соколій) Ріг. Обмеження цього землеволодіння у грамоті 1694 р. за виписом 1593 р. виглядає так: “начать от кладовища дорогою к броду на Рутку, назад от того кладовища долиною в ручей верхняго Клова, да ручаем, в глубокую долину, лесом на гору к великой меже, великою межою к стародавнему путищу, в рощу Лясковую, путищем в сторожевую дорогу, по секирки в Либедь”⁶⁵⁴.

Вперше з’ясувати місце розташування землеволодіння і окремих його топонімічних реперів спробував М. В. Закревський, але неправильне визначення кількох орієнтирів, названих у обводі, призвело до хибного висновку. За ним, Глибока долина – це Провалля, тобто яр, який мав верхів’я прямо навпроти початку Кловської долини і який виходив до Дніпра, а Велика межа – місце кам’яного стовпа (слупу) біля Пустинно-Микільського монастиря⁶⁵⁵. Дослідник не взяв до уваги, що обвід земельних меж містить традиційний для подібних актів послідовний перелік орієнтирів, які мають йти по колу, і тому названі у виписі 1593 р. топоніми у М. В. Закревського у його інтерпретації утворили одну лінію від Либеді до Дніпра.

Урочище Соколий Ріг, яке дало назву всьому землеволодінню, підписане на плані Д. Дебоскета 1753 р.⁶⁵⁶ і розташовувалось під горою лівого берега нижньої течії Клова, в районі сучасного Палацу спорту. Згадане на початку

⁶⁵² Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии..., с. 490-491.

⁶⁵³ Там же, с. 493.

⁶⁵⁴ *Памятники, изданные Временною...*, с. 290-291.

⁶⁵⁵ Закревский Н. *Описание Киева*, с. 567.

⁶⁵⁶ Вортман Д. Я., Нікітіна В. І. Маловідомий план околиць Києва...

обводу кладовище лежало при дорозі, яка йшла Хрещатою долиною до р. Клов і що позначена на багатьох планах Києва XVIII ст. Місце кладовища, в районі сучасної Бесарабської площі, визначене М. В. Закревським⁶⁵⁷. Межа йшла згаданою дорогою і пересікала Клов, місцина за річкою на березі Либеді мала назву Рутка (Рудка?)⁶⁵⁸. Далі обвід повертається від Либеді знову до висхідної точки – кладовища і описує інший бік володіння Хрестовоздвиженської церкви. Межа проходила правобережними схилами Кловської долини до витоків р. Клов (“ручей верхняго Клова”), потім лівобережними схилами до Соколиного Рогу (“ручаем в глубокою долину”). Далі залісненими схилами кордон оминав ниву Пустинно-Микільського монастиря Теремища, розташовану на горі, і піднімався на Печерське плато до Великої межі. Тут розташовувалась Воздвиженська нива, яку згадано в листі київського державці Андрія Олександровича від 22.10.1505 р. і що виходила до Великої межі своїм кінцем⁶⁵⁹. Далі кордон володіння виходив до Стародавнього путища і Сторожової дороги і, через ур. Секірки, повертався до Либеді.

Приблизна площа цього землеволодіння у визначених межах становила близько 2,4 км².

ІХ.2. Воздвиженське озеро із сіножатями. Про Воздвиженську сіножать на Оболоні повідомляє лист підвоєводи київського князя Матуша (Матеуша) Воронєцького 12.12.1589 р. Згідно з ним, намісник київського воєводи князь Остафій Ружинський передав церковну Воздвиженську сіножать, вважаючи її замковою, “во вживане” київському міщанину Гаврилу Котельнику. Водночас власник сіножаті священик нагорський Пилип був “в неведомости”. Сіножать розташовувалась в ур. Влуковому над озером Великим, “межи криниц от Выжгорода”. Князь Воронєцький “отдаливши от того мещанина пожитки церковние, зась ку цркви Воздвиженской привернул и ку уживаню оному Филипу попу нагорскому присудил, и тот лист на то ему дал”⁶⁶⁰. Але, вірогідно,

⁶⁵⁷ Закревский Н. *Описание Киева*, с. 567.

⁶⁵⁸ Ця згадка в акті 1593 р. місцевості під назвою Рутка (Рудка?), на нашу думку, дозволяє запропонувати зовсім іншу локалізацію літописної Рудиці. У 1097 р. після князівського з'їзду у Любечі князь Василько Ростиславич повертався через Київ до свого Теремовля. Після того, як він переправився на правий берег Дніпра біля Видубичів, князь “їде поклонитися святому Михайлу в монастир і там вечеряв, а товари (обоз – В. К.) свої поставив на Рудиці, навечір прийшовши до них” (Ипатьевская летопись. *ПСРЛ*, т. 2. Москва, 2001, стлб. 232; Лаврентьевская летопись. *ПСРЛ*, т. 1. Москва, 2001, стлб. 258). На наступний день його було запрошено в гості до великого київського князя Святополка Ізяславича і, за навітом князя Давида Ігоровича, підступно схоплено на князівському дворі і невдовзі осліплено. Дослідники по-різному локалізували ур. Рудиця, але неодмінно на лівому березі Дніпра. Розташування Рутки недалеко від Михайлівського Видубицького монастиря при дорозі біля переїзду через Либідь, за яким шлях йшов і на Василів, і на Білгород, повністю відповідає зазначеному в літописному повідомленні топографічному контексту Рудиці. Рутка 1593 р., можливо, містилася біля суч. Либідської площі, де в районі вул. І. Кудрі був струмок (Вишневецький В. І. *Малі річки Києва*. Видання друге, уточнене і доповнене. Київ, 2013, с. 32).

⁶⁵⁹ *АЮЗР*, 8, 4, с. 158.

⁶⁶⁰ Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии..., с. 490.

священик Пилип Одоній сіножать не отримав, оскільки, за записом у Руській Метриці від 22.10.1594 р., ця Гаврилівська чи Котельниківська сіножать, яка розташовувалась в ур. Влуковому (Овлукові) біля озера Воздвиженського, була уступлена Матвію Мартиновичу⁶⁶¹.

У царській грамоті 1694 р. є підтвердження митрополита Варлаама Ясинського угідь Воздвиженській і Трьохсвятительській (Василівський) церквам. У ньому подано витяг із випису 1593 р., який доповнено іншими свідченнями, зокрема й володіннями на оболонських луках біля ур. Влукового: “три озера з зарожками криницями, одно великое прозвищем Три тони, сверху выше Котельви криницы Воздвиженской, почав от лоз верхних, даже на низ жерелем в другое озеро, Воздвиженское, прозванием Долгое и Уское, которое взялось от Киева и кончится в озеро Три тони. Третье из тогож великаго озера Три тони, жерелом пошло промеж лоз и промеж черету к дороге вышгородской, там же промеж тех озер и лоз сеножати Воздвиженские, сверху вниз сконца в конец”⁶⁶².

ІХ.3. Пашня Воздвиженська. У виписі 1593 р. місце її розташування описане так: “а по другой стороне за валом у крещатой долины пашня воздвиженская, особе в обрубѣ возле вала по обе стороны дороги. Грань той пашни лежит долиною, яругами, а кругом долины межею к дороге тотже пришел рубеж”⁶⁶³.

Пашня розташовувалась над Хрещатою долиною з обох боків дороги, що йшла від Золотих воріт до Либеді. Вона добре представлена на планах Києва другої половини XVIII ст. Землеволодіння можна локалізувати на місці Національного університету ім. Тараса Шевченка.

ІХ.4., ІХ.5. Ниви біля Кощавого броду. Від Золотих воріт йшла й інша дорога, яка виходила прямо до Кощавого броду на Либеді (район сучасного Солом'янського шляхопроводу). Біля неї розташовувалось кілька церковних нивок. У виписі 1593 р. земельні володіння Хрестовоздвиженської церкви по обох берегах Либеді подано так: “за Ориненским провалом нива воздвиженская у кощавого броду, две нивы на сей стороне Кощавца, а за кощавым бродом за Лыбедь нивы и борок к рубежам, по дорогу по тесне улице”⁶⁶⁴. Цей ґрунт, але названий василівським і належачий “горнее мурованное старое церкви”, за свідченням 1630 р., розташовувався “по правой руке с Киева от самых Золотых ворот по Лыбед и за Лыбед, аж до тых же тесных улиц”⁶⁶⁵. Ймовірно, що Воздвиженські ниви, які лежали “в обрубѣ” на лівому березі Либеді між нею та Старим городищем, розташовувались серед митрополичих земель (див. І.5)⁶⁶⁶.

⁶⁶¹ Руська (Волинська) Метрика..., с. 449, № 149; ZD, V, s. 101. Це надання 1594 р. згадано й в люстрації Київського замку 1616 р.: АЮЗР, 7, 3, с. 32. Назва сіножати, яка фігурує в документах й більш пізнього часу, походить від імені її власника Гаврили Котельника.

⁶⁶² Памятники, изданные Временною..., с. 311-312.

⁶⁶³ Там же, с. 291.

⁶⁶⁴ Там же.

⁶⁶⁵ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого..., с. 186.

⁶⁶⁶ У київській топоніміці ця місцевість називається Паньківщина. Пояснення цьому дав ще М. В. Закревський, який довільно інтерпретував свідчення джерел про родину Паньковичів. Узнявши крайні дати згадок софійського митрополичого намісника Васька

Надзвичайно цікавою у виписі 1593 р. є згадка Орининського провалу, за яким лежала одна з Воздвиженських нивок. М. В. Закревський тільки констатував його наявність біля Кощавого (Кощієвого) броду⁶⁶⁷. М. І. Петров правильно визначив, що назва провалу походить від літописного Ірининського монастиря XI ст., але, орієнтуючись на атрибуцію Ірининської церкви як пам'ятки, що стояла на розі вул. Великої Володимирської (суч. Володимирської) і Ірининського провулку, розміщував провал на схилі Хрещатицького яру, у бік сучасного Майдану Незалежності⁶⁶⁸. Але ця інтерпретація повністю суперечить топографічному контексту свідчення випису 1593 р.

На нашу думку, Орининським провалом, вказаним у документі 1593 р., є розгалужене верхів'я т. зв. Святославського (Афанасіївського) яру, яке підходило впритул до валів “міста Ярослава” і розташовувалось між сучасними вул. Миколи Лисенка, Ярославів Вал і Бульварно-Кудрявською. Навпроти провалля, в 250 м від нього, у “місті Ярослава” існував давньоруський монастир, який сучасні дослідники пов'язують із літописним Ірининським. Щодо самої нивки за Орининським провалом, то її можна локалізувати на північ від Ботанічного саду ім. акад. О. В. Фоміна, між вул. Леонтовича і перехрестям вул. Б. Хмельницького і М. Коцюбинського.

Володіння на правому березі р. Либідь були обмежені з півночі і сходу долиною Либеди від місця виходу до річки Глибокої долини до Кощавого броду. Глибока долина була західною межею землеволодіння і слугувала кордоном між ним і Борщівським ґрунтом Михайлівського Золотоверхого монастиря. Від Кощавого броду на захід йшов шлях – “старое путище”, який обмежував володіння з півдня, за яким на південь лежала приватна маєтність Совка. Площа цього правобережного володіння становила близько 1,5 км².

ІХ.6. Борщівська земля. Об'єднане землеволодіння Хрестовоздвиженської і Василівської церков розташовувалось на лівому березі Борщівки. У царській грамоті 1694 р., де цитується випис 1593 р. зазначено, що “поверх Либеди, на Теремцах селище, нивы, сенокосы у моста по обе стороны дороги”⁶⁶⁹. Перекручений текст більш чітко сформульований у листі митрополита Варлаама Ясинського, який також процитовано у тій самій царській грамоті: “поверх Либеди на Теремцах, селище пустое прозванное Борщовка, нивы, сеножати у мостка по обе стороны дороги, в обрубе грань лежит сверху книзу речки Борщовки лугами мокрыми сочавинами идущими дубровою к дороге Заполской. А на той стороне Борщовки тож поля, сеножати, земля бортная, во обрубуж

Паньковича та його сина Максима (1516–1577), які, дійсно, неодноразово фігурують у справах, пов'язаних із київським церковним землеволодінням, він зробив висновок, що Паньковичі, як митрополічі намісники, володіли цим ґрунтом у XVI ст. і від них походить сам топонім (Закревський Н. *Описание Киева*, с. 384, 385). Ця теза може бути цілком слушною, але наразі вона не підкріплена жодним з відомих актів.

⁶⁶⁷ Закревський Н. *Описание Киева*, с. 568.

⁶⁶⁸ Петров Н. И. *Историческая топография...*, с. 149. Ця думка стала дуже поширеною в літературі ХХ ст.

⁶⁶⁹ *Памятники, изданные Временною...*, с. 291.

идет по одной стороне речка Борщовка, а с другой стороны дорога Запольская да в Глубокий луг к Северце, Северкою в Борщовку речку”⁶⁷⁰.

Незважаючи на те, що обвід у виписі 1593 р. не досить чіткий, він дозволяє все ж таки окреслити межі цього володіння. Висхідною точкою у ньому є місток через Борщівку на Запольському шляху, що йшов від Тісних вулиць до Борщівки⁶⁷¹ і далі, огинаючи із заходу Гатне, до Будаївки. Ця дорога слугувала кордоном земель як на правому, так і на лівому берегах Борщівки. За описом 1630 р., рухаючись від Либеди до Тісних вулиць, ліворуч була Софійська земля, праворуч – Василівська. Далі праворуч до Борщівки – Борщівська земля Михайлівського Золотоверхого монастиря, ліворуч до річки і за нею аж до “Смуговине долины Днепръца” – Жилинянський ґрунт, за яким – Гатенський Пустинно-Микільського монастиря⁶⁷². Відповідно, праворуч за Борщівкою – “кґрунт василевский церкви мурованое аж до долины глубокое у верх Северки речки”⁶⁷³. Останні з названих топонімів наявні в обводі випису 1593 р.

Отже, від містка на Борщівці (де і нині переїзд через річку на північно-західному краю Жулян) кордон проходив Запольською дорогою до Глибокої долини – балки, над якою розташоване с. Крюківщина і якою тече струмок Сіверка, далі до верхів’я цієї балки і витоку Сіверки (нині – на північ від залізниці на території м. Вишневого на вул. Київській, 11), звідки – до верхів’я іншої балки, що йде на північ від Вишневого до р. Борщагівка. Площа цієї ділянки – 9,6 км². Після того, як землі Хрестовоздвиженської і Василівської церков перейшли до Братського монастиря, на цій землі на березі Борщівки згодом виникла Братська Борщагівка.

Судячи з випису 1593 р., Пилип Одоній претендував і на частину Жилинянських ґрунтів. Наскільки ці претензії були юридично обґрунтовані і підкріплені актовим матеріалом без публікації документів визначити важко, але в 1640-х рр. “капітула братська київська” боролася за цей ґрунт⁶⁷⁴. Самі Жилиняни були у приватних руках з кінця 1560-х рр., коли вони були надані Бенедикту Шкаровському, а у 1586 р. Олександр Шкаровський отримав селище як “доживотную данину”⁶⁷⁵. У 1616 р. Самуель Волоткевич отримував доходи з цього володіння, розташованого між дорогами Білоцерківською і Запольською, вірогідно, взявши його в оренду⁶⁷⁶. У 1630–1640-х рр. точилася запекла боротьба за володіння між дідами селища Шкаровськими, його посесорами і Миколаєм Прушинським⁶⁷⁷. Останній, врешті-решт, заволодів Жилинями, і саме з ним судився Братський монастир у 1646 р.

⁶⁷⁰ *Памятники, изданные Временною...*, с. 311.

⁶⁷¹ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 186.

⁶⁷² Там само. Інша копія документа 1630 р.: *Документи до історії унії...*, с. 379-380, № 103.

⁶⁷³ *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 186.

⁶⁷⁴ *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 708, № 262.

⁶⁷⁵ Блануца А. *Земельна політика...*, с. 71, 346, прим. 168; *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 420, № 173.

⁶⁷⁶ *Руська (Волинська) Метрика...*, с. 574, № 116.

⁶⁷⁷ Там само, с. 720, № 20 (1637 р.), с. 731, № 108 (1639), с. 691, № 137 (1643), с. 699, № 194 (1645).

Х. Церква Миколи Притиска

Х.1. Рогостинська земля. Про церковну Рогостинську землю на р. Сирець згадано в обводі землі Кирилівського монастиря 1543 р. У тексті документа повідомляється, що на лівому березі р. Сирець лежить “свєтого Николы Притиского Рогостицкая земля”⁶⁷⁸. Свою назву вона отримала від невеликої річечки, яка існує і нині під назвою Брід⁶⁷⁹.

Подальша доля цього володіння не відома. До 1607 р. воно ввійшло до складу величезного масиву земель Миколаївського домініканського монастиря на північ від р. Сирець між Дніпром і Ірпенем⁶⁸⁰.

Вище за течією Сирця біля Рогостинської землі розташовувалась Плоха нива, яка, вірогідно, дала назву сучасному топоніму Нивки, нижче – володіння Печерського монастиря Сирезщина. Можна припустити, що з півдня Рогостинська земля обмежувалась долиною р. Кам’янка (вул. Стеценка), з півночі – іншою долиною, розташованою між вул. Північно-Сирецькою і Білицькою. В такому випадку площа землеволодіння становила близько 1,9 км².

Х.2. Тимчасове володіння (разом із Василівською церквою). Станом на 1543 р., за словами притиського священика Якова Лизи, до Притисько-Микільської церкви належало розлоге володіння Василівської церкви, а саме ґрунт у верхів’ї Кудрявця, який однією стороною граничив із дорогою з Києва до Святошицького бору, за якою – Кирилівська земля, іншою – з верхів’ям Либеді і Борщівськими ґрунтами⁶⁸¹.

Вірогідно, саме цей ґрунт (див. VIII.1.), точніше – нива біля Скоморошек, став об’єктом судової справи між Яковом Лизою і Печерським, Михайлівським Золотоверхим монастирями і Київською митрополією. Про належність землі саме Василівській церкві свідчить згадка у документі Василівських кунічників, яким означені сусіди “кривды великие... делают”. Під час розгляду справи на місці були запрошені софійський намісник Василь Пацкевич, печерський архімандрит Йосиф (“Есиф”) Ревут і ігумен Михайлівського Золотоверхого монастиря Сильвестр, які мали допомогти у точному визначенні кордонів спірної землі⁶⁸².

⁶⁷⁸ АЮЗР, 1, 6, с. 28.

⁶⁷⁹ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 18.

⁶⁸⁰ Цим роком датовано вирок Люблінського трибуналу про касацію звинувачувального рішення Київського гродського суду в суперечці Миколаївського домініканського монастиря з київськими міщанами з приводу вирубування останніми монастирської пущі (*Каталог документів з історії Києва...*, с. 50, № 103).

⁶⁸¹ АЮЗР, 1, 6, с. 28.

⁶⁸² Короткий зміст справи переказав С. Т. Голубев із обіцянкою надрукувати документ “в полном виде”, що, на жаль, не було виконано (Голубев С. *Материалы для истории...*, с. 10, 11). Документ має дату 04.12.1539 р. Щоби узгодити одночасне існування двох печерських архімандритів – Софронія, відомого за джерелами 1539–1541 рр., і згадуваного у цьому документі Йосифа Ревута, С. Т. Голубев запропонував пояснення, за яким Йосифа було обрано на архімандритство у той недовгий час, поки Софроній, за скаргою монастирської братії, був ув’язнений київським воєводою Андрієм Немировичем. Водночас Йосиф замінив призначеного воєводою з печерських ченців тимчасового управителя

Згадка ниви біля Скоморошек дозволяє попередньо визначити місце її розташування – на правому березі р. Скоморох (назва відома з середини XVIII ст.). У такому випадку нива межувала із митрополичою землею на лівому березі середньої течії Либеді, полем за Пробитим валом Михайлівського Золотоверхого монастиря і якимось володінням Печерського монастиря, можливо – у лівобережній частині верхів'я р. Сирець.

Ймовірно, у 1574 р. священники церкви Миколи Притиска втратили над цією землею контроль, оскільки вона перейшла до спільного земельного володіння священника Хрестовоздвиженської і Василівської церков Пилипа Одонія⁶⁸³.

XI. Воскресенська церква

Земля Євстафіївська. Історія цього землеволодіння дуже плутана, оскільки досі повністю не опубліковано жодного документа щодо нього. Є тільки два автори, які спробували проаналізувати наявні матеріали. У 1882 р. вийшла стаття О. А. Андрієвського, присвячена історії Воскресенської слобідки, і 2015 р. з'явилася розвідка невідомого автора про найдавнішу історію київського лівобережжя, яка розділом I увійшла до складу електронної книги “Дарниця: роки, події, люди”⁶⁸⁴.

За джерелами, у 1577 р. київський підвоєвода князь Остафій (Євстафій) Ружинський передав Воскресенській подільській церкві ґрунт, де згодом виникла Воскресенська слобідка і який отримав назву Євстафіївський⁶⁸⁵. За донесенням від 05.03.1781 р. від священників і парафіян подільської Воскресенської церкви, поданим графу П. Румянцеву-Задунайському, ця земля була дарована церкві Остафієм Дашкевичем, а 24.08.1577 р. – підтверджена його зятем Остафієм Ружинським. Згодом це надання було підтвержене королями

монастиря Генадія Бодешича, але не був “полноправним архимандритом” (там же, с. 7-8). На нашу думку, є більш просте пояснення, пов'язане з неправильною датою акта. Ймовірно, цей судовий розгляд відбувся у той самий час, що і справа стосовно землеволодіння Кирилівської церкви, також датована початком грудня 1539 р., але яка насправді належить до 1543 р. В обох справах брали участь “поп Подгородский святого Николы Притиского и Васильевского” Яків Лиза і печерський архимандрит Йосиф Ревут. У такому випадку в розглянутому документі має бути посилання на київського воєводу князя Януша Гольшанського-Дубровицького, і його мали створити ті самі комісари, призначені братом воєводи Володимиром, що обіймав посаду справці воєводства Київського. Сподіваємось, що текст акта зберігся в архіві С. Т. Голубєва і буде введений у науковий обіг. Зазначимо також, що суперечка за землю могла статись і у Верхньому Києві, де в районі Василівської (Трьохсвятительської) церкви сходились володіння учасників цього акта – софійське митрополічне, Печерського і Михайлівського Золотоверхого монастирів.

⁶⁸³ Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринецька”..., с. 18.

⁶⁸⁴ Андрієвский А. Дело К.Г.К. 1781 г. “по указу малороссийской коллегии о заднепровской Воскресенской слободке, почему она во владении губернаторов состоит”. *Исторические материалы из архива Киевского губернского правления*. Киев, 1882, вып. 3, с. 82-87; *Дарниця...*

⁶⁸⁵ Андрієвский А. Дело К.Г.К. 1781 г., с. 82, 84; Білоус Н. *Київ...*, с. 198. О. Ружинський нібито лише підтвердив надання землі його тестем – Остафієм Дашкевичем, але дружиною О. Ружинського була Богдана Іванівна Олізарівна Волчківна. Текст документа, який міг би прояснити ситуацію, досі не опубліковано.

Владиславом IV 24.03.1645 р і Яном Казимиром 12.01.1650 р., а 09.09.1718 р. – гетьманом Іваном Скоропадським⁶⁸⁶. Як справедливо було відзначено, Остафій Дашкевич не був одружений і не міг мати зятя. Натомість, дружиною О. Ружинського була Богдана (у першому шлюбі її чоловіком був Олізар Волчкевич), донька сестри О. Дашковича Милохни і київського воєводи А. Немировича⁶⁸⁷. За текстом дарчої Остафія Ружинського від 29.11.1577 р., він так вирішив після звернення до нього пресвітера подільської церкви Воскресіння Христового Данила, яке відбулося 20.08.1577 р.⁶⁸⁸

Згідно з описом кордонів Євстафіївської землі 1577 р., межі володіння проходили від берега Дніпра повз городище князя Олелька, берегом річки Меленівки до Мирославичів, де граничили із Чурилівською землею, далі йшли на Биківню, Сухе Болото і на р. Дарниця⁶⁸⁹. В універсалі І. Скоропадського кордони описано більш детально: “начав от глиниц по дороге Остролицкой по бор Миленовский, а от бору долиною живцем чрез Криничину в речку Мелиновку вгору Миленною в речку Радунку, Радункою же в Прудец вгору, Прудцем до болот сухих, а чрез болота сухие и чрез дорогу Басанскую к дороге Остролицкой, а тою дорогою опять к глинищам, откуда граница починалась”⁶⁹⁰.

Як видно, певні межеві об’єкти (р. Меленівка, Сухі Болота) повторено в обох документах. Треба відзначити, що частина цих об’єктів, а саме – дорога Остролицька, ур. Глинище, р. Радунка, Прудець, р. Меленівка – представлена на відомій карті Києва і його лівобережних околиць 1719 р.⁶⁹¹ В обводі ґрунтів Вигурівщини полковника В. Дворецького 1657 р. Остролицький шлях, що йшов від Броварів до Вигурівщини, також названо порубіжним між Вигурівськими і Воскресенськими ґрунтами: “Тым шляхом, повернувши вправо, к ґрунт Викгуровский, а вліво – Воскресенский, мимо криници аж до Пісчаный гор, Пісчаными горами до болота Корчовки, Корчовкою до рубежа ровчака, текучого з озера Мокрицкого, тым рубежом в Гнилушу річку”⁶⁹².

Межі Євстафіївської землі за описом 1577 р. представлені “із запасом”, причому, з усіх чотирьох сторін. На заході вони не могли виходити до Дніпра, оскільки тут, над Чорторієм, розташовувався Обрубний острів Михайлівського Золотоверхого монастиря і острів Меленівський, що належав кільком мазирським зем’янам, згодом – родині Ленковичів. Саме назва останнього землеволодіння відобразилась у топонімах Євстафіївської (згодом – Воскресенської)

⁶⁸⁶ Андриевский А. Дело К.Г.К. 1781 г., с. 82, 83.

⁶⁸⁷ *Дарниця...*, с. 13 (нумерація сторінок за файлом word: darn.kievcity.gov.ua/files/2015/2/9/darnytja.doc). За Н. М. Яковенко, ім’я по батькові дружини О. Ружинського було Богдана Іванівна (Яковенко Н. *Українська шляхта...*, с. 317).

⁶⁸⁸ *Дарниця...*, с. 13.

⁶⁸⁹ Там само.

⁶⁹⁰ Андриевский А. Дело К.Г.К. 1781 г., с. 84.

⁶⁹¹ Карту нещодавно опубліковано Т. Лютою: Люта Т. Ю. *IMAGO URBIS...*, с. 24, іл. 11, с. 32-33, вклейка. Від р. Меленівки залишився ланцюжок озер в районі Русанівських Садів, а її верхів’я – озеро Малинівка.

⁶⁹² *Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого...*, с. 161.

землі – річка і бор Меленівські. На півночі кордон Євстафіївського ґрунту опису 1577 р. фактично збігався із кордоном між Чотанівським маєтком Троїцького Больничного монастиря (Оленьківське городище, Чурилівська земля) і Милославичами, і у такий спосіб включав милославські землі до свого складу. Звісно, це не сподобалось володарям Милославичів, тому 17.11.1577 р. за цю частину землі виникла суперечка, ініційована опікуном дітей Івана (Яна) Вигури (якому Милославичі належали) Станіславом Колонтаєм⁶⁹³. З південного боку Євстафіївського ґрунту розташовувались землі Пустинно-Микільського монастиря, які займали правий берег нижньої течії р. Дарниці. Тільки в районі Биківні Євстафіївський ґрунт виходив на ділянку берега середньої течії цієї річки.

Приблизна площа землеволодіння становила 17,7 км².

ХІІ. Богородицька (Матеребозька) церква

Поле на Щекавиці. 2 грудня 1581 р. київський воєвода Костянтин Острозький написав листа своєму наміснику Остафію Ружинському і поінформував того, що до воєводи звернувся священик Богородицької церкви (“Матерский”) протопоп о. Іван Михайлович і попросив землю “на упоханье хлеба”, розташовану на горі Щекавиці, на що воєвода дав згоду⁶⁹⁴. Через день К. Острозький знову написав листа тому ж адресату з аналогічним змістом⁶⁹⁵.

У вересні 1585 р. сіножать з попереднього подання була передана К. Острозьким кравцям, кушнірам і ковалям, але поле залишено за священиком Пречистенським⁶⁹⁶.

ХІІІ. Церква Різдва Богородиці вірменська

Нива і млин на р. Сирець. Королівським привілеєм Сигізмунда II Августа від 28.08.1571 р. київській вірменській громаді надано право на володіння нивою і млином на р. Сирець⁶⁹⁷. За свідченням митрополита Євгенія (Болховітінова), маєтності (не названі ним) були пожалувані та підтверджені великим князем Олександром (1496 і 1499), королями Сигізмундом I (1511, 1513 і 1535) та Стефаном Баторієм⁶⁹⁸.

⁶⁹³ Андриевский А. Дело К.Г.К. 1781 г., с. 84. Оскільки справу вів опікун малолітніх дітей, очевидно, Ян Вигура на цей час вже помер, як і його дружина, якщо тільки вона не вийшла заміж вдруге і не втратила право на цю частку спадку.

⁶⁹⁴ *Сборник материалов...*, отдел III, с. 47, № 26.

⁶⁹⁵ Там же, с. 48, № 27; АЗР, 3, с. 269, № 130. Не зрозумілими є причини написання другого листа. Можливо, це було пов'язано з необхідністю конкретизувати місце землеволодіння на Щекавиці, адже у другому листі є уточнення про ниви і сіножаті, які “Лютер (Мотир в публікації АЗР) держал”.

⁶⁹⁶ АЗР, 3, с. 269. Це повідомлення було написане Михайлом Грабковичем на звороті попередньої грамоти від 04.12. 1581 р.

⁶⁹⁷ Білоус Н. *Київ...*, с. 75.

⁶⁹⁸ Евгений (Болховитинов). *Описание Киевософийского собора...*, с. 106. У повідомленні митрополита церкву названо Успенською, але вона називалась Різдва Богородиці, що видно з акта 1622 р., за яким київська вірменська церква була підпорядкована Львівській вірменській епархії, на що звернув увагу Г. Ю. Івакін (Івакін Г. Ю. *Історичний розвиток Києва ХІІІ – середина ХVІ ст.* Київ, 1996, с. 151).

З люстрації Київського замку 1616 р. можна дізнатись, що млин на Сирці мав назву Богданівський, а повз ниву проходив старий Житомирський шлях⁶⁹⁹. Про ці ж володіння згадує П. Розвадовський. З його повідомлення випливає, що вірменський “млинок” розташовувався на нижньому Сирці, недалеко від дороги на Вишгород⁷⁰⁰.

XIV. Київське біскупство

Грунт Ветицький. Село Ветичі (Уветичі) розташовувалось на лівому березі Дніпра біля впадіння Десни, на північ від неї, де згодом постало с. Осещина. Є кілька документів, де згадано людей біскупських, які мешкали в цьому селі. Під час розв'язання суперечки за землю біля с. Погреби між Микільським монастирем і київським війтом Семеном Мелешкевичем у 1560 р. серед свідків були “атамань уветицькіи бискупіи ч(о)л(о)в(е)къ Илья” та Зарянка “бискупіи же ч(о)л(о)векъ”⁷⁰¹. Біскупські піддані цього села присутні й у поборових реєстрах 1571 і 1581 рр.⁷⁰² Зокрема, у реєстрі вибирання київського подимного 1571 р. перераховано 7 городників біскупських⁷⁰³. Під час опису кордонів Межигірських володінь Г. Гойського 1607 р. згадана земля “ксендза бескупа Киевского Ветицкая”⁷⁰⁴.

Відомий привілей київського біскупа Криштофа Казимирського від 12.05.1620 р., за яким той передав Ветицький грунт київському магістрату з умовою щорічних виплат⁷⁰⁵.

Земля на Верхньому Сирці і Хлопач. На прохання пріора домініканського монастиря Томаша великий князь литовський Олександр Ягеллончик підтвердив 08.09.1495 р. надання своїх попередників, які було знищено під час нападу татар. Серед цих надань названо село (wies) на Заднім (тобто Верхнім) Сирці і allodium Хлопач⁷⁰⁶. 29.01.1509 р. король Сигізмунд I також надав підтвердження, де селище (wioska) на Задньому Сирці названо Хлопачем, біля якого було ур. Бісова Баба⁷⁰⁷. Автентичність цих надань викликає сумнів⁷⁰⁸.

⁶⁹⁹ АЮЗР, 7, 3, с. 39.

⁷⁰⁰ *Сборник материалов...*, отдел II, с. 104, № 18.

⁷⁰¹ АЮЗР, 8, IV, с. 168.

⁷⁰² *ZD*, XX, s. 23, 37.

⁷⁰³ Люта Т. До київського документального..., с. 332, 352.

⁷⁰⁴ *Сборник материалов...*, отдел III, с. 145.

⁷⁰⁵ Там же, с. 147, 148. Датування цього привілею помилкове, оскільки К. Казимирський помер 15 червня 1618 р. (Козюба В. К. “Земля святого Воскресіння Звіринська”..., с. 19).

⁷⁰⁶ Danilowicz I. *Scarbiec diplomatow papiezkich, cesarskich, krolewskich, ksiazeczych*. Vilno, 1862, II, s. 243, № 2090.

⁷⁰⁷ *Ibid*, s. 280, № 2211. У документі згаданий київський намісник Григорій (Юрій) Олександрович, який насправді був воєводою – князь Юрій Гольшанський.

⁷⁰⁸ І. Данилович узяв ці документи з публікації митрополита Євгенія (Болховитінова): *Описание Киевософийского собора и киевской иерархии*. Киев, 1825. Прибавление, с. 15-29, № 5. Названі документи увійшли до складу грамоти короля Яна II Казимира 1649 р. Значимо, що перелік вказаних володінь на Сирці і довкола нього представлений лише в частині латиномовних грамот кінця XV – початку XVI ст. (там же, с. 16-18, 20). У той самий час в актах на руській і польській мовах, наданих домініканцям київським державцею князем Юрієм Олександровичем Гольшанським (04.01), королями Сигізмундом I

Отже, за опублікованими матеріалами, для періоду між 1489–1600 рр. є свідчення про 67 церковних маєтностей навколо Києва (Додаток 2). З них Київській митрополії належали 10 маєтностей, Києво-Печерському монастирю – 15, підпорядкованим останньому Троїцькому Больничному монастирю – 4, Феодосіївській церкві і колишньому Воскресенському Звіринському монастирю – по 1, Пустинно-Микільському монастирю – 13, Михайлівському Видубицькому монастирю – 8, Михайлівському Золотоверхому монастирю – 5, Спаському Межигірському монастирю – 1, Кирилівській і Йорданській церквам в одному “обрубі” – 2, Василівській нагорній церкві – 2, Хрестовоздвиженській церкві – 6, церкві Миколи Притиска – 2, Воскресенській церкві – 1, Богородицькій подільській церкві – 1, Богородицькій вірменській церкві – 1, київському єпископству – 1⁷⁰⁹. Підпорядкованість Михайлівського Видубицького монастиря митрополитові і боротьба за митрополічі маєтності уніатського митрополита з Печерським монастирем після прийняття унії в 1596 р. створювали правові колізії щодо належності і використання деяких маєтностей, що ілюструють залучені акти.

Картографування церковних (монастирських) маєтностей київських околиць показує, що землі церковної юрисдикції на кінець XVI ст. становили близько 75% усього земельного фонду окресленої території. Серед замкових, міських і приватних володінь навколо Києва можна зазначити такі: на лівому березі – острови Труханів і Муромець, Милославичі/Вигурівщина (С. Вигури), острів Меленівський (Ленкевичів), острів Глинища (В. Черевчя), Паньківщина/Позняківщина (Позняків). На правому березі не церковними були: більша частина Оболоні, більша частина Щекавиці, Введенські ниви над Хрещатиком (В. Черевчя), маєтність Совка (М. Івашенцовича і князей Збаразьких), маєтність Жилиани (О. Шкаровського), маєтність Пирогів (І. Черкаса), маєтність Лісники (князей Корецьких), а також розташовані далі маєтності Білогородка, частина Ходосівки, Креничі, Підгірці. Досі точно не з'ясована

(1511 р., згадується київський воєвода князь Юрій Радзивіл; 01.09.1542, згадується київський воєвода князь Януш Юрійович Дубровицький), Сигізмундом III (01.01.1560, згадується київський воєвода Григорій Олександрович Ходкевич) і Стефаном Баторієм (15.12.1577), жодної згадки про ці земельні надання немає (там же, с. 23-28). Лист Юрія Гольшанського має дату 3-й індикт, що дозволило митрополиту Євгенію датувати його 1500 р. (там же, с. 24, прим.). Але до 1505 р. київським воєводою був князь Дм. Путятич, тому цей лист слід віднести до 1510 р. (13-й індикт).

⁷⁰⁹ Сумарна кількість перерахованих володінь більша за загальну (67), оскільки частина їх передавалась у власність від одного власника до іншого (Довга нива від Печерського до Пустинно-Микільського монастиря), або належала митрополії і частинами чи на певний час передавалась іншим (Гнилець, Столпець і Псютичі – Видубицькому і Печерському монастирям, Багринів Видубицькому, Погреби – Печерському), або належала кільком власникам (Уветичі – єпископські, Печерського і Пустинно-Микільського монастирів, Ходосівка – Печерського і Пустинно-Микільського монастирів), або передавались власником у тимчасове користування іншому (Хотів Печерського монастиря – Феодосіївській церкві, селище і сад Марській Печерського монастиря – Троїцькому Больничному), або тимчасово ставала спільною власністю через тримання кількох церков одним священиком (володіння Василівської і Воздвиженської, Василівської і Миколи Притиска церков).

приналежність величезної пущі між Ірпенем і Оболонню, яка за часів обводу кордонів Межигірського монастиря 1523 р. була, ймовірно, замковою.

Вивчення питання київського церковного землеволодіння кінця XV–XVI ст. має непогані перспективи. Запропонована робота обмежена тим джерельним матеріалом, який опублікований і є доступним. Як ми переконалися, далеко не усі церковні маєтності мають достатньо свідчень для з'ясування походження володінь, їхніх кордонів, напрямку і характеру господарського використання тощо, а деякі взагалі поки не представлені у відомих документах цього періоду. Тому зібрана автором інформація в майбутньому, безперечно, буде доповнюватись і уточнюватись, а деякі припущення, можливо, виявляться хибними і будуть переглянуті. Тим важливішим для дослідників історії Києва XVI–XVIII ст. є завдання виявлення і подальшої публікації нових документів із зазначеної тематики.

Майбутнє ґрунтовне опрацювання архівів Печерського і Пустинно-Микільського монастирів, Київської митрополії, інших монастирів і парафіяльних церков дозволить поповнити корпус джерел, пов'язаних із землеволодінням навколо Києва кінця XV–XVI ст., з перспективою проведення аналізу київського церковного землеволодіння для інших періодів: першої половини XVII ст., другої половини XVII ст. (коли відбулось суттєве переформовування цих маєтностей), і окремо XVIII ст. Враховуючи суцільне домінування саме церковного (монастирського) землеволодіння навколо Києва у XVI–XVIII ст., актовий матеріал цих власників є найбільшим сховищем інформації щодо соціально-економічного розвитку приміської зони Києва, його історичної топографії, топоніміки, розвитку комунікацій. Як показало наше дослідження, матеріали XVI ст. мають потенціал для з'ясування деяких питань історичної топографії околиць Києва ще великокнязівської доби.

Vitalii Koziuba

Church and monastic land tenure in the Kyiv environs in the late 15th–16th centuries

The paper is based on 203 documents (or references) of the years 1489–1600 concerning the problem of formation of the ecclesiastical land property around Kyiv. The information about 67 properties belonging to 14 landowners, such as the Orthodox Metropolitan see of Kyiv, five monasteries and six churches, the Armenian Church and Catholic bishop has been given and their history has been traced. Location and boundaries for some properties have been identified or reconstructed. The collected material makes it possible to clarify the dates of the selected acts and reign of Kyivan voivodes and their vicegerents, metropolitans' vicars and hegumens of monasteries. In addition, the author analysed features of the legal relations in land disputes of that time and traced characteristics of local church land management (arable farming, horticulture, gardening etc.). The new evidences about toponyms and routes have been collected.

The annexes include list of the documents used and the brief description of each property. The study is coupled with maps-reconstructions of the location of ecclesiastical landowning in the Kyiv environs in the 16th century that were created in collaboration with Dmytro Vortman.

ДОДАТОК 1

**Перелік документів щодо церковного і монастирського землеволодіння
навколо Києва 1489–1600
(опубліковані джерела)**

У переліку зібрано документи, що опубліковано або на які є посилання в текстах опублікованих документів, або які названо в публікаціях дослідників. Якщо дату документа уточнено, то в дужках подано старе датування за першою публікацією. За інформаційною представленістю документи розбито на 3 категорії: А – повний текст акта або його змістовної частини, Б – переказ змісту, В – згадка. Прим. Вказано не всі публікації конкретних документів.

1. **07.07.1489.** Лист короля Казимира IV до київського воєводи Юрія Паца з приводу надання Пустинно-Микільському монастирю селища Княжичі (А).
АЗР, т. 1, с. 111, № 93.
2. **До 06.09.1496.** Лист великого князя литовського Олександра Ягеллончика київському воєводі князю Дмитру Путятичу з приводу пошуку для Микільського Пустинського монастиря пашні (В).
АЗР, т. 1, с. 174.
3. **06.09.1496 (1497).** Лист великого князя литовського Олександра Ягеллончика київському воєводі князю Дмитру Путятичу з приводу надання Микільському Пустинському монастирю пашні на р. Борщівка (А).
АЗР, т. 1, с. 174, № 151.
Українські грамоти XV ст. Київ, 1965, с. 59-61, № 26.
4. **1496.** Ув'язання київського воєводи Дмитра Путятича Пустинно-Микільському монастирю на Борщівський ґрунт – селище, орну землю і млинище (В).
АЗР, т. 2, с. 121.
5. **1496.** Пожалування великим князем литовським Олександром Ягеллончиком маєтності київській вірменській громаді (В).
Евгений (Болховитинов). Описание Киевософийского собора и киевской иерархии. Киев, 1825, с. 106.
6. **24.03.1499.** Лист великого князя литовського Олександра Ягеллончика до київського воєводи князя Дмитра Путятича з приводу надання Михайлівському Золотоверхому монастирю острова Церковного і р. Ржавець (Б).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Авторі-укладачі: Ю. А. Мицик, С. В. Сохань, Т. В. Міцан, І. Л. Синяк, Я. В. Затилюк. Київ, 2011, с. 44.
7. **1499.** Підтвердження великим князем литовським Олександром Ягеллончиком надання маєтності київській вірменській громаді (В).
Евгений (Болховитинов). Описание..., с. 106.
8. **01.02.1500.** Дарча грамота князя Богдана Глинського Пустинно-Микільському монастирю на маєток Гатне (А).
АЗР, т. 1, с. 201-202, № 178.
9. **15.06.1505.** Купчий лист на продаж міщанином Митьком Григоровичем Григорівської землі за Дніпром Пустинно-Микільському монастирю (В).
АЗР, т. 1, с. 369.

Петров Н. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии. Вып. I, Киев, 1875, с. 163.

10. **1501–1505.** Надання київського воєводи князя Дмитра Путятича озера Бринзел за згодою Берендея в маєтку останнього Вишеньки Київській митрополії (В).

АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 41.

11. **1501 – до 22.10.1505.** Надання короля Олександра Ягеллончика нивок Плоскої і Клинуватої Пустинно-Микільському монастирю (В).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 158.

12. **22.10.1505 (1491).** Обвід землі (ниви Плоська і Клинувата), виділеної королем Олександром Ягеллончиком Пустинно-Микільському монастирю, здійснений київським державцею князем Андрієм Сангушковичем (А).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 158, № XXVI.1.

13. **03.03.1506.** Підтвердження королем Олександром Ягеллончиком купівлі Пустинно-Микільським монастирем землі Григорівської у міщанина Митька Григоровича (А).

АЗР, т. 1, с. 369, № 223.

14. **30.11.1506.** Підтверджувальна грамота великого князя литовського Сигізмунда Пустинно-Микільському монастирю на Григорівську землю (А).

АЗР, т. 2, с. 2, № 2.

15. **1501–1506.** Підтвердження короля Олександра Ягеллончика Пустинно-Микільському монастирю на селище Княжичі (В).

АЗР, т. 2, с. 116; АЗР, т. 3, с. 153.

16. **1501–1506.** Надання королем Олександром Ягеллончиком Пустинно-Микільському монастирю млинища на р. Дарниця (Б).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 162.

17. **20.07.1507.** Підтвердження київського воєводи Юрія Монтовтовича нив Плоскої і Клинуватої за Пустинно-Микільським монастирем, із повторенням обводу їх меж, здійсненим князем Андрієм Сангушковичем (А).

АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 9-10, № IV.

18. **24.06.1508.** Визначення, за дорученням київського митрополита Йосифа, межі між сіножатами Пустинно-Микільського монастиря і митрополичими підданими [на лівому березі Дніпра], здійснене митрополичим намісником Антонієм Крицьким (В).

Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899. Упорядники Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька. Київ, 1971, с. 17, № 9.

19. **04.07.1508.** Надання київським воєводою Юрієм Монтовтовичем Пустинно-Микільському монастирю озера Долобеськ з устям в острові Т(р)уханові (А).

АЗР, т. 2, с. 45, № 38.I.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Киев, 1874, отдел III, с. 11, № 7.

20. **29.07.1508.** Дозвіл київського воєводи Юрія Монтовтовича на купівлю Пустинно-Микільським монастирем Полукнязівської землі у толмача Солтана Албеєвича (А).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 159, № XXVI.2.

21. **08.08.1508.** Лист архімандрита Печерського монастиря Васіана старцям Пустинно-Микільського монастиря, за яким перший поступається на користь других навечно і непорушно двором Кононівським і полем (А).
АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 13-14, № VII.
22. **13.08.1508.** Купчий лист Солтана Албеевича, за яким він продав Пустинно-Микільському монастирю землю Полукнязівську за 400 кіп грошей (А).
АЮР, т. 1, с. 36-37, № 48.
23. **1508?** Грамота короля Сигізмунда I Пустинно-Микільському монастирю на двір Кононівський біля монастирського саду, на цілину і на поле за курганом (В).
Петров Н. Описание..., с. 205.
24. **30.06.1510.** Судове рішення уповноважених київського воєводи князя Юрія Гольшанського у суперечці між Пустинно-Микільським і Печерським монастирями щодо [Довгої] ниви (А).
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 160-161, № XXVI.4.
25. **20.07.1510.** Лист київського воєводи князя Юрія Гольшанського Пустинно-Микільському монастирю у справі щодо спірної між цим і Печерським монастирем [Довгої] ниви (А).
АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 15-16, № IX.
26. **17.08.1510.** Підтвердження короля Сигізмунда I данини київського воєводи Юрія Монтовтовича Пустинно-Микільському монастирю на озеро Долобеск з устям в острові Т(р)уханові (А).
АЗР, т. 2, с. 45, № 38.П.
27. **20.01.1511 (1508–1509).** Лист уповноважених київського воєводи князя Юрія Гольшанського щодо межової суперечки між Пустинно-Микільським і Печерським монастирями на р. Дарниці (А).
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 159-160, № XXVI.3.
28. **1511.** Підтвердження королем Сигізмундом I надання маєтності київській вірменській громаді (В).
Евгений (Болховитинов). Описание..., с. 106.
29. **1513.** Підтвердження королем Сигізмундом I надання маєтності київській вірменській громаді (В).
Евгений (Болховитинов). Описание..., с. 106.
30. **29.07.1514.** Підтвердження короля Сигізмунда I Пустинно-Микільському монастирю на селище Княжичі і озеро (А).
АЗР, т. 2, с. 115-116, № 90.
31. **1514 – до 22.02.1516.** Надання київським воєводою Андрієм Немировичем Пустинно-Микільському монастирю чотирьох нивок, у тому числі Термища і Деренуватої (В).
АЗР, т. 2, с. 119.
32. **22.02.1516.** Підтвердження короля Сигізмунда I надання київським воєводою Андрієм Немировичем Пустинно-Микільському монастирю чотирьох нивок, у тому числі Термища і Деренуватої (А).

АЗР, т. 2, с. 119, № 95.
Сборник материалов..., отдел III, с. 12-13, № 9.
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 163, № XXVI.6.

33. **22.02.1516.** Підтвердження короля Сигізмунда I надання королем Олександром Ягеллончиком Пустинно-Микільському монастирю млинища на р. Дарниці (А).

АЮР, т. 1, с. 52–53, № 63.
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 162, № XXVI.5.

34. **07.03.1516.** Підтверджувана грамота короля Сигізмунда I Микільському Пустинському монастирю на Борщівську землю (А).

АЗР, т. 2, с. 120-121, № 97.I.

35. **19.04.1517.** Надання київським воєводою Андрієм Немировичем Печерському монастирю двох замкових нивок на вигонній частині як компенсації за Довгу ниву, поступлену монастирем Пустинно-Микільському монастирю (Б).

АЗР, т. 2, с. 126-127; Петров Н. Описание..., с. 205.

36. **19.04.1517.** Погодження архімандрита Печерського монастиря Ігнатія на отримання двох нивок при дорозі вигонній до Либіді замість Довгої ниви, що над Пустинно-Микільським монастирем, запропоноване київським воєводою Андрієм Немировичем (А).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 164-165, № XXVI.7.

37. **10.09.1517.** Судовий лист київського воєводи Андрія Немировича розгляду конфлікту між Пустинно-Микільським монастирем і софійським намісником Васьком Паньковичем за млинище на р. Борщівці (А).

АЗР, т. 2, с. 121-123, № 97.II.

38. **01 чи 30.11.1517?** Лист київського воєводи Андрія Немировича на підтвердження селища Пустовщина [землі Борщівської] Пустинно-Микільському монастирю (В).

Петров Н. Описание..., с. 170, 601.

39. **05.07.1518.** Підтвердження короля Сигізмунда I надання київським воєводою Андрієм Немировичем Пустинно-Микільському монастирю чотирьох нивок, у тому числі Теремища і Деренуватої, а також передачі монастирю від Печерського монастиря Довгої ниви (А).

АЗР, т. 2, с. 126-127, № 102.
Сборник материалов..., отдел III, с. 15-16, № 11.

40. **14.06.1507–1520.** Підтверджуючий лист короля Сигізмунда I Михайлівському Золотоверхому монастирю на острів Церковний і р. Ржавець (Б).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 44.

41. **13.04.1521.** Привілей київського воєводи Андрія Немировича на володіння затоном на Чорторії Михайлівському Золотоверхому монастирю (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 150, № 113.

42. **14.03.1522.** Привілей короля Сигізмунда I на острів Обрубний (Б).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 44.

43. **20.03.1522.** Підтверджувальна грамота короля Сигізмунда I Пустинно-Микільському монастирю на купівлю у Солтана Албеевича Полукунязівської землі (А).
АЮР, т. 1, с. 60-61, № 71.
44. **08.08.1522.** Привілей короля Сигізмунда I Михайлівському Золотоверхому монастирю на поле за Пробитим валом (А).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 35, № 1.
45. **30.11.1522?** Ув'язання київського воєводи Андрія Немировича поля за Пробитим валом до Михайлівського Золотоверхого монастиря (Б).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 45.
46. **12.03.1523.** Лист короля Сигізмунда I київському воєводі Андрію Немировичу та наступним воєводам щодо відновлення діяльності Межигірського монастиря та затвердження кордонів земель останнього (А).
АЗР, т. 2, с. 151-152, № 121.
Сборник материалов..., отдел III, с. 21, № 14.
47. **1523.** Надання київського воєводи Андрія Немировича Пустинно-Микільському монастирю Труханова озера і еза на Чорторії (В).
АЮР, т. 1, с. 84.
48. **1526.** Пам'ятний запис ігумена Макарія щодо різних володінь Михайлівського Золотоверхого монастиря (А).
АЗР, т. 2, с. 167-168, № 140.
Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. Київ, 2003, с. 40-41, № 7.1.
49. **05.06.1532 (1504).** Жалувана грамота митрополита Іосифа ігумену Михайлівського Видубицького монастиря Іоакиму на землю Гнилиць (А).
Максимович М. О монастире Гнилецком. Киевлянин. Кн. 2. Киев 1841, с. 28–30.
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. Дослідження, археографічна підготовка рукописів В. І. Ульяновського. Київ, 2011, с. 392-394, № 1.
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст. Гол. упор. Ю. Мицик, упор. І. Сняк, І. Тарасенко, П. Яницька. Київ, 2017, с. 364-365, № 2. (Серія: "Документальна спадщина монастирів Гетьманщини". Т. 3).
50. **14.04.1534.** Підтвердження київського воєводи Андрія Немировича надання Пустинно-Микільському монастирю Труханова озера і еза на Чорторії (А).
АЮР, т. 1, с. 84, № 98.
Сборник материалов..., отдел III, с. 24-25, № 17.
51. **1534.** Дозвіл короля Сигізмунда I київським міщанам використовувати Труханів острів і ловити рибу в Долобецькому озері (В).
Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. Упорядники Боряк Г. В. і Яковенко Н. М. Київ, 1982, с. 38, № 26.
52. **1535.** Підтвердження королем Сигізмундом I надання маєтності київській вірменській громаді (В).
Евгений (Болховитинов). Описание..., с. 106.

53. **05.06.1535?** Привілей короля Сигізмунда I Михайлівському Видубицькому монастирю на Звіринець (Б).
Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Упорядник М. В. Довбищенко. Київ, 2001. Вип. 1, с. 350.
54. **1507–1540.** Дарчий лист Василя Жереб'ятича Пустинно-Микільському монастирю на Чотанівський берег (Б).
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 168.
55. **1514–1540.** Підтвердження київським воєводою Андрієм Немировичем дарування Василем Жереб'ятичем Чотанівського берега Пустинно-Микільському монастирю (В).
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 168.
56. **1514–1540.** Надання київським воєводою Андрієм Немировичем Троїцькому Больничному монастирю Чурилівського поля (В).
Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. 1701–1839. Санкт-Петербург, 1907. Т. 2, с. 189, № 1698.
57. **1514–1540.** Лист граничний київського воєводи Андрія Немировича на маєток Осокорки, наданий Михайлівському Видубицькому монастирю (В).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 396, 397.
58. **03.03.1541.** Лист короля Сигізмунда I до архімандрита печерського Софронія з приводу кривд і утисків, завданих Печерським монастирем Михайлівському Видубицькому (А).
АЗР, т. 2, с. 373-374, № 209.
Сборник материалов..., отдел III, с. 25-26, № 18.
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 97-398, № IV, с. 400-401, № VIII.
59. **21.03.1541.** Лист київського митрополита Макарія до архімандрита печерського Софронія з приводу не видачі підданими останнього медової данини на Михайлівський Видубицький монастир, неправомірного використання видубицького озера Затон, інших кривд, завданих Печерським монастирем Михайлівському Видубицькому (А).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 398.
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 315, № 245.
60. **1541.** Лист короля Сигізмунда I до київського воєводи із заборонаю київським міщанам претендувати на Труханів острів, що належить Пустинно-Микільському монастирю (В).
Каталог документів з історії Києва..., с. 38, № 32.
61. **1541.** Лист короля Сигізмунда I Пустинно-Микільському монастирю на підтвердження володіння останнім Труханового острова, дворця і еза на Чорторії (Б) (можливо, те саме, що й № 60).
АЮР, т. 1, с. 155.
62. **26.04.1540–1543? (1538).** Підтвердження королем Сигізмундом I надання попередніми господарями Осокорівського маєтку Михайлівському Видубицькому монастирю (А).

Закревський Н. Описание Киева. Москва, 1868. Т. 1, с. 234-235.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 396-397, № III.

63. Початок 1540-х рр. Лист короля Сигізмунда I до київського митрополита Макарія із заборною під порукою використовувати намісником останнього озер в маєтку Ленковичів Вишеньки (В).

АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 40.

64. 02.12.1543 (1539). Лист комісарів, призначених справцею київського воєводи князем Володимиром Дубровицьким Гольшанським, щодо суперечки про належність окремих земельних ділянок між кирилівським священиком Симеоном, архімандритом Іосифом Ревутом і Микільсько-Притиським і Василівським священиком Яковом Лизою. Обвід землеволодіння церков Св. Кирила і Св. Миколи Йорданського (А).

АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 26-30. № XIV.

65. 04.12.1543 (1539). Судове рішення за скаргою священика Підгірського святого Миколи Притиського і Василівського Якова Лизи на архімандрита Печерського монастиря, ігумена Михайлівського [Золотоверхого] монастиря і софійського намісника щодо порушення ними старожитніх кордонів землі св. Миколи (ниви коло Скоморошек) і завдання кривд Василівським куничникам (В).

Голубев С. Материалы для истории Западно-Русской церкви. Вып. 1. Киев, 1891, с. 10, 11.

66. 21.08.1545. Судове слідство і рішення київського воєводи князя Фрідріха Пронського у справі приналежності озер Татинець, Миничев, Романова Калита та інших, розташованих у маєтку Вишеньки, між зем'янами Ленковичами і митрополитом Макарієм (А).

АЮЗР, ч. 1, т. 6, с. 38-44, № XVIII.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 401-405. № VIII-а.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 43-47, № 2.

67. 1546? Лист київського воєводи князя Фрідріха Пронського до короля Сигізмунда II Августа з приводу володіння Михайлівським Видубицьким монастирем Багринівського селища (В).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 400.

68. 05.03.1546? (1541). Підтверджуючий привілей короля Сигізмунда II Августа Михайлівському Видубицькому монастирю на селище Багринів (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 399-400, № VII.

69. 1540-ві рр. Ув'язчий лист Івана Немирича Михайлівському Золотоверхому монастирю на ниви за Пробитим валом (В).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 173.

70. 1550. Лист короля Сигізмунда II Августа до воєводи київського князя Фрідріха Пронського із дорученням надати Печерському монастирю в посесію 13 підданих, що проживають недалеко від монастиря, як заміну Терехтемирова (В).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 488.

71. **25.08.1551.** Лист київського воєводи князя Фрідріха Пронського, який містить скаргу Пустинно-Микільського монастиря на ченців Михайлівського Золотоверхого монастиря щодо посягання останніми на пустинську Борщівську землю (В).
Петров Н. Описание..., с. 602.
72. **10.11.1551.** Випис з судових книг справці Київського воєводства Івана Служки з текстом скарги Пустинно-Микільського монастиря на Михайлівський Золотоверхий монастир щодо наїзду ченців останнього на пустинську землю Огроновичину, псування граничних знаків тощо (В).
Петров Н. Описание..., с. 602.
73. **1551.** Надання київським воєводою князем Фрідріхом Пронським, на прохання короля Сигізмунда II Августа, 13 підданих в посесію Печерському монастирю (В).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 488.
74. **29.11.1552.** Мирова угода між ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря Симеоном і Пустинно-Микільським монастирем щодо Борщівської землі (В).
Петров Н. Описание..., с. 602.
75. **1552.** Люстрація Київського замку (А).
АЮЗР, ч. VII, т. 1, с. 106-122.
76. **1544 – до 13.02.1555.** Пожиттєве надання київським воєводою князем Фрідріхом Пронським Кирилівської церкви Богдану Івановичу Шавулі (В).
Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кн. 43 (1523–1560): Кн. запісау 43 (коп. канца XVI ст.). Падрыхт В. С. Мянжынскі. Мінск, 2003, с. 52.
77. **13.02.1555.** Пожиттєве надання короля Сигізмунда II Августа Кирилівської церкви Богдану Івановичу Шавулі (А).
Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кн. 43..., с. 51–52, № 7.
78. **07.03.1558.** Випис із книг справці Київського воєводства Семена Кмітича з розгляду позову ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря Симеона на боярина Андрія Онковича щодо володіння нивами за Пробитим валом (А).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 172-174, № 130.
79. **1559?** Лист ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Олексія до київського митрополита Сильвестра (Белькевича) з приводу недопущення Печерським монастирем сумісного використання млина (В).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 406.
80. **21.08.1559.** Послання київського митрополита Сильвестра (Белькевича) до печерського архімандрита Іларіона з вимогою дотримуватись раніше укладеного договору з Михайлівським Видубицьким монастирем про сумісне використання млина (А).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 406-407, № X.

81. **28.08.1559.** Судовий лист справці Київського воєводства Миколи Збараського про присудження нивок за Пробитим валом, що використовує боярин Андрій Онкович, Михайлівському Золотоверхому монастирю (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 169-170, № 128.

82. **09.11.1559.** Купчий запис боярина Андрія Онковича про продаж ниви за Пробитим валом Михайлівському Золотоверхому монастирю (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 171-172, № 129.

83. **12.01.1560.** Привілей київського воєводи князя Костянтина Острозького на надання Михайлівському Золотоверхому монастирю острова Обрубний, озер Петриків і Плоске з сіножатями (А).

Акты ЮЗР, т.1, с. 151, № 139.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 40-41, № 7; с. 50-51.

84. **1560.** Судовий розгляд намісником київського воєводи Василем Раєм скарги Пустинно-Микільського монастиря на київського війта Семена Мелешковича за відібрання останнім монастирського Чотанівського берега (А).

АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 167-169.

85. **08.05.1562.** Дарування Семеном Мелешковичем Печерському монастирю маєтку Вишеньки (В).

АЮР, т. 1, с. 183-184.

86. **08.04.1563.** Тестамент київського міщанина Семена Мелешковича (А).

Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. Київ, 2011, с. 98-104, № 2.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 181-184, № 137.

87. **30.07.1563.** Лист справці Київського воєводства Миколи Збараського до зем'янина Максима Паньковича з приводу скарги на останнього ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря щодо незаконного утримування Паньковичем монастирського Орининського ґрунту (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 195, № 145.

88. **17.10.1563.** Привілей короля Сигізмунда II Августа Михайлівському Золотоверхому монастирю на володіння лукою Кораблища (В).

Петров Н. Описание..., с. 167.

89. **18.10.1563.** Мандат короля Сигізмунда II Августа до зем'янина Максима Паньковича про вирішення суперечки з Михайлівським Золотоверхим монастирем щодо Орининської землі (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 42-43, № 9.

90. **26.04.1564.** Лист софійського намісника Федора Тиші до ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Феофіла, за яким з дозволу митрополита землиця Гнилець передається монастирю (А).

Максимович М. О монастире Гнилецком..., с. 39-40, № 1.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 49-50, № 5; с. 365-366, № 3.

91. 02.07.1564. Підтверджувальна грамота митрополита Сильвестра (Белькевича) Михайлівському Видубицькому монастирю на землю Гнилець (А).

Максимович М. О монастире Гнилецком..., с. 40-41, № 2.

Сборник материалов..., отдел III, с. 33-34, № 21.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 408, № XI.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 366, № 4.

92. Початок 1565? Лист короля Сигізмунда II Августа до архімандрита Печерського монастиря Іларіона щодо порушення останнім майнових прав Михайлівського Видубицького монастиря і встановлення господарської заруки у розмірі 500 рублів грошей (В).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 409, № XII-а.

93. 27.03.1565. Випис з книг листа справці воєводства київського князя Івана Чарторийського і намісника київського воєводи Федора Тиші скарги ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Антонія на печерського архімандрита Іларіона з приводу вилову підданими останнього риби з видубицького озера Затон (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря ..., с. 408-409, № XII.

94. 13.06.1565 (1575). Лист справці воєводства київського князя Івана Чарторийського до печерського архімандрита Іларіона з приводу відбирання у Михайлівського Видубицького монастиря земель і озер (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 409-410, № XIII, с. 412-413, № XVII.

95. 17(27).06.1565. Скарга ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Антонія на печерського архімандрита Іларіона щодо спустошення підданими останнього монастирської пущі, що простяглася від Неводничої долини до р. Либідь (В).

Документи до історії унії на Волині і Київщині..., с. 350.

96. 23.06.1565. Лист короля Сигізмунда II Августа київському воєводі князю Костянтину Острозькому з приводу привернення київськими справцею князем Іваном Чарторийським і намісником воєводи Федором Тишею запустілої Кирилівської церкви до замкової церкви Св. Миколая (А).

АЮР, т. 1, с. 154, № 145.

97. 29.06.1565 (1560). Випис з судових книг за підписом справці воєводи київського кн. Івана Чарторийського скарги ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Антонія на печерського архімандрита Іларіона з приводу наїзду підданих останнього на видубицьку пущу і крадіжку худоби (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 407, № X-а, с. 410-411, № XIV.

98. **21.09.1565.** Граничний опис землі Звіринець Михайлівського Видубицького монастиря, зроблений київським воєводою князем Костянтином Острозьким за дорученням короля Сигізмунда II Августа (А).

Документи до історії унії на Волині і Київщині..., с. 351.

99. **20.01.1566.** Підтвердження короля Сигізмунда II Августа Пустинно-Микільському монастирю на Труханів острів з дворцем на ньому і єзем на р. Чорторий (А).

АЮР, т. 1, с. 155-156, № 146.

100. **15.05.1566 (1561).** Наказ київського воєводи Костянтина Острозького печерському архимандриту Лларіону припинити наїзди підданих останнього на землі Михайлівського Видубицького монастиря (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 409, № XII-а.

101. **1566.** Лист короля Сигізмунда II Августа до київського воєводи князя К. Острозького про заборону київським міщанам претендувати на Труханів острів і єз на Чорторії (В).

Каталог документів з історії Києва..., с. 42, № 52.

102. **05.02.1567.** Привілей короля Сигізмунда II Августа на підтвердження маєтностей, наданих Троїцькому Больничному монастирю київським воєводою Андрієм Немировичем, та на маєток Чотанів, заповіданий Семеном Мелешковичем тому ж монастирю (Б).

Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов..., т. 2, с. 189, № 1698.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 163-164.

103. **07.02.1568.** Ув'язуючий лист київського каштеляна П. Сапеги Київському магістрату на Труханів острів із зобов'язанням його мешканців до сплати куничного (В).

Каталог документів з історії Києва..., с. 42, № 55.

104. **05.07.1568.** Підтверджувана грамота короля Сигізмунда II Августа Михайлівському Видубицькому монастирю на землю Звіринець з описом її кордонів (А).

АЗР, т. 3, с. 146-147, № 44.

Сборник материалов..., отдел III, с. 34-35, № 22.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 411-412, № XVI.

105. **21.01.1570.** Випис з книг Київського замку, який містить протестацію Михайлівського Видубицького монастиря щодо наїзду господаря с. Лісники [С. Тріски] на монастирські ґрунти (В).

Петров Н. Описание..., с. 181.

106. **26.05.1570.** Випис з книг Київського замку щодо розгляду намісником київського воєводи Василем Раєм скарги ігумена і ченців Михайлівського Золотоверхого монастиря на Пустинно-Микільський монастир щодо створення останнім нових порубіжних знаків на сумісному кордоні Борщівських маєтків обох монастирів (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 187-188, № 140.

107. **30.05.1570.** Підтверджувана грамота короля Сигізмунда II Августа Микільському Пустинському монастирю на різні маєтності (А).
АЗР, т. 3, с. 153-154, № 49.
108. **04.06.1570.** Привілей короля Сигізмунда II Августа на підтвердження прав Михайлівського Золотоверхого монастиря на володіння різними маєтностями згідно з наданими попередніми привілеями та кріпостями (А).
АЮР, т. 1, с. 173-178, № 156.
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 43-48, № 10.
109. **22.01.1571.** Реєстр вибирання київського подимного (А).
Люта Т. До київського документального репозитарію: реєстр вибирання київського подимного 1571 року. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Випуск 15. Київ, 2010, с. 327-366.
110. **05.06.1571.** Підтверджувана грамота короля Сигізмунда II Августа Печерському монастирю на маєток Вишеньки (А).
АЮР, т. 1, с. 183-184, № 161.
111. **12.06.1571.** Лист короля Сигізмунда II Августа воєводам, каштелянам, старостам і державцям королівських замків і волостей київських і подніпровських щодо припинення зловживань королівських ревізорів, даний за скаргою київського митрополита Іони (Б).
Описание документов архива западнорусских митрополитов. 1470–1700. Санкт-Петербург, 1897. Т. 1, с. 35-36. № 72.
112. **28.08.1571.** Привілей короля Сигізмунда II Августа київській вірменській громаді на володіння нивою і млином на р. Сирець (В).
Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. Київ, 2008, с. 75.
113. **01.09.1571.** Пожиттєве надання Межигірського монастиря Яхиму Висоцькому (В).
Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673. Київ, 2002, с. 243, № 37, с. 248, № 62 (повторний запис 10.05. 1572).
114. **1548–1572.** Привілей короля Сигізмунда II Августа на підтвердження прав Межигірського монастиря на маєтності за попередніми наданнями (В).
Сборник материалов..., отдел III, с. 141.
115. **02.10.1572.** Скарга священика [Феодосіївської церкви Михайла] на Семена Тріску щодо нападу останнього на монастирський маєток Хотів (В).
Петров Н. Описание..., с. 194.
116. **08.10.1572.** Лист від намісника воєводи київського Василя Рая та справці Яна Владислава Андрійовича Збарзького до Семена Тріски з приводу позову на останнього священика Феодосіївської церкви Михайла за напад Тріски на ґрунт Хотів (А).
Аскоченский В. Древние акты. КГВ. № 2, 12 января 1857 года. Отдел второй. Часть неофициальная, с. 10.
117. **30.10.1572.** Мирова угода між священиком Феодосіївської церкви Михайлом і Семеном Тріскою з приводу нападу останнього на ґрунт маєтку Хотів (А).
Аскоченский В. Древние акты..., с. 10.

118. **30.10.1572.** Випис з книг замку господарського Київського з того ж приводу (А).
Аскоченский В. Древние акты..., с. 11-12.
119. **08.12.1572.** Судовий лист намісника київського воєводи Василя Рая про підтвердження за Михайлівським Золотоверхим монастирем Орининської землі, Дівич гори, у визначених кордонах, і відібрання її у зем'янина Максима Паньковича (А).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 192-194, № 143; с. 196-198, № 146.
120. **12.12.1572.** Підтвердження київського воєводи князя Костянтина Острозького володіння Михайлівським Золотоверхим монастирем Орининської землі і Дівич гори у визначених межах (А).
Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 194-195, № 144; с. 51-52.
121. **13.02.1573.** Лист справці київського воєводи князя Владислава Збараського і намісника воєводи Василя Рая щодо надання священику Пилипу Опанасовичу Хрестовоздвиженської церкви мурованої Святих трьох святителів з усіма її доходами сіножатями і озером (А).
Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии ("Выпись с книг гродских воеводства киевского", 1593 г.). КС, 1886, т. XIV, март, с. 491-492.
122. **24.04.1574.** Привілей короля Стефана Баторія на підтвердження листа від 13.02.1573 р. справці київського воєводи князя Владислава Збараського і намісника воєводи Василя Рая щодо володінь Воздвиженської церкви (В).
Оглоблин Н. К вопросу о начале..., с. 490.
Руська (Волинська) Метрика..., с. 258, № 8.
123. **24.07. 1574.** Запис до київських гродських книг з приводу розмежування ґрунту села Гвоздова Пустинно-Микільського монастиря і митрополичих земель [Рославичі-Іванковичі] (А).
АЮЗР, ч. 7, т. 1, с. 242-243, № XXX.
124. **07.06.1575.** Мирова угода між архімандритом Печерського монастиря Сильвестром Єрусалимцем і паном Марком Поплавським щодо розмежування володінь монастирських селищ Садки (Сатки), Тиклін і Костенівка (Костенювка) і шляхецької Сіраківки (В).
Петров Н. Описание..., с. 193.
125. **06.07.1577.** Надання київського митрополита Ілії селищ Філімоновщини і Багинова софійському наміснику Богушу Гулькевичу Глібовському (А).
АЗР, т. 3, с. 211-212, № 83.
126. **29.11.1577.** Передача київським підвоєводою князем Остафієм Ружинським ґрунту подільській Воскресенській церкві (В).
Дарниця: роки, події, люди. Ч. І. Дарниця: минувшина й сьогодення. Укладачі М. Г. Гуженко, В. М. Дорошик, с. 13. URL: <http://ru.calameo.com/read/004213215b3f3741eff95>
127. **23.04.1578.** Обвід меж Гатенських ґрунтів, здійснений намісником київського воєводи князем Остафієм Ружинським (В).
Петров Н. Описание..., с. 166.

128. **25.07.1578.** Привілей короля Стефана Баторія на підтвердження прав Михайлівського Золотоверхого монастиря на різні маєтності за попередніми наданнями (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 49-52, № 11.

129. **06.04.1579.** Випис з київських гродських книг із скаргою ченців Пустинно-Микільського монастиря на київського хорунжого Щасного Харлинського за наїзд останнього на Ходосівку (В).

Петров Н. Описание..., с. 603.

130. **Травень 1579.** Випис з київських гродських книг із скаргою ченців Пустинно-Микільського монастиря на київського хорунжого Щасного Харлинського за наїзд останнього на Ходосівку (В).

Петров Н. Описание..., с. 603.

131. **20.05.1579.** Позов намісника київського воєводи князя Остафія Ружинського до хорунжого Щасного Харлинського за скаргою на нього ченців Пустинно-Микільського монастиря щодо наїзду хорунжого на Ходосівку (В).

Петров Н. Описание..., с. 603.

132. **06.06.1579.** Випис з київських гродських книг про введення Пустинно-Микільського монастиря у володіння Ходосівкою (В).

Петров Н. Описание..., с. 603.

133. **12.06.1579.** Випис з київських земських книг щодо не надання київським писарем хорунжому Щасному Харлинському відімусу з названих книг у справі скарги на нього ченців Пустинно-Микільського монастиря з приводу наїзду хорунжого на монастирський ґрунт Ходосівський і пасіку (В).

Петров Н. Описание..., с. 198.

134. **13.05.1580.** Лист “умоцованый” митрополита Онисифора Дівочки на селища Хилимонівське і Багринів софійському наміснику Богущу Гулькевичу Глібовському (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 417, № XX.

135. **05.07.1580.** Лист про передачу Печерським монастирем Троїцькому Больничному у користування селища і сада Марського (В).

Петров Н. Описание..., с. 161.

136. **12.07.1580.** Пожиттєве надання Межигірського монастиря Яхиму Висоцькому (В).

Руська (Волинська) Метрика..., с. 304, № 171.

137. **19.09.1580.** Квит Каспара Стужинського, даний Богущу Гулькевичу Глібовському про отримання від нього викупних грошей за Багринів (В).

Петров Н. Описание..., с. 183.

138. **21.09.1580.** Лист ув'язчий київського возного Івана Аврамовича пану Богущу Гулькевичу Глібовському на селище Багринів (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 413-414, № XVIII.

139. **02.12.1581**. Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького своєму наміснику князю Остафію Ружинському про надання священику Богородицької церкви протопопу Івану Михайловичу ділянки землі на горі Щекавиці (А).

Сборник материалов..., отдел III, с. 47, № 26.

140. **04.12.1581**. Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького своєму наміснику князю Остафію Ружинському про надання священику Богородицької церкви протопопу Івану Михайловичу ділянки землі на горі Щекавиці (А).

АЗР, т. 3, с. 269, № 130.

Сборник материалов..., отдел III, с. 48, № 27.

141. **05.12.1581 (1571)**. Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького до свого намісника князя Остафія Ружинського і наступних київських намісників, про ненадходження данин з деяких сіл (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале..., с. 490.

142. **1581**. Поборовий реєстр Київського воєводства (Б)

Zródła Dziejowe. Warszawa, 1894. Т. XX, s. 23, 37, 40.

143. **02.12.1582**. Маніфест короля Стефана Баторія з приводу судового вирішення суперечки за озеро Петриків між Михайлівським Золотоверхим монастирем і мозирськими землями (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 53-54, № 13; с. 151-152, № 114.

144. **12.06.1583**. Випис із книг земських справ судових київських маніфесту короля Стефана Баторія від 02.12. 1582 щодо судового розгляду суперечки за озеро Петриків між Михайлівським Золотоверхим монастирем і мозирськими землями (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря..., с. 151-152, № 114.

145. **27.09.1585**. Запис про те, що київський воєвода князь Костянтин Острозький залишив Пречистенському священику Івану Михайловичу поле на Щекавиці, але присудив сіножать кравцям, кушнірам і ковалям (А).

АЗР, т. 3, с. 269, № 130.

Сборник материалов..., отдел III, с. 48, № 27.

146. **01.11.1585**. Декрет намісника київського воєводи князя Матуша Збараського про розмежування володінь Пустинно-Микільського монастиря Дарниці, Княжичів і Бортників із землями Печерського монастиря (В).

Петров Н. Описание..., с. 164.

147. **15.10.1586**. Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького священику нагорському Воздвиженському Пилипу на підтвердження ґрунтів, парафій, пашні, данини, озер, сіножатей, що належать до тої церкви, з означенням кордонів і ґрунту церковного (Б).

Оглоблин Н. К вопросу о начале..., с. 490.

Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Т. 2, Киев, 1846, с. 290-292, 310-311.

Памятники, изданные киевскою комиссиею для разбора древних актов. Издание второе, с дополнениями. Т. 2, Киев, 1897. с. 475-476.

Сборник материалов..., отдел III, с. 106.

148. **31.12.1586.** Випис з київських гродських книг із свідченням возного про надання заруки підданам Печерського монастиря з с. Новосілки, які порушують спокій підданам Пустинно-Микільського монастиря з с. Погреби (В).

Петров Н. Описание..., с. 198.

149. **1576–1586.** Підтвердження королем Стефаном Баторієм надання маєтності київській вірменській громаді (В).

Евгений (Болховитинов). Описание..., с. 106.

150. **1576–1586.** Привілей короля Стефана Баторія на підтвердження прав Межигірського монастиря на маєтності за попередніми наданнями (В).

Сборник материалов..., отдел III, с. 141, 142.

151. **1576–1586.** Підтвердження королем Стефаном Баторієм Труханового острова Пустинно-Микільському монастирю (В).

АЮЗР, ч. 7, т. 3, с. 38.

152. **19705.1587.** Скарга архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького щодо нападу останнього на селище Тиклін, побиття і пограбування монастирського слуги і привласнення двору (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива. № 8. Киев, 1871, с. 53, № 19.

153. **26.05.1587.** Скарга від імені архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького щодо нападу слуг останнього на монастирський ґрунт в ур. Насадки, побиття і пограбування монастирських слуг, відібрання в них волів і коней (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 54, № 23.

154. **16.07.1587.** Скарга від імені архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького Анастасію щодо нападу за її наказом слуг на монастирський ґрунт, що знаходиться в дуброві між Садковим і Оріховим, побиття і грабунок пастуха і крадіжку 20 коней (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 55, № 29.

155. **18.07.1587.** Скарга від імені архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького Анастасію щодо нападу за її наказом слуг на двір на монастирській землі в ур. Хотів, де проживала вдова священника церкви Св. Феодосія Євфимія, і відібрання у неї всього майна (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 55, № 30.

156. **02.08.1587.** Скарга від імені архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького Анастасію щодо насланя нею возного Чижевича, слуг і козаків на монастирський ґрунт Хотів, знищення хлібних посівів, побиття монахів і монастирських слуг, крадіжку у них скота і різного майна (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 8, с. 55-56, № 32.

157. **02.08.1587.** Скарга від імені архіандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєць-

кого Анастасію щодо наслання нею слуг і козаків на монастирський ґрунт в ур. Садки і пограбування у ньому пасіки (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 56, № 33.

158. **07.08.1587.** Донесення київського возного у тому, що він вручив наміснику київського воєводи князю Матушу Воронєцькому чотири позови, які визивають його до суду у справах: про здійснені ним в маєтках Печерського монастиря грабунках скоту, про нанесення побоїв пастухам і селянам монастирським, про грабунок мешкаючих на монастирських ґрунтах [удови] священника [церкви Св. Феодосія] Михайла і монастирського слуги (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 56-57, № 36.

159. **18.08.1587.** Скарга від імені архімандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького Анастасію щодо наслання нею слуг і козаків на монастирський ґрунт в ур. Насадках, крадіжку монастирського скоту і побиття одного з пастухів (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 57, № 39.

160. **20.08.1587.** Скарга архімандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на дружину намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького Анастасію щодо побиття і грабунку її підданими монастирських слуг, які були послані з грошима для уплати орендної угоди до дружини київського писаря Івана Черкаса і для купівлі сукна (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 57-58, № 40.

161. **04.09.1587.** Скарга архімандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича на намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького щодо нападу слуг на чолі з останнім на будинок монастирського підданого і його пограбунок (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 58, № 45.

162. **25.?.1587.** Скарга від імені намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького на архімандрита Печерського монастиря Мелетія Хребтовича щодо нападу печерського урядника з слугами на маєток князя Серяків і крадіжку коней (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 60, № 52.

163. **17.11.1587.** Скарга від імені Печерського монастиря на намісника київського воєводи князя Матуша Воронєцького та на його дружину Анастасію щодо крадіжки їх слугами з монастирського млину кам'яних жорен і відібрання у монастирських підданих хліба, який був привезений для продажу на київському ринку (Б).

Опись актовой книги Киевского центрального архива..., № 8, с. 61, № 58.

164. **27(17).03.1588.** Лист київського воєводи князя Костянтина Острозького до свого намісника князя Матеуша Воронєцького з приводу наїзду останнього на митрополичий ґрунт Гнилець, який тримає софійський боярин Андрій Залеський, і відібрання половини ґрунту до маєтку Воронєцького Серяків (А).

АЮР, т. 1, с. 219-220, № 185.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 51-52, № 8.

165. **08.07.1588.** Лист намісника київського воєводи князя Матуша Вороньцького щодо обміну його володіння Серяків на маєтність Печерського монастиря Ходосівку (В).

Петров Н. Описание..., с. 193.

166. **08.07.1588.** Ув'язчий лист київського возного на маєток Ходосівка, з описом кордонів останнього, даний наміснику київського воєводи князю Матушу Вороньцькому під час обміну його володіння Серяків на маєтність Печерського монастиря Ходосівку (без початку) (А).

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 52-53, № 9.

167. **До 12.12.1589.** Надання справці київського воєводи князя Остафія Ружинського Воздвиженської сіножаті в Овлуківі над озером Великим, між криницями від Вишгорода, київському міщанину Гаврилу Котельнику (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии ("Выпись с книг гродских воеводства киевского", 1593 г.) Киевская старина. 1886. Т. XIV. Март, с. 490.

168. **12.12.1589.** Судовий лист підвоєводи київського князя Матуша зі Збаража Вороньцького з присудом повернути Воздвиженській церкві і попу нагорському Пилипу Воздвиженську сіножать, яку тримав міщанин київський Гаврило Котельник, з описом меж володіння (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале..., с. 490-491, 493.

169. **03.03.1590.** Лист умов оренди на 5 років володінь Михайлівського Видубицького монастиря – маєтності Осокорки і трьох озер під Вишеньками, наданої ігуменом Калістом возному генералові київському Томку Хомичу (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 418, № XXI.

170. **11.03.1590.** Перенесення обміну добрами – Ходосівки Печерського монастиря на Серяків намісника київського воєводи кн. Матеуша Вороньцького (В).

Руська (Волинська) Метрика..., с. 464, № 57.

171. **10.08.1590.** Надання митрополита Михайла Рогози софійському підданому Юхиму Олешевичу земельних володінь Гнилець і на р. Борщівка (А).

АЗР, т. 4, с. 36-37, № 26.

Максимович М. О монастыре Гнилецком..., с. 42-44, № 3.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 369-370, № 8.

172. **09.11.1590.** Лист митрополита Михайла з підтвердженням данин стародавніх на Воздвиженську церкву, з Євангелія списаних, з описом меж володіння (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале..., с. 491, 493.

173. **31.03.1591.** Грамота короля Сигізмунда III Печерському монастирю на маєтності (В).

Петров Н. Описание..., с. 161.

174. **13.09.1591.** Квит, даний митрополиту Михайлу Рогозі, в отриманні подимних грошей з митрополичих маєтків у Київському повіті (В).

Петров Н. Описание..., с. 198.

175. **10.11.1592.** Позов київського воєводи князя Костянтина Острозького на архімандрита Мелетія Хребтовича з приводу нападу печерських ченців на священика Захарія (Б).

Описание документов архива западнорусских митрополитов..., т. 1, с. 66-67, № 145.

176. **26.11.1592.** Судовий лист софійського намісника Григорія Сестрана Пашковського і Северина Куропатвича у справі щодо земельних володінь Воздвиженської церкви, з їх описом (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской..., с. 491, 493.

177. **26.11.1592.** Квит київських возних єнерала Лаврина Толочка і Івана Скадковського у справі щодо Воздвиженської церкви (В).

Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской..., с. 491.

178. **20.03.1593.** Випис з київських гродських книг, здійснений на прохання священика нагірського київського Пилипа Опанасовича Воздвиженського (Б).

Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской..., с. 489-493.

Памятники, изданные Временною комиссией..., т. 2, с. 290-292, 310-311.

179. **24.04.1593.** Опис рухомого і нерухомого майна Печерського монастиря, складений при передачі монастиря архімандриту Никифору Туру (А).

АЮЗР, ч. 1, т. 1, с. 375-389, № 91.

180. **27.09.1593.** Копія квитанції поборці київського воєводства з отримання оброчних зборів з митрополичих маєтностей (Б).

Описание документов архива западнорусских..., т. 1, с. 68, № 150.

181. **05.02.1594.** Лист ігумена Михайлівського Видубицького монастиря Каліста про продаж третини доходів з монастирського млина на р. Либідь Харлану Мельнику за умови ремонту і догляду млина останнім (А).

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 420-421, № XXIII.

Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря..., с. 53-54, № 10.

182. **13.03.1594 (1593).** Реєстр маєтностей, прибутків та данин Михайлівського Видубицького монастиря, складений його ігуменом Калістом (А).

Документи до історії унії на Волині і Київщині..., с. 323-325, № 1.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 421-424, № XXIV.

183. **24.06.1595.** Квит в отриманні з митрополичих маєтків подимного (В).

Петров Н. Описание..., с. 199.

184. **23.10.1596.** Протестація від імені тивуна Печерського монастиря Олехна Трушковича на князя Єфима Корецького і його дружину Ганну Ходкевичову з приводу нападу у вересні Лісниківського урядника князів Корецьких Якубовського на маєтки Печерського монастиря (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа между Печерским монастырем и князем Ефимом Корецким. КГВ. № 13, 30 марта 1857 года. Отдел второй. Часть неофициальная, с. 80.

185. **27.01.1597.** Андрій Струшинський повідомляє печерського архімандрита Никифора Тура про напад Лісниківського урядника Лавринка з слугами і татарами на челядь монастирську в борку Праведницькому, їх побиття і грабіж (Б).

- Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 80.
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 542 (датоване 1594 р.).
186. **06.02.1597.** Скарга на урядників князів Корецьких про порушення ними кордонів Печерських монастирських володінь, побиття і грабіж переїжджих (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 80-81.
187. **20.02.1597 (1594).** Протестація від імені архімандрита Никифора Тура і печерського слуги Богдана Жеребила на князя Яхима Корецького з приводу побиття і грабунку монастирських підданих у борку Праведницькому слугами князя 27.01.1597 (Б).
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 541.
188. **20.02.1597.** Квит генерального возного землі Київської Семена Смоленського, який особисто оглянув побої, причинені печерським монастирським слугам людьми князя Корецького, і підтверджує справедливість скарги архімандрита Никифора Тура з цього приводу (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 81.
189. **20.05.1597.** Київський воєвода князь Костянтин Острозький наказує князю Корецькому і його дружині з'явитися 2.06. 1597 р. на рочки гродські з приводу трьох епізодів: про грабіж в борку Праведницькому, про напад на монастирських селян біля озера Бондариха, про грабіж печерських підданих на сінокосі (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 81.
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 542.
190. **02.06.1597.** Миколай Зубрик (представник позивача) і Андрій Душевський (повірений князя Корецького) дійшли згоди щодо наміру підписати мирову угоду до наступних рочок гродських між Печерським монастирем і князем Корецьким з приводу подій 1596–1597 рр. на спірних грунтах (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 81-82.
191. **19.03.1598.** Визначення кордону між володінням Пустинно-Микільського монастиря Бортничі і володінням Печерського монастиря Гнідин (А).
АЮЗР, ч. 8, т. 4, с. 169-170, № XXVI.10.
192. **01.10.1598.** Скарга архімандрита Никифора Тура на князя Корецького, урядник якого Якубовський про побиття і грабунок підданих монастирських в урочищі Кормчи. Князь К. Острозький наказав з'явитись уряднику і його господарю на рочки гродські 18.11. 1598 р. для судового розгляду скарги (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 82.
Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 542.
193. **28.10.1598.** Скарга архімандрита Никифора Тура на князя Корецького, збройні люди якого напали із стрільбою на селян монастирських на дорозі біля Великого лісу. Князь К. Острозький наказав відкрити судову справу, яку, за наполяганням адвоката князя, перенесли на наступні рочки (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 82.
194. **Після 29.11.1598.** Розгляд справи про напад Лісниківських підданих князя Корецького на Печерський монастирський двір і двори мешканців у Хотові і їх грабунок, із завданням збитків на кілька десятків тисяч злотих (Б).
Аскоченский В. Урядовая справа..., с. 82-83.

195. **10.03.1599.** Судове засідання з розгляду позову Печерського монастиря на князя Юхима Корецького за участю представників сторін Петра Златопольського (від позивача) і Андрія Душевського (від відповідача). Перенесення засідання на наступні рочки (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа между Печерским монастырем и князем Ефимом Корецким. КГВ. № 14, 6 апреля 1857 года. Отдел второй. Часть неофициальная, с. 85-86.

196. **10.05.1599.** Судове засідання з розгляду позову Печерського монастиря на князя Юхима Корецького за участю представника князя Войтеха Чурило-Силеньського. Перенесення розгляду на наступні рочки через участь князя Корецького в рочках градських у Луцьку (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа..., № 14, с. 86.

197. **22.10.1599.** Позов уповноваженого від архімандрита Єлисея Плетенецького Яна Бзицького на князя Юхима Корецького. Представник князя Лукаш Стенковський представив свідоцтво про хворобу Корецького (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа..., № 14, с. 87.

198. **23.06.1600.** Рішення Головного трибунального суду про необхідність завершення здійснення судового розгляду позову Печерського монастиря на князя Ю. Корецького (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа..., № 14, с. 88.

Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря..., с. 542 (датоване 27.06.).

199. **13.07.1600.** “Сознання” возних генералів Київського воєводства про перебіг подій під час здійснення київським підчашим Лаврином Лозкою введення митрополита І. Поцея у володіння добрами київської митрополії (А).

Документи до історії унії на Волині і Київщині..., с. 330-331, № 16 (запис до київських гродських книг 17.07. 1600).

200. **15.07.1600.** Донесення королю Сигізмунду III київського підчашого Лаврина Лозки про те, що архімандрит Печерського монастиря з капітулою не дозволив йому ввести митрополита І. Поцея у володіння добрами Київської митрополії, крім Софійського собору і Видубицького монастиря (А).

Голубев С. Материалы для истории..., с. 52, № VI.

201. **29.07.1600.** Скарга Печерського монастиря на князя Ю. Корецького, урядник якого Лаврин із підданими Лісників захопив великі монастирські ділянки біля Хотова, до Куликова, Гнильця, р. Віга, урочища Кального, засіявши їх. Скарга підтверджена квитом Генерального возного Станіслава Карського (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа..., № 14, с. 88.

202. **22.09.1600.** Випис з книг гродських київських щодо перенесення суду у справі позову Печерського монастиря на князя Юхима Корецького через хворобу останнього (Б).

Аскоченский В. Урядовая справа..., № 14, с. 88.

203. **21.12.1600.** Інвентар маєтностей, які передавались уніатському митрополиту, складений київським підчашим Лаврином Лозкою (Б).

Люта Т. Ю. Митрополита катедра Святої Софії в Києві та її володіння в часи уніатської адміністрації: 1596–1633 рр. Наукові записки НаУКМА. Т. 19. Історичні науки, с. 43.

ДОДАТОК 2
Перелік церковних і монастирських землеволодінь навколо Києва у XVI ст.

№	Індекс	Власник	Назва володіння	Перша згадка	Інші господарі, орендарі	Топоніми	Джерело (див. Додаток 1)
1	I.1	<i>Софійська митрополія</i>	Софійська земля	22.10.1505		1505 – Плоска нивка, Кликувата нивка, дорога Велика, р. Либідь, межа Велика, Мала нивка, Воздвиженська нива, Мала долина, Долина	№ 12, 17
2	I.2		оз. Бринзел із землею у Вишеньках не	пізніше 1505			№ 10
3	I.3		Спаський Кут	24.06.1508			№ 18, 109, 111, 175
4	I.4		земля Борщівська	10.09.1517	1590 – частина передана Ю. Олешевичу	1517 – р. Борщівка, млинище 1590 – р. Борщівка, селище Філімонівське, ниви коло валу, дворище Філімонівське	№ 37, 171
5	I.5		Либідська земля	30.11.1522 (?)	в середині – нивки Воздвиженської ц.	1522 – Софійська долина	№ 45
6	I.6		земля Гнилець	5.06.1532	1534 передана Мих. Вид. м-рю. Згодом соф. намісник Єсько Прокопович забрав землю. 1564 – знову віддана Мих. Вид. м-рю. Згодом передано А. Залеському, 1590 – Ю. Олешевичу	1590 – оз. Глушець, Кальний луг, р. Віга, селище Куликівське	№ 49, 75, 90, 91, 171
7	I.7		оз. Миничів, Ротинець, Романова Калита у Вишеньках	21.08.1545	1545 – спір із зем'янами Ленковичами	1545 – р. Золоча, жерело Миничівське	№ 66

8	I.8		селище Багринів	1552	до 1577 – у користуванні В. і М. Паньковичів, Ф. Червечя, 1577 – надано Б. Гулькевичу Глібовському	1580 – р. Лукарець 1594 – поле велике Багринів	№ 75, 125, 134, 137, 138, 182, 202
9	I.9		Погреби	1560	частина – іншим власникам		№ 84, 109, 142, 180, 202
10	I.10		грунт Столепечь і Псютичі	до 1594	до 1594 – тимчасове (?) володіння Мих. Вид. м-ря 1594 – володів Печерський м-р		№ 182
11	II.1	Києво-Печерський монастир	Довга нива	до 1517–1518	уступлена Пуст.-Мик. м-рю		№ 35, 36, 39
12	II.2		2 ниви обабіч дороги вигінної	19.04.1517	до надання були замковими		№ 35, 36
13	II.3		Сирезщина	2.12.1543		1543 – р. Сирець, Пунища	№ 64
14	II.4		Печерське містечко	1552			№ 75, 109, 142
15	II.5		Погреби (частина)	1552			№ 75
16	II.6		Уветичі (частина)	1560			№ 84, 142
17	II.7		масток Вишеньки	8.04.1563	1563 – заповіданий Семеном Мелешковичем	1598 – Добра криниця, Найденки, Ревуче, Гнилий затон, р. Проклетиця, Пасечище, Осовин, Канюків дуб	№ 85, 86, 191
18	II.8		Либідська земля	30.07. 1563			№ 87, 98, 104, 119

19	П.9		Голосіїв (частина)	8.12.1572	1575 – суперечка з М. Поплавським	1575 – селища Садки, Тиклін, Костенівка	№ 119, 124, 152 – 154, 158
20	П.10		масток Хотів	1587	1587 – напади кн. М. Вороніцького; 1596 – початок ХVІІ ст. – суперечка з кн. Корецькими за кордони	1597 – р. Віта 1600 – ур. Довжина (Старе селище), Куликів, Гнилиць, р. Віта	№ 155, 156, 163, 189, 194, 201
21	П.11		Ходосівка (частина)	до 1588	віддана за Серяків М. Вороніцькому	1588 – р. Моренка, р. Ходосівка, вал великий долина Глибока, Провал, р. Віта, Королів міст	№ 165, 166, 170
22	П.12		Серяків	з 1588	обмінаний за Ходосівку у М. Вороніцького		№ 165, 166, 170
23	П.13		дворець Теремці	10.11. 1592			№ 145, 179
10а	П.14		грунт Столепечь і Псютичі	1594	спірне з Мих. Вид. м-рем		№ 182
6а	П.15		борок Праведницький	27.01. 1597	частина Гнилеччини, на яку претендував Мих. Вид. м-р і кн. Корецькі	1597 – оз. Бондариха 1598 – ур. Кормча, Великий ліс 1600 – Кальний луг	№ 185, 187-189, 193, 201
24	П.А	Воскресенський Звіринський монастир	земля святого Воскресіння Звіринська	20.01.1511			№ 27
25	П.Б1	Свято-Троїцький больничний монастир	земля Чурилівщина	до 1540		р. Радунка, р. Прудок, Кладовище, Городище, р. Десна	№ 56, 102
26	П.Б2		масток Чотанив	8.04.1563	1563 – заповідане Семеном Мелешковичем		№ 86, 102

27	II.Б3		Голосіїв, селище і сад Марський	8.12.1572	1580 – селище і сад Марський передані у користування від Печ. м-ря		№ 119, 135
28	II.Б4		Дарниця з озерцем	3.03.1594	1594 – спірне з Мих. Вид. м-рем		№ 182
20а	II.В	Феодосіївська церква	Хогів	2.10. 1572	в кінці XVI ст. перестав пов'язуватись із Феод. ц.		№ 115-118
29	III.1	Пустинно-Микільський монастир	Княжичі з озером	7.07.1489			№ 1, 15, 30, 107, 142
30	III.2		земля Борщівська (жида Огроновича)	6.09.1496			№ 3, 4, 34, 37, 38, 71, 72, 74, 106, 128
31	III.3		маєток Гатне	1.02.1500			№ 8, 127
32	III.4		ниви Плоська і Клинувата	22.10.1505	до пожалування монастирю належали місту	1505 – дорога Велика, р. Либідь, межа Велика, Воздвиженська нива, Долина, Мала долина, Мала нивка, Софійська земля	№ 12, 17
33	III.5		земля Григорівська з сіножатями і озером	15.06.1505	1505 – купівля у Митька Григоровича		№ 9, 13, 14
34	III.6		млинище на р. Дарниця	1501-1506			№ 16, 27, 33
35	III.7		земля Полу-князівська	29.07.1508	1508 – купівля у Солтана Альбєевича	1581 – с. Бортники	№ 20, 22, 43, 107, 142, 146, 182, 191
36	III.8		о. Труханів з оз. Долбецьким	4.07.1508			№ 19, 26, 47, 50, 60, 61, 99, 101, 103, 151

11a	III.9		нива над монастирем (Довга)	08.08.1508	до 1517–1518 спірна з Печ. м-рем	1508 – Конопівський двір, поле за курганом 1510 – Густа липа, Велика дорога городська 1517 – Печерище	№ 21, 23-25, 35, 36, 39
37	III.10		Чотанівський берег Десни	1507–1540	заповіданий монастирю Васьком Жереб'ятичем 1560 – спір з С. Мелешковичем		№ 54, 55, 84
38	III.11		нивки Теремипце, Деренувата і ще дві	до 22.02. 1516			№ 31, 32, 39
39	III.12		селище біля монастиря	22.01. 1571			№ 109
40	III.13		Ходосівка (частина)	6.04.1579			№ 123, 129-133
66	IV.1	<i>Михайлівський Ви-дубицький монастир</i>	землиця Гнилець	5.06.1532	1532 передана митрополитом Мих. Вид. м-рю. Згодом соф. намісник Єсько Прокопович забрав землю. 1564 – знову віддана Мих. Вид. м-рю. Згодом знову забрана; 1590–1595 – частина в оренді у Томка Хомича	1594 – оз. Заспа, Кальний луг, оз. Глушець, р. Віта, р. Кормча, ґрунт Куликовський	№ 49, 182
41	IV.2		Осокорівське з озерами Колтобами та островом Миколаївським	1540–1543 (?)	1594 – тримає возний Томко	1540–1543 – Морове Дніприще, Липки, Бистрий Перевал, Вубче, Коропів, Чорні Лози, Сосни, Осокорки великі, Рубежі, Іачища, оз. Тельбін, р. Паньківська, Коростишів, Глибокий Колтоб, Доманське жерело	№ 57, 62, 169, 182

42	IV.3			оз. Гачище, Бернвища, Кальне біля Вишеньок	21.08.1545	1545 – спір із зем'янами Ленковичами		1590 – Жуківка, річище Осокорське, оз. Стадне, о. Миколайів, оз. Синятин, оз. Попове, оз. Криве, оз. Татарське, оз. Вирища, оз. Гагища, оз. Новосільське	№ 66, 169
43	IV.4			селище Багряннів (частина)	5.03.1546 (?)	1546 – потік Любка			№ 67, 68, 119
44	IV.5			земля Звіринець з однойменним селом і оз. Затон	21.09.1565	суперечка з Печ. м-рем за частину землі і оз.		1541 – оз. Затон 1565 – Неводничя долина, пуці Видубицькі, долина Глибока, гостинець Трипільський, потічок (ровчак) Наводницький, долина Наводницька, Перепелич долина, р. Либідь	№ 58, 80, 93-95, 97, 98, 100, 104, 109, 181, 182
45	IV.6			оз. Святище і сіножать	03.03.1590				№ 169, 182
106	IV.7			Пеютичі (сіножать)	13.03.1594	захоплена Печ. м-рем. Належить митрополиту чи Мих. Вид. м-рю			№ 182
46	IV.8			озерце	13.03.1594	тримає Томко возний; спірне з Троїцьк. Больн. м-рем			№ 182
47	V.1	Михайлівський Золотоверхий монастир		острів Церковний (лука Кораблиця)	24.03.1499			1499 – р. Ржавець	№ 6, 40, 48, 88, 108, 128

48	V.2		Обрубний острів	13.04.1521	1582–1583 спір за оз. Петрикове з мозирськими зем'янами	1521 – Чортгорія, жерело Тисяцьке, оз. Городове, р. Радунка 1560 – оз. Петрикове, оз. Плоське 1582 – селище і острів Меленівський	№ 41, 42, 48, 83, 108, 128, 143, 144
49	V.3		поле за Проби́тим валом (земля Кудрявець)	8.08.1522	1558–1559 спір за землю з Андрієм Онковичем 9.12.1559 продаж А. Онковичем своєї частки землі монастирю	1522 – Проби́тий вал, поле городове, р. Кудрявець, Глибока долина, Софійська долина, р. Либідь, Жидівські кладовища 1559 – Велика дорога, Кудрявеца долина	№ 44, 45, 48, 78, 81, 82, 108, 128
50	V.4		поле Михайлівське біля Борщівки (земля Борщівська)	1526		1570 – Ідубь, р. Борщівка, р. Либідь 1578 – Тісні вулиці, Володимирова груша, Стара дорога або Старе путище, лози Жилинські, курган Жилинський, селище Борщівське, дорога Борщівська, долина Глибока	№ 48, 106, 128
51	V.5		земля Орининська (Дівич гора)	30.07.1563	у 1560–1570-х була під контролем Максима Панковича	1563 – Дівич гора, р. Маричанка, Гостинець дорога, Чихачівський млин, Кирилівська нива, Чопаха нива, Лукарець криниця, Либідь 1572 – стара гребелька, Вишчовка, Лукарець озеро	№ 87, 89, 119, 120, 128
52	VI		Межигірська земля <i>Спаський Межигірський монастир</i>	12.03.1523		1523 – р. Водиця, р. Горенка, р. Котор, р. Ірпінь	№ 46

53	VII.1	Кирилівська церква	грунти Кирилівській і Йорданській в "одном об-рубє"	2.12.1543	1543 спір з Печерськ. мон-рем. спірні землі залишені за Кирил. м-рем	1543 – Болонь, оз. Йорданське, долина Турець, Юрків ставок, гора Шковиця, Довгі нивки, Чортова долина, Кудрявець, долина Хвоцова, Святошицький бір, дорога Бірковецька, Рудка, р. Сирець, нива Плоха, Рогош-тицька земля, Сирезщина, нива Пуниша, оз. Кирилівське (Довге), р. Почайна, р. Крива Почайна, дуброва Кирилівська	№ 64
54	VII. А	Йорданська церква	Йорданська нива оз. Йорданське	2.12.1543	спір зі священиком ц. Миколи Притиска, нива залишена за Кирил. м-рем	1543 – Кудрявець, Святошицький бір, р. Либідь, р. Борщівка	№ 64
55	VIII. 1	Василівська церква	земля Василівська	2.12.1543	тимчасове користування ц. Миколи Притиска		№ 64
56	VIII. 2		оз. Василівське з сіножатями	13.02. 1573			№ 121, 168, 178
57	IX.1	Воздвиженська церква	Воздвиженська нива (Соколій Ріг)	22.10.1505		1505 – дорога Велика, р. Либідь, межа Велика, Мала долина, Мала нивка, Долина, Софійська земля 1593 – Соколій Ріг, кладовище, Руток, р. Клов, Глибока долина, стародавнє путище, роща Ляскова, Сторожова дорога, Секирки	№ 12, 17, 178
58	IX.2		оз. Воздвиженське і сіножать	12.12.1589		1589 – Влукове, оз. Велике 1594 – оз. Воздвиженське	№ 167, 168

59	ІХ.3		Воздвиженська пашня	20.03.1593		1593 – Хрещата долина	№ 178
60	ІХ.4		ниви у Кошцавого броду	20.03.1593	у 1630 названі Василівськими	1593 – Оригинський провал, Кошцавий брід (Кошцавець)	№ 178
61	ІХ.5		нива за Либіддю	20.03.1593	у 1630 названа Василівською	1593 – Тісні вулиці	№ 178
62	ІХ.6		земля на р. Борщівці	20.03.1593	у 1630 названа Василівською	1593 – Теремці, р. Борщівка, дорога Запольська, Глибокий луг, Сіверка	№ 178
63	X.1	<i>Притиска церква</i>	Рогостинська земля	2.12.1543			№ 64
56а	X.2		земля Василівська	2.12.1543	1543 – тимчасове користування ц. Миколи Притиска		№ 64
64	XI	<i>Воскресенська церква</i>	земля Євстафіївська	29.11.1577		1577 – Олелькове горще, р. Меленівка, Милославичи, Чурилівська земля, Биківня, Сухе Болото, р. Дарниці	№ 126
65	XII	<i>Богородицька (Матеребозька) церква</i>	ниви і сіножаті на Щєкавиці	4.12.1581	1585 сіножаті були передані кравцям, кушнірам і ковалям		№ 139, 140, 145
66	XIII	<i>Богородицька армянська церква</i>	нива і млин на р. Сирець	28.08.1571			№ 112
67	XIV	<i>Кийське біскупство</i>	грунт Вєтицький	1560		1560 – р. Десна, с. Уветичі, с. Погреби	№ 84

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЗР	– Акты, относящиеся к истории Западной России
АЮЗР	– Архив Юго-Западной России
АЮР	– Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России
ГАРФ	– Государственный архив Российской Федерации
ЗНТШ	– Записки Наукового товариства імені Шевченка
ІА НАН України	– Інститут археології Національної академії наук України
ІМІС	– Історія міст і сіл Української ССР
ІР НБУВ	– Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
КВ	– Київське воєводство
КГВ	– Киевские губернские ведомости
КЕВ	– Киевские епархиальные ведомости
КНУКіМ	– Київський національний університет культури і мистецтв
КПЛ-А	– Національний заповідник “Києво-Печерська лавра”, відділ науково-фондової роботи, група зберігання “Архів”
КПЛ-ГР	– Національний заповідник “Києво-Печерська лавра”, відділ науково-фондової роботи, група зберігання “Графіка”
КПЛ-ПЛ	– Національний заповідник “Києво-Печерська лавра”, відділ науково-фондової роботи, група зберігання “Плани”
КС	– Киевская старина
КСИА АН УССР	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук УССР
ЛА	– Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури
НАКККіМ	– Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
НаУКМА	– Національний університет “Києво-Могилянська академія”
НДФ	– Науково-допоміжний фонд
НЗ “Києво-Печерська лавра”	– Національний заповідник “Києво-Печерська лавра”
НКПКЗ	– Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
НСДАП	– Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини
ПР	– поборовий реєстр 1628 р.
ПСРЛ	– Полное собрание русских летописей
РДБ/РГБ	– Російська державна бібліотека, м. Москва / Российская государственная библиотека, г. Москва
РНБ	– Російська національна бібліотека, м. Санкт-Петербург / Российская национальная библиотека, г. Санкт-Петербург
ТОДРЛ	– Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы Академии наук СССР
Труды КДА	– Труды Киевской духовной академии
УТОШК	– Українське товариство охорони пам’яток історії і культури
ХДАДМ	– Харківська державна академія дизайну і мистецтв
ЦДАВО України	– Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	– Центральний державний архів громадських об’єднань України
ЦДІАК України	– Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ЧИОНЛ	– Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца
ZD	– Zródła Dziejowe

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Adamus Alicja – mag., Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Historii

Батенко Наталія – зберігач фондів I категорії НЗ “Києво-Печерська лавра”

Vaniček Vratislav – doc., PhDr., Ph.D., katedra společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze

Кабанець Євгеній – старший науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Козюба Віталій – кандидат історичних наук, науковий співробітник, учений секретар відділу археології Києва ІА НАН України

Крайній Костянтин – кандидат історичних наук, начальник науково-дослідного відділу історії та археології НЗ “Києво-Печерська лавра”

Крайня Ольга – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Кузьмук Олексій – кандидат історичних наук, завідувач сектору довідкового апарату ЦДІАК України

Ластовська Оксана – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НЗ “Софія Київська”

Ластовський Валерій – доктор історичних наук, професор КНУКіМ

Литвиненко Ярослав – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Моця Олександр – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України

Пітателева Олена – старший науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Полушко Григорій – незалежний дослідник, м. Київ

Прокоп'юк Оксана – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Studnicka-Mariańczyk Karolina – dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Філіпова Ганна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

Черняхівська Олена – начальник видавничого відділу НЗ “Києво-Печерська лавра”

Яненко Анна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник НЗ “Києво-Печерська лавра”

ЗМІСТ

I. ARTICULA

ІСТОРИЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Vratislav Vaníček</i> Křesťanský slovanský historismus v zemích středovýchodní Evropy (Čechy, Kyjevská Rus, Polsko) v raném středověku (10. – 12. století)	5
<i>Віталій Козюба</i> Церковне і монастирське землеволодіння навколо Києва наприкінці XV – у XVI ст.	35
<i>Віталій Козюба</i> Поборовий реєстр 1628 р. Київського воєводства як історичне джерело	187
<i>Ганна Філіпова</i> Ізюмські селітроварні, Раненбурзька Петропавлівська пустинь та дзвони Києво-Печерської лаври: бюрократична історія з XVIII ст.	263
<i>Оксана Прокоп'юк</i> Соціальний склад вкладників та вклади до Києво-Печерської лаври і Софійського кафедрального монастиря за різними описами	274
<i>Alicja Adamus, Dr Karolina Studnicka-Mariańczyk</i> Archives of the Archdiocese of Częstochowa named after priest Walenty Patykiewicz	286
<i>Євген Кабанець</i> Таємниця Ганса Коха	300
<i>Олена Черняхівська</i> Багатотомник “Історія міст і сіл Української РСР”: загроза ліквідації проекту наприкінці 1964 – на початку 1965 рр.	325

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК

<i>Ярослав Литвиненко</i> Атрибуція плану Києво-Печерської лаври з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника	342
<i>Олена Пітателева</i> Цокольні ряди трьох іконостасів Києво-Печерської лаври	354
<i>Олена Пітателева</i> Монументальний живопис І. С. Їжакевича в Трапезній церкві Києво-Печерської лаври. Образи святих	365

II. AD FONTES

<i>Оксана Прокоп'юк</i> Реєстр вкладників Києво-Печерської лаври за описами ризниці Успенського собору	391
<i>Олексій Кузьмук</i> Два описи приписного Новопечерського Омбиського монастиря	432
<i>Наталія Батенко, Григорій Полюшко</i> Метрика для отримання достовірних відомостей про Києво-Печерську лавру 1887 р.	485

<i>Ольга Крайня, Костянтин Крайній</i> Повернення до джерел з історії Троїцької надбрамної церкви	557
<i>Анна Яненко</i> “Словом, усе діла та діла такі неприємні”: листи Василя Ляскоронського до Петра Курінного як джерело з історії українського музейництва 1920-х рр.	637

III. MISCELLANEA

ПОЛЕМІКА

<i>Валерій Ластовський</i> “Оборонні” монастирі або лікування чуми “сатурном” в українській науці...	648
<i>Валерій Ластовський</i> Відповідь Миколі Жарких з приводу Трахтемирівського монастиря	662

GALL ANONIM – KOSMAS – НЕСТОР: ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

<i>Олександр Моця</i> Географічне визначення “Руської землі” за середньовічними хроніками	672
<i>Валерій Ластовський</i> Східноєвропейське літописання та українська історіографія: вплив та запозичення в процесі конструювання історичного минулого	681
<i>Костянтин Крайній</i> Ранньослов'янські літописи і хроніки в київських історико-церковних студіях XIX – початку XX ст.	689
<i>Оксана Ластовська</i> Християнське чернецтво в працях Косми, Галла Аноніма та Нестора Літописця	697

* * *

<i>Валерій Ластовський</i> Два слова про історика (Пам'яті Юрія Мариновського)	706
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	708
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	709

Наукове видання

**ROCZNIK BOLCHOWITINOWSKI /
БОЛХОВІТІНОВСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
2017/2018**

Відповідальна за випуск
О. Черняхівська

Редагування, коректура
Г. Ляшко, Н. Свєшнікової, О. Черняхівської

Дизайн
Л. Єгорової

01015, Україна
м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 21.
тел. (044) 406-63-43
E-mail: bolhovitinov@ukr.net

Rocznik Bolchowitinowski = Болховітіновський щорічник 2017/2018. Redaktor odpowiedzialny Kostiantyn Krainii. Poznań ; Kijów, 2019, 712 s.
ISBN: 978-83-7980-048-3